

ภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ตำบลลำป่า อำเภอมือง จังหวัดพัทลุง

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2558
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ตำบลลำป่า อำเภอมือง จังหวัดพัทลุง

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2558
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

FOLK WISDOM AS LAKE FARMING IN BAN PAK-PRA TAMBON LAMPAM,
AMPHOE MUEANG, PHATTHALUNG PROVINCE

By
Miss Sutida Bunyadisai

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree
Master of Arts Program in Cultural Resource Management
Graduate School, Silpakorn University
Academic Year 2015
Copyright of Graduate School, Silpakorn University

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “ภูมิปัญญาการทำนา
ในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ตำบลลำป่า อำเภอมือง จังหวัดพัทลุง” เสนอโดย นางสาวสุธิตา
บุญยาดิษฐ์ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการ
จัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.ปานใจ ธารทัศน์วงศ์)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

รองศาสตราจารย์สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์สุรพล นาถะพินธุ)

...../...../.....

..... กรรมการ
(ศาสตราจารย์พิเศษ พิสิฐ เจริญวงศ์)

...../...../.....

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์)

...../...../.....

54112309: สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

คำสำคัญ: ภูมิปัญญา / นาในทะเลสาบ / บ้านปากประ

สุธิดา บุญยาศิษย์: ภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ตำบลลำปำ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง. อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์: รศ.สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์. 125 หน้า.

งานฉบับนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ มุ่งศึกษาภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ตำบลลำปำ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง ด้วยการเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิจากการลงพื้นที่ชุมชน สัมภาษณ์ และสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ได้แก่ ชาวบ้านปากประที่ทำนาในทะเลสาบและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เข้าใจ ภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ และเสนอแนวทางการสืบสานภูมิปัญญาอย่างยั่งยืน

บ้านปากประเป็นชุมชนชาวนาเก่าแก่ตั้งอยู่ที่ปากคลองปากประ บริเวณทะเลสาบสงขลาตอนบน การทำนาในอดีตอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก หากปีใดฝนไม่ตกตามฤดูกาลจะส่งผลให้น้ำข้าวเสียหายได้ผลผลิตไม่เพียงพอ เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว ชาวนาจึงได้ทดลองหว่านข้าวในทะเลสาบซึ่งมีลักษณะเป็นดินโคลน ในแต่ละรอบปีน้ำทะเล จะลดระดับลงติดต่อกันประมาณ 4-5 เดือน คือ ระหว่างเดือนมิถุนายน-ตุลาคม พอเหมาะกับการเจริญเติบโตของ ต้นข้าวพодиและต้นข้าวก็เจริญงอกงามดี จึงได้สืบทอดการทำนาในทะเลสาบหรือที่เรียกว่า “นาในเล” มาถึงปัจจุบัน พัฒนาการการทำนาในทะเลสาบสงขลาสามารถแบ่งได้เป็น 3 ช่วง คือ 1) ช่วงเริ่มแรก พ.ศ. 2470-2530 เป็นการทำนา แบบดั้งเดิมอาศัยแรงงานคนและเครื่องมือ อุปกรณ์อย่างง่าย และใช้พันธุ์ข้าวท้องถิ่นเป็นส่วนใหญ่ 2) ช่วงขบเซา พ.ศ. 2531-2555 การทำนาในทะเลสาบลดลง พื้นที่นาว่างมีจำนวนมาก เนื่องจากชาวนาเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่น และไม่ปรากฏการใช้พันธุ์ข้าวท้องถิ่นอีก และ 3) ช่วงฟื้นฟู พ.ศ. 2556-2558 การทำนาในทะเลสาบเริ่มได้รับการฟื้นฟูขึ้น อันเนื่องมาจากความสนใจจากสื่อโซเชียลมีเดีย รายการโทรทัศน์ และการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ จึงเริ่ม เกิดความตื่นตัวในการสืบสานการทำนาในทะเลสาบอีกครั้ง

ศักยภาพและความโดดเด่นของภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประประกอบด้วย ฐานสำคัญ 3 ด้าน คือ 1) สภาพภูมิศาสตร์ ซึ่งตั้งอยู่บนยอดของพื้นที่น้ำกร่อยและในช่วงต้นฤดูฝน (เดือนมิถุนายน-กันยายน) น้ำจืดจะไหลบ่าจากคลองปากประทำให้น้ำทะเลบริเวณชายฝั่งบ้านปากประเป็นน้ำจืด ประกอบกับดินที่เกิดจากการพัดพาตะกอนจากคลื่นลมทะเลทำให้อุดมไปด้วยสารอินทรีย์ธาตุอาหารพืช และมีความร่วนซุยเช่นเดียวกับ ดินที่ผ่านการไถเตรียมไว้สำหรับหว่านดำ นอกจากนี้การขึ้นลงของกระแสน้ำยังช่วยพัดพาและย่อยสลายซึ่งข้าว หลังการเก็บเกี่ยว เป็นการชำระล้างและบำรุงหน้าดินตามธรรมชาติ ชาวนาจึงไม่ต้องเตรียมดินก่อนการเพาะปลูกและ ไม่ต้องใส่ปุ๋ยบำรุงรักษาต้นข้าวดังเช่นการทำนาในพื้นที่ปกติ 2) ชาวนามีการสั่งสมองค์ความรู้เกี่ยวกับการทำนาและ เข้าใจสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของชุมชนเป็นอย่างดี สามารถปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมและใช้ทรัพยากรธรรมชาติ อย่างเกิดประโยชน์สูงสุด และ 3) ผลผลิตปลอดสารพิษ เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของดินจึงไม่จำเป็นต้องใช้ปุ๋ยเคมี บำรุงใดๆ กระนั้น ถึงระยะ 2-3 ปีที่ผ่านมาจะเริ่มมีการฟื้นตัวการทำนาในทะเลสาบขึ้นบ้างแล้วก็ตาม แต่ยังไม่เท่าในช่วง อดีตที่เดิมมีพื้นที่ทำนาในทะเลสาบยาวถึง 6 กิโลเมตร แต่ในปัจจุบันพื้นที่ทำนาเหลือเพียง 3 กิโลเมตรเท่านั้น อีกทั้ง ปัญหาชาวนาส่วนใหญ่อยู่ในช่วงอายุ 50 ปีขึ้นไป ซึ่งมีแนวโน้มที่จะขาดผู้สืบทอด ดังนั้น แนวทางการสืบสานภูมิปัญญา การทำนาในทะเลสาบนี้จึงควรเริ่มต้นด้วยการรวมกลุ่มชาวนาที่ทำนาในทะเลสาบอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรม เพื่อนำไปสู่ การดำเนินการอื่นๆ ต่อไป อาทิ การส่งเสริมให้เกิดการรวบรวมข้อมูล ศึกษา ค้นคว้า และเผยแพร่ภูมิปัญญา การผลิต ผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์ของชุมชน และการเชื่อมโยงจุดท่องเที่ยวทางนิเวศวัฒนธรรมกับพื้นที่ใกล้เคียง เป็นต้น ซึ่ง การดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่องนี้ จะส่งผลให้คนในชุมชนทุกช่วงวัยเกิดความตระหนักในคุณค่า และความสำคัญของมรดกภูมิปัญญาของชุมชนและนำไปสู่การสืบสานภูมิปัญญาอย่างมั่นคงยั่งยืนต่อไป

สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม
ลายมือชื่อนักศึกษา.....
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์.....

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2558

54112309: MAJOR: CULTURAL RESOURCE MANAGEMENT

KEY WORD: FOLK WISDOM / LAKE FARMING / BAN PAK-PRA

SUTIDA BUNYADISAI: FOLK WISDOM AS LAKE FARMING IN BAN PAK-PRA
TAMBON LAMPAM, AMPHOE MUEANG, PHATTHALUNG PROVINCE. THESIS ADVISOR:
ASSOC.PROF.SUPAPORN JINDAMANEEROJ. 125 pp.

This study was a qualitative research. The objective of this research was to study the wisdom of farming in the lake, Ban Pak-Pra Community, Lampam Subdistrict, Mueang, District, Phatthalung Province. Primary data were collected through conducting field study, survey, observation, and interview of involving people including local farmers in Ban Pak-Pra Community and involving agencies. The findings of this study would be beneficial in terms of educating the wisdom of farming in the lake, Ban Pak-Pra Community and providing suggestions for inheriting the wisdom of farming in the study area in sustainable manner.

Ban Pak-Pra is an ancient community of farmers located at mouth of a Pak-Pra canal, upper area of Songkhla Lake. Historically, farming mainly depended on rainfall. If rainfall fluctuated that did not follow the usual season in some year, rice fields were negatively affected, resulting in low and insufficient productivity. To address this issue, the farmers have tried to sow rice in the lake where muddy soil contains. Sea level has receded consecutively throughout 4-5 months; from June to October. This is consistent with the growth period of rice crops. It appeared that the rice crop grown in coastal lakes grew very well. This is also called "Farming in the lake". Until now, it takes more than a century of this farming practice in the community. There were three phases of its development: 1) At initial period of 1927-1987; local farmers conducted traditional farming practice by depending on labor and simple equipment and devices, native rice varieties. 2) At recession period of 1988-2012, the rice farming in the lake reduced. Many deserted rice fields were found because local farmers shifted to other jobs. The use of native rice varieties was unapparent. 3) At restoring period of 2013-2015, media, social media and television programs pay their attention to the rice farming in the lake. Besides, promotion of eco-tourism partly was the driving force for more awareness of inheriting this rice farming practice.

The farming community in lake of Ban Pak-Pra Community has the unique style due to three areas: 1) geography contributing to the farming in the lake. The area is located at the top of brackish water area. Since during June-September is an early rainy season, freshwater flows from Pak-Pra canal, resulting in sea water in inshore area becomes freshwater. Besides, the blow of soil-borne sediment and beach sediment by wave action makes the soil rich in organic elements, makes the soil incoherent as if the soil prepared for sowing and plowing. Moreover, the rise and fall in saltwater helps blow and decompose rice straw after harvesting to naturally cleanse and nourish the soil. Therefore, farmers could reduce the steps to prepare the soil and rice plant maintenance. 2) farmers have accumulated body of knowledge of farming and understanding of natural environment at the community very well. 3) products are non-toxic because the soil is fertile, chemical fertilizer does not required. Presently, the rice farming in the lake reduced, has 3 km in this area, but there use to has 6 km of farm in the past. Most of local farmers are those aged over 50 years. It is more likely that they lack their successors. Therefore, the guidelines to inherit the wisdom of farming should begin with local people's practice, concrete grouping of local farmers in order to other actions such as promotion to gather, explore, and publish related data, the production of organic rice at the community, linking eco-cultural tourism attraction with an neighborhood areas, etc. The activities on the wisdom should be held continually to promote local people's awareness of value and importance of local wisdom and heritage of the community, leading to sustainable wisdom inheritance.

Program of Cultural Resource Management

Student's signature

Thesis Advisor's signature

Graduate School, Silpakorn University

Academic Year 2015

กิตติกรรมประกาศ

ตลอดระยะเวลาที่สามปี ในการศึกษาค้นคว้าเรื่องการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ จะไม่สามารถประสบความสำเร็จเป็นวิทยานิพนธ์เล่มนี้ได้เลย หากไม่ได้ความเมตตาและการสละเวลาในการสั่งสอน ชี้แนะแนวทางจากรองศาสตราจารย์สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และการตรวจสอบปรับปรุงข้อมูลให้แจ่มชัดโดยศาสตราจารย์พิเศษพิสิฐ เจริญวงศ์ และรองศาสตราจารย์สุรพล นาถะพินทุ กรรมการวิทยานิพนธ์ ตลอดจนการบ่มเพาะความรู้ความเข้าใจด้านวัฒนธรรมจากคณาจารย์หลักสูตรการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมทุกท่าน ผู้ศึกษาขอกราบขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้ รวมทั้งขอขอบคุณบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่เล็งเห็นถึงความสำคัญของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นและมอบทุนอุดหนุนวิทยานิพนธ์ให้แก่งานศึกษาครั้งนี้

ขอขอบคุณและแสดงความยินดีกับสมาชิก CRM#4 ที่ได้ร่วมกันฝ่าฟันจนจัดทำวิทยานิพนธ์สำเร็จลุล่วง ขอขอบคุณคุณศิรินทร คัมภีระคุณ คุณพญุฑิตย์ ภูทับทิม และคุณสุนิสา ประดับราช ที่ร่วมผลักดันและเป็นกำลังใจให้กันและกันอย่างสม่ำเสมอ ขอขอบคุณคุณคุณณัฐฐานิตย์ คะเชนทร์ คุณอิศรา รุ่งอภิญา และคุณณัฐพร แก่นสน ที่ช่วยรับฟังปัญหาและให้กำลังใจกันตลอดมา

ขอกราบขอบพระคุณพ่อ (นายทวี บุญยาศัย) และแม่ (นางนวลน้อย บุญยาศัย) ซึ่งเป็นทั้งผู้สนับสนุนหลักในการศึกษาเล่าเรียน และเป็นผู้ช่วยวิจัยในการสัมภาษณ์เก็บข้อมูลจากชุมชน อีกทั้งยังเป็นแรงใจสำคัญให้ผู้ศึกษาก้าวผ่านความยากลำบากต่างๆ มาได้

และขอขอบพระคุณผู้มีอุปการคุณที่มีความสำคัญยิ่งต่อวิทยานิพนธ์เล่มนี้ คือ ชาวบ้านปากประทุกๆ ท่าน ที่ได้ให้ความอนุเคราะห์ในการเก็บข้อมูลของผู้ศึกษาด้วยไมตรีจิตเป็นอย่างดี โดยเฉพาะครอบครัวฤทธิ์รัตน์ ที่ได้สละเวลาช่วยอำนวยความสะดวกและชี้แนะช่องทางการเข้าถึงแหล่งข้อมูลของชุมชน รวมทั้งคุณฟองสบู่ [นามแฝง] ที่อนุเคราะห์รูปภาพประกอบวิทยานิพนธ์ ผู้ศึกษาหวังว่าการศึกษานี้จะเป็นส่วนหนึ่งในการอนุรักษ์และเผยแพร่ภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบ และกระตุ้นให้เกิดการสืบสานภูมิปัญญาของชุมชนอย่างยั่งยืนต่อไป

สารบัญ

		หน้า
	บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
	บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
	กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
	สารบัญภาพ.....	ฉ
	บทที่	
1	บทนำ.....	1
	ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
	คำถามการศึกษา.....	5
	วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	5
	ขอบเขตในการศึกษา.....	5
	ผลที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษา.....	6
2	แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	7
	แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	7
	ความเป็นมา ความหมายและลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	7
	ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	14
	ปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	17
	คุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	19
	ข้อจำกัดของภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	21
	การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	23
	การดำเนินงานภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	25
	การพัฒนาภูมิปัญญาในฐานะทุนทางเศรษฐกิจ.....	30
	งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	33
	ด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา.....	33
	ด้านภูมิปัญญาการทำนาในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา.....	36
	ด้านการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	37
3	การดำเนินการศึกษาวิจัย.....	41
	พื้นที่ที่ทำการศึกษา.....	41
	กลุ่มประชากรที่ทำการศึกษา.....	42
	เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา.....	42
	วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล.....	43
	การวิเคราะห์และการนำเสนอข้อมูล.....	44
	ขั้นตอนการดำเนินการศึกษา.....	44
4	ผลการศึกษาและอภิปรายผล.....	46
	ประวัติศาสตร์ ความเป็นมา และพัฒนาการของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา.....	46

บทที่		หน้า
4	ความเป็นมาของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา.....	46
	สภาพแวดล้อมของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา.....	47
	พัฒนาการของชุมชนบริเวณกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา.....	52
	วิถีชีวิต วัฒนธรรมของคนกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา.....	53
	จังหวัดพัทลุง “อยู่ข้าว อยู่น้ำของภาคใต้”	56
	บ้านปากประ.....	58
	การทำนาในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาและบ้านปากประ.....	67
	การทำนาในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา.....	67
	การทำนาในพื้นที่บ้านปากประและบริเวณใกล้เคียง.....	69
	ภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของบ้านปากประ.....	71
	ช่วงเริ่มแรก พ.ศ. 2470 – 2530.....	71
	ช่วงชบเซา พ.ศ. 2531 – 2555.....	81
	ช่วงฟื้นฟู พ.ศ. 2556 – 2559.....	81
5	แนวทางการสืบสานภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของบ้านปากประ.....	87
	ศักยภาพ คุณค่า และความสำคัญของภูมิปัญญา.....	87
	อุปสรรคและปัจจัยที่มีผลกระทบต่อภูมิปัญญา.....	91
	แนวทางการอนุรักษ์และสืบสานภูมิปัญญาอย่างยั่งยืน.....	94
6	บทสรุปและข้อเสนอแนะ.....	109
	สรุปผลการศึกษา.....	109
	ข้อเสนอแนะ.....	118
	รายการอ้างอิง.....	119
	ประวัติผู้วิจัย.....	125

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	แผนที่แสดงที่ตั้งบ้านปากประ.....	3
2	การทำนาในทะเลสาบของบ้านปากประ.....	4
3	ความสัมพันธ์ของภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	13
4	แผนที่แสดงขอบเขตพื้นที่การทำนาในทะเลสาบ.....	42
5	แผนผังขั้นตอนการดำเนินการศึกษา.....	45
6	แผนที่แสดงระดับความลึกของน้ำในทะเลสาบสงขลา.....	49
7	ลักษณะภูมิประเทศและลำน้ำสาขาของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา.....	51
8	แผนที่แสดงที่ตั้งบ้านปากประ.....	59
9	คลองปากประทางทิศตะวันตก.....	60
10	คลองปากประทางทิศตะวันออก.....	60
11	ทะเลสาบลำปำ.....	61
12	ทุ่งระโนด.....	61
13	สภาพที่นาบริเวณที่ราบกว้างใหญ่ด้านทิศตะวันออกของบ้านปากประ.....	62
14	วิถีชีวิตชาวบ้านปากประ.....	64
15	วัดแสงอรุณปากประ.....	65
16	เหรียญหลวงพ่อปาน วัดปากประ.....	66
17	พระพุทธรูปปางมารวิชัย.....	66
18	โรงเรียนบ้านปากประ.....	67
19	การแบ่งเขตท่อนนา.....	73
20	ลักษณะดินบริเวณชายฝั่งทะเลสาบ.....	74
21	สภาพนาขณะต้นกล้าเริ่มเติบโต.....	75
22	การสาธิตการปักดำ.....	75
23	ต้นข้าวที่ออกรวงโตเต็มที่.....	76
24	แกะเก็บข้าว.....	76
25	การเก็บเกี่ยวด้วยเคียวและแกะ.....	77
26	สภาพนาหลังเก็บเกี่ยว.....	77
27	ลักษณะมัดข้าว.....	78
28	สภาพนาหลังการเก็บเกี่ยว.....	78
29	เรือนข้าวหรือเรือนข้าว.....	79
30	การสาธิตการนวดข้าวด้วยเท้า.....	80
31	กองขวัญข้าว.....	80
32	Facebook“ฟองสบู่”.....	82
33	รายการคู่เลิฟตลอดทัวร์-พัทลุง.....	83

ภาพที่		หน้า
34	รถเกี่ยวนวดข้าวรับจ้าง.....	84
35	สภาพนาหลังการเก็บเกี่ยวด้วยรถเกี่ยวนวด.....	84
36	ข้าวเปลือกที่ได้จากรถเกี่ยว - นวด.....	85
37	ชาวนาใช้ดาบขำกั้นหอยศัตรูพืช.....	85
38	ห้องเก็บข้าว.....	85
39	ผังแสดงความสัมพันธ์ศักยภาพของภูมิปัญญาการ.....	88

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ดังพระราชดำรัสของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ความว่า “สภาพภูมิศาสตร์เป็นปัจจัยที่สำคัญที่กำหนดลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์ ประเทศไทยประกอบด้วยภูมิภาคต่างๆ การปรับตัวให้เข้ากับสภาพภูมิศาสตร์ที่แตกต่างกันทำให้คนไทยมีวิถีชีวิตที่หลากหลาย”¹ กล่าวได้ว่าภูมิศาสตร์เป็นปัจจัยกำหนดวิถีชีวิตของมนุษย์ ทำให้ผู้คนอาศัยอยู่ในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันมีรูปแบบและแนวทางในการดำเนินชีวิตที่ต่างกันด้วย และผลจากการที่มนุษย์ปรับตัวให้สามารถดำรงชีวิตอยู่รอด สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมเหล่านี้ ได้ส่งผลให้เกิดเป็นภูมิปัญญาแสดงถึงลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นตน

ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาตั้งอยู่บริเวณตอนกลางของภาคใต้ฝั่งตะวันออก ซึ่งบริเวณนี้เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์และมีความหลากหลายทางภูมินิเวศสูง กล่าวคืออาณาเขตพื้นที่ลุ่มน้ำครอบคลุมตั้งแต่พื้นที่ภูเขาซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำ ไหลลงมาถึงที่ราบลุ่มดินตะกอนขนาดใหญ่ และทะเลสาบซึ่งเป็นพื้นที่ปลายน้ำเชื่อมต่อกับอ่าวไทย² วิถีชีวิตของผู้คนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาจึงมีความหลากหลายแตกต่างกันตามลักษณะทางกายภาพ ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานในเขตพื้นที่ภูเขาหรือเนินควน³ทางทิศตะวันตกของทะเลสาบมีไม้หนามแน่น เนื่องจากพื้นที่ไม่เหมาะแก่การเพาะปลูก จึงดำรงชีพด้วยการหาของป่า โดยนำผลผลิตจากป่ามาแลกเปลี่ยนกับชุมชนบริเวณที่ราบซึ่งเป็นชุมชนเกษตรกรรม เนื่องจากแผ่นดินบริเวณนี้เกิดจากตะกอนดินที่กระแสน้ำพัดพามาจากภูเขาทำให้มีความอุดมสมบูรณ์มาก ประกอบกับมีลำน้ำสายน้อยใหญ่กระจายอยู่ทั่วไป จึงเป็นแหล่งชุมชนเกษตรกรรมขนาดใหญ่ซึ่งมีผลผลิตที่สำคัญคือ “ข้าว” ที่เป็นอาหารหลักและตัวกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชุมชนโดยรอบทะเลสาบสงขลา ส่วนพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลสาบหรือคาบสมุทรสทิงพระนั้นมีความเหมาะสมสำหรับเป็นจุดพักเรือ จึงเป็นเมืองท่าติดต่อค้าขายกับนานาชาติประเทศมาตั้งแต่ครั้งอดีต⁴ และด้วยพื้นที่ภาคใต้มีลักษณะเป็นแหลมแคบยาวจึงทำให้ผู้คนต่างพื้นที่มีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันกลายเป็นวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงผูกพันผู้คนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาให้มีความใกล้ชิดสนิทสนมกัน

¹พระราชดำรัสของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, **ภูมิศาสตร์กับวิถีชีวิตไทย** (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2545), ปาฐกถานำ.

²ศูนย์วิจัยลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา, **ลักษณะทางชีวภาพ-กายภาพ**, เข้าถึงเมื่อ 10 ธันวาคม 2558, เข้าถึงได้จาก http://www.songkhlake.com/content/bio_physic

³ควน (ภาษาถิ่นใต้) หมายถึง เนินเขา หรือเขาเตี้ยๆ

⁴กิตติ ดันไทย, **หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจของคนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา** (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2552), 75.

ดังที่เรียกกันว่า “เกลอเขา-เกลอนา-เกลอเล”⁵ ซึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตกับสภาพแวดล้อมได้อย่างเด่นชัด

จังหวัดพัทลุงมีพื้นที่ร้อยละ 45.78 ของพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาทั้งหมด⁶ ครอบคลุมภูมิภาคทั้งในส่วนที่เป็นภูเขา ทุ่งราบ ทะเลสาบ และหมู่เกาะในทะเลสาบ โดยเฉพาะอาณาเขตพื้นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ที่มีขนาดถึง 4 ใน 5 ของพื้นที่ทั้งจังหวัด⁷ ที่ราบบริเวณนี้เกิดจากการทับถมของดินตะกอนมีความอุดมสมบูรณ์ และมีการกระจายตัวของลำคลอง หนองน้ำ เหมาะแก่การทำเกษตรกรรม จากหลักฐานทางโบราณคดีพบโครงกระดูกมนุษย์ เครื่องมือหิน รวมทั้งเมล็ดข้าวกระจายอยู่ทั่วไปในบริเวณนี้ แสดงให้เห็นว่ามีการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนเกษตรกรรมมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และพัฒนาเป็นชุมชนชาวนาอย่างชัดเจนในสมัยอยุธยา⁸ โดยมีการส่งข้าวเป็นสินค้าส่งออกไปยังต่างประเทศผ่านสงขลาซึ่งเป็นเมืองท่าที่สำคัญในอดีต⁹ และยังคงเป็นขยายพื้นที่ทำนาเรื่อยมา ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงบรรยายเมื่อครั้งเสด็จประพาสเมืองพัทลุง ในปี พ.ศ. 2432 ว่า “...เมืองพัทลุงมีไร่นาบริบูรณ์มาก เลี้ยงเมืองสงขลาได้ทั้งเมือง คนในเมืองพัทลุงที่จะไม่ทำนาไม่มีเลย เกือบจะเป็นหากินอย่างเดียวด้วยเรื่องทำนาทั้งนั้น ที่แผ่นดินก็อุดมดี”¹⁰

การทำนาในจังหวัดพัทลุงมีจุดเปลี่ยนครั้งสำคัญในช่วงปี พ.ศ. 2455 เป็นต้นมา มีการขยายพื้นที่ปลูกข้าวเพิ่มขึ้นถึง 16.80 เปอร์เซ็นต์ ในระยะเวลาเพียง 3 ปี เนื่องจากรัฐบาลมีนโยบายขยายพื้นที่ทำกินโดยให้ประชาชนหักล้างถางพง อีกทั้งในช่วงนี้การทำเหมืองแร่ในจังหวัดตรัง พังงา และภูเก็ตเฟื่องฟูมาก จึงมีความต้องการข้าวสูงตามไปด้วย¹¹ ในปัจจุบันจังหวัดพัทลุงผลิตข้าวได้มากเป็นอันดับ 2 ของภาคใต้ รองจากจังหวัดนครศรีธรรมราช¹² จึงกล่าวได้ว่าจังหวัดพัทลุงเป็น “อู่ข้าวอู่น้ำของภาคใต้” มาแต่ครั้งอดีตอย่างแท้จริง

⁵วินัย สุกใส, “ภูเขา ทุ่งราบ, และทะเล: วิถีแห่งความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา.” ใน *โลกของกลุ่มทะเลสาบ* (2541): 102-103.

⁶คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดพัทลุง* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2544. พิมพ์เนื่องในงานพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542), 79.

⁷สงเสริม ชูรักษ์, *พัทลุง ท้องถิ่นของเรา* (พัทลุง: โรงพิมพ์เมืองพัทลุง, 2548), 25.

⁸คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดพัทลุง*, 81-83.

⁹เลิศชาย ศิริชัย และนฤฤทธิ์ ดวงสุวรรณ, *ประมงพื้นบ้านลุ่มทะเลสาบสงขลา: วิถีและการเปลี่ยนแปลง* (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2552), 17.

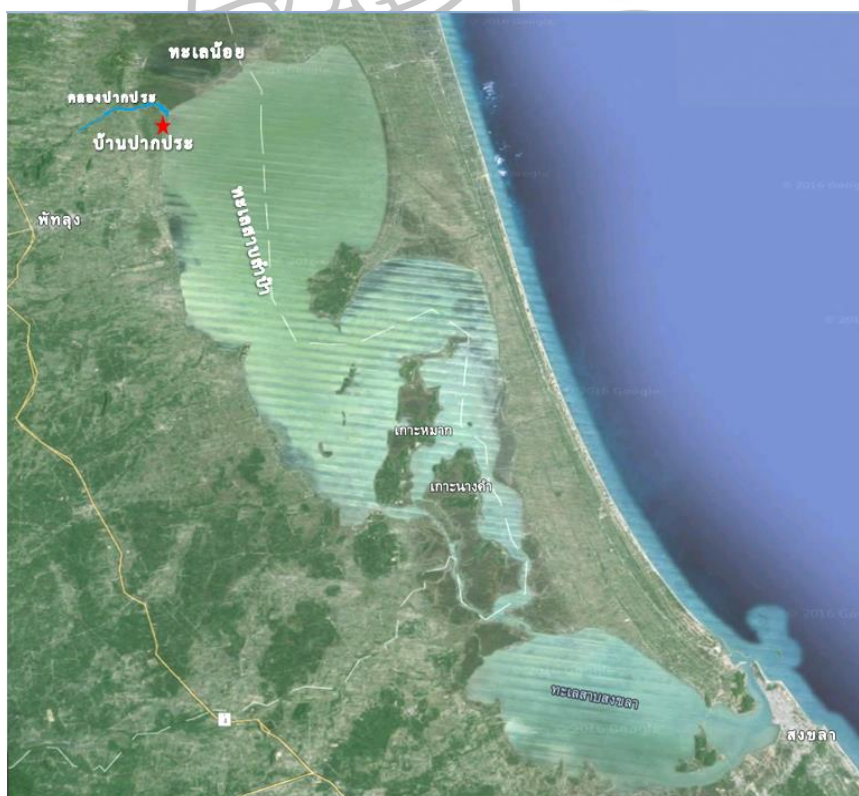
¹⁰วิมล คำศรี และไพรินทร์ รุยก้าว, *วัฒนธรรมข้าวและพลังอำนาจชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา* (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544).

¹¹กิตติ ตันไทย, *หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจของคนลุ่มทะเลสาบสงขลา*, 75.

¹²สงเสริม ชูรักษ์, *พัทลุง ท้องถิ่นของเรา*, 95.

การทำนาถือเป็นอาชีพดั้งเดิมของคนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะชาวพัทลุง ที่มีการสั่งสมประสบการณ์และความเชี่ยวชาญในการทำนาอย่างยาวนาน จนเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตวัฒนธรรม ประเพณีและภูมิปัญญาต่างๆ มีการทำนาอย่างกว้างขวางทั้งนาในที่ลุ่ม นาที่ดอน นาไร่บนภูเขา หรือแม้กระทั่งนาในทะเลสาบ บริเวณชายฝั่งทะเลสาบสงขลาบ้านปากประ ซึ่งภูมิปัญญาแสดงถึงภูมิความรู้การทำนาที่ลึกซึ้ง สามารถสร้างประโยชน์จากสภาพภาพแวดล้อมได้อย่างเกิดประโยชน์สูงสุด

ทะเลสาบสงขลามีลักษณะพิเศษคือเป็นทะเลสาบแบบลากูน ซึ่งเกิดจากแนวสันทรายปิดกั้นระหว่างอ่าวไทย มีเพียงลำคลองขนาดเล็กและช่องแคบบริเวณตอนล่างของทะเลสาบเป็นทางน้ำเชื่อมต่อกับอ่าวไทย ทะเลสาบสงขลาจึงเป็นทะเลสาบ 3 น้ำ คือประกอบด้วยน้ำเค็ม น้ำกร่อย และน้ำจืด เมื่อมีกระแสน้ำทะเลหนุน กระแสน้ำเค็มจากอ่าวไทยจะเข้าสู่ทะเลสาบ ระดับความเค็มของน้ำในทะเลสาบจึงเปลี่ยนแปลงไปตามฤดูกาล ทะเลสาบตอนล่างเป็นน้ำเค็ม ทะเลสาบตอนกลางเป็นน้ำกร่อย และทะเลสาบตอนบนเป็นน้ำจืด ประกอบกับผืนดินบริเวณที่ราบลุ่มชายฝั่งเกิดจากตะกอนดินที่สายนํ้าพัดพามาจากเทือกเขา และตะกอนดินที่คลื่นซัดมาจากทะเล จึงมีลักษณะเป็นดินร่วมปนทรายหรือดินเหนียว โดยเฉพาะบริเวณทะเลน้อยและทะเลสาบลำปาดอนบนซึ่งมีกระแสน้ำจืดมากกว่าน้ำเค็ม ในช่วงเดือนมิถุนายน-ตุลาคม น้ำในทะเลสาบจะลดระดับต่ำสุดในรอบปี จึงสามารถเพาะปลูกข้าวได้

ภาพที่ 1 แผนที่แสดงที่ตั้งบ้านปากประ

ที่มา: Google Map, คลองปากประ พัทลุง, เข้าถึงเมื่อ 9 กุมภาพันธ์ 2559, เข้าถึงได้จาก <https://map.google.com>

บ้านปากประ เป็นชุมชนเก่าแก่ตั้งอยู่บริเวณคลองปากประ ซึ่งเป็นตอนบนสุดของทะเลสาบสงขลาตอนกลาง (ทะเลสาบลำปำ) ปัจจุบันมีอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่หมู่ 8 ตำบลลำปำ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง ห่างจากตัวเมืองพัทลุงมาทางทิศเหนือประมาณ 30 กิโลเมตร โดยมีถนนสายปากประเชื่อมต่อระหว่างตำบลลำปำและตำบลทะเลน้อย แต่เดิมพื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่พงหญ้าและป่าพรุริมฝั่งทะเลสาบ¹³ บริเวณชายฝั่งทะเลมีลักษณะทางภูมิโนเวศที่จำเพาะโดดเด่นคือชายฝั่งทะเลเป็นดินโคลน น้ำกร่อย ดินโคลนอุดมสมบูรณ์มีแร่ธาตุทางอาหารสูงเหมาะแก่การเพาะปลูก จึงมีการทำนาบริเวณชายฝั่งทะเลสาบในช่วงที่น้ำลดระดับลง เรียกว่า “นาในเล” สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน การทำนาในทะเลสาบ เริ่มทำในช่วงที่น้ำในทะเลสาบลดต่ำสุดในรอบปี ประมาณเดือนมิถุนายน-ตุลาคม กระแสน้ำจะพัดพาตะกอนดินมาทับถมกันบริเวณริมชายฝั่งทะเลสาบ จนมีลักษณะเป็นดินโคลนเหมาะสมกับการปลูกข้าว

นาบริเวณริมฝั่งทะเลสาบมีข้อดีคือ ดินมีความร่วนซุยอยู่แล้วชาวนาไม่ต้องไถแปร อีกทั้งไม่จำเป็นต้องใส่ปุ๋ยบำรุงเพราะดินมีความอุดมสมบูรณ์ดี ในระหว่างที่ต้นข้าวเจริญเติบโตจะเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำขนาดเล็ก แต่เนื่องจากชาวนาแต่ละครัวเรือนจะทำนาในพื้นที่ที่ตรงกับบริเวณหน้าบ้านของตนเองเท่านั้น จึงมีพื้นที่น้อย ข้าวที่ได้จากนาในทะเลจะเก็บไว้บริโภคเองภายในครัวเรือนเท่านั้น ในปัจจุบันชาวบ้านปากประยังคงทำนาหลักและทำนาในทะเลสาบควบคู่กันไปด้วย โดยผลผลิตที่ได้จากนาในทะเลสาบจะนำมาบริโภคเพียงอย่างเดียว

ภาพที่ 2 การทำนาในทะเลสาบของบ้านปากประ

ที่มา: ฟองสบู่ [นามแฝง], ปากประ พัทลุง, เข้าถึงเมื่อ 5 กุมภาพันธ์ 2559, เข้าถึงได้จาก <https://facebook.com/258779044216641/photos/a.281991105228768.64566.258779044216641/676532749107933/?type=3&theater>

¹³ สัมภาษณ์ หนูวาด นิยมแก้ว, ชาวนาบ้านปากประ, 5 กันยายน 2557.

แต่ด้วยไม่อาจหลีกเลี่ยงภัยภายนอกได้ วิถีชีวิตและรูปแบบการทำนาของชาวบ้านปากประ ในช่วงปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมาจึงเริ่มมีความเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสภายนอก แม้จะเป็นไปอย่างช้าๆ แต่ก็เริ่มส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงหลายอย่างกับชุมชน อาทิ ชาวบ้านเริ่มประกอบอาชีพอื่นๆ เช่น การทำสวนปาล์ม น้ำมัน สวนยางพารา เลี้ยงวัวนม แทนการทำนาแบบเดิม การทำนาในทะเลสาบก็เริ่มลดน้อยลง จึงน่าเสียดายยิ่งหากภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากการปรับตัวให้เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศและสภาพแวดล้อม และเป็นตัวอย่างของการทำเกษตรกรรมที่สามารถใช้ทรัพยากรทางธรรมชาติได้อย่างเกิดประโยชน์สูงสุดอย่างเกื้อกูลกัน จะไม่สามารถดำรงอยู่ต่อไป

ผู้ศึกษาจึงสนใจศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ในด้านประวัติศาสตร์ ความเป็นมา พัฒนาการ วิถีชีวิตของชุมชนบ้านปากประ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น และสืบสานภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประอย่างยั่งยืน

คำถามการศึกษา

ภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประมีประวัติ ความเป็นมาและ พัฒนาการอย่างไร ภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประมีกรรมวิธีอย่างไร ชาวนา ที่ทำนาในทะเลสาบมีศักยภาพแค่ไหน ทรัพยากรสำหรับการทำนาในทะเลสาบมีอะไรบ้าง ปัจจัยใดบ้างที่มีบทบาทและส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ และแนวทางที่เหมาะสมในการสืบสานภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประอย่างยั่งยืน และมั่นคงเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. ศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ตำบลลำปำ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง
2. ศึกษาผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงของภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ตำบลลำปำ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง
3. หาแนวทางการจัดการภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ตำบลลำปำ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง อย่างยั่งยืน

ขอบเขตในการศึกษา

1. **ขอบเขตด้านพื้นที่** เป็นพื้นที่บริเวณบ้านปากประ หมู่ 8 ตำบลลำปำ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง ที่ติดกับชายฝั่งทะเลสาบลำปำและทำการเพาะปลูกข้าวบริเวณชายฝั่ง มีความยาวประมาณ 6 กิโลเมตร
2. **ขอบเขตด้านระยะเวลา** เริ่มศึกษาภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ซึ่งมีการริเริ่มการทำนาในช่วงปี พ.ศ. 2470 จนถึงปัจจุบัน

3. ขอบเขตด้านเนื้อหา เป็นการศึกษาค้นคว้าข้อมูลทั้งจากหลักฐานชั้นต้น และหลักฐานชั้นรอง รวมไปถึงข้อมูลจากการลงภาคสนาม เพื่อนำมาวิเคราะห์และสรุปผล โดยมีเนื้อหาสำคัญที่ต้องการศึกษาดังนี้

3.1 ศึกษาประวัติศาสตร์ ความเป็นมา พัฒนาการและวิถีชีวิตของผู้คนในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะชุมชนบ้านปากประ ตำบลลำปำ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง

3.2 ศึกษา สํารวจ รวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบ ทั้งในด้านประวัติความเป็นมา พัฒนาการ กรรมวิธี และการดำรงอยู่

3.3 ศึกษาปรากฏการณ์และปัจจัยต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อการทำนาในทะเลสาบของชาวชุมชนบ้านปากประ

3.4 ศึกษา รวบรวม วิเคราะห์ข้อมูลจากข้อ 3.1-3.3 เพื่อเสนอแนวทางในการอนุรักษ์ สืบสาน และพัฒนาภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประอย่างยั่งยืน

4. ขอบเขตด้านแนวคิด ในการศึกษาครั้งนี้ ใช้แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยใช้กระบวนการดำเนินงานด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นมาเป็นกรอบในการศึกษาวิเคราะห์ และศึกษา รวบรวมข้อมูลจากการลงพื้นที่ภาคสนาม เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลองค์ความรู้ภูมิปัญญา และศึกษาสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลง รวมทั้งปัจจัยต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อ การสืบทอดภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ เพื่อนำมาวิเคราะห์ศักยภาพ จุดเด่น และปัญหา/อุปสรรค เพื่อนำไปสู่การหาแนวทางส่งเสริมการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิปัญญา เพื่อให้ได้แนวทางการสืบสานภูมิปัญญาอย่างยั่งยืนและมั่นคง

ผลที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษา

1. ทราบถึงความเป็นมาและกรรมวิธีในการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ตำบลลำปำ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง
2. ได้แนวทางในการจัดการภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ตำบลลำปำ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง ต่อไป
3. เป็นแนวทางที่ทำให้เกิดการตระหนักในคุณค่าและการสืบสานภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ และเป็นตัวอย่างการดำเนินงานภูมิปัญญาในพื้นที่อื่นๆ

นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการศึกษา

นาในทะเลสาบ หมายถึง นาที่ทำในพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลสาบสงขลา ซึ่งชาวบ้านเรียกกันว่า “นาในเล” โดยคำว่า “เล” ในภาษาถิ่นใต้หมายถึง ทะเล

นาหลัก หมายถึง นาที่ชาวนาบ้านปากประทำเป็นอาชีพหลัก ตั้งอยู่ทางฝั่งทิศตะวันตกของชุมชน ในบริเวณพื้นที่หมู่ 2 ตำบลลำปำ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง

บทที่ 2

แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่องภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ตำบลลำป่า อำเภอมือง จังหวัดพัทลุง มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมา องค์ความรู้ และบริบทอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อวิเคราะห์หาแนวทางในการจัดการภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ในฐานะที่เป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรม ซึ่งมีกระบวนการดำเนินงานเชิงบูรณาการสหวิชา จึงได้ศึกษาแนวคิด เอกสารและงานวิจัย ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น กระบวนการสืบสาน พัฒนาภูมิปัญญา และบริบทที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 1.1 ความเป็นมา ความหมายและลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 1.2 ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 1.3 ปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 1.4 คุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 1.5 ข้อจำกัดของภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 1.6 การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 1.7 การดำเนินงานภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 1.8 การพัฒนาภูมิปัญญาในฐานะทุนทางเศรษฐกิจ
2. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
 - 2.1 ด้านประวัติศาสตร์ พัฒนาการ และวัฒนธรรมบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา
 - 2.2 ด้านภูมิปัญญาการทำนาในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา
 - 2.3 ด้านการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่น

1. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น จัดเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมประเภทหนึ่ง ซึ่งเป็นผลผลิตจากวัฒนธรรมของแต่ละชุมชน ปรากฏทั้งในรูปนามธรรมที่เป็นองค์ความรู้หรือแนวคิดสะสมอยู่ในตัวคน และรูปธรรม อาทิ งานหัตถกรรม เครื่องดนตรี เครื่องมือทำกิน เป็นต้น ในการศึกษาเรื่องภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ตำบลลำป่า อำเภอมือง จังหวัดพัทลุง ผู้ศึกษาจึงมุ่งเน้นศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งในด้านความหมาย ลักษณะ ประเภท คุณค่า ข้อจำกัด วิธีการศึกษา และกระบวนการดำเนินงานเกี่ยวกับภูมิปัญญาดังต่อไปนี้

1.1 ความเป็นมา ความหมายและลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ในส่วนนี้จะกล่าวถึงที่มาของคำว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ในสังคมไทย และความหมายคำจำกัดความของภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ผู้ทรงคุณวุฒิและหน่วยงานกำหนดขึ้น รวมทั้ง

ลักษณะสำคัญบางประการของภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อเชื่อมโยงไปสู่การศึกษาและกระบวนการดำเนินงานด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อไป

1.1.1 ความเป็นมาของคำว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น”

ในการรับรู้ทั่วไปมักมองภูมิปัญญาเป็นภาพที่เกี่ยวกับชาวบ้าน ชาวชนบท เป็นสิ่งที่มีรากเหง้ายาวนาน แสดงความเป็นไทยและเป็นสิ่งที่มีคุณค่างดงาม ในอีกมุมหนึ่งก็มองเป็นเรื่องพื้นๆ หรือเรื่องโบราณ ความเป็นมาเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเทศไทยไม่สามารถระบุแน่นอนได้ว่ามีจุดเริ่มต้นเมื่อใด

แต่ความสนใจเกี่ยวกับแนวคิดแบบชาวบ้าน มีประวัติย้อนไปได้ถึงช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ภายหลังจากที่ชาตีสยามมีขอบเขตดินแดนอย่างชัดเจน คนชั้นสูงในสังคมมีความตื่นตัวและกระหายใคร่รู้ในการทำความรู้จักกับกลุ่มคนอื่นๆ ที่อยู่ในเขตการปกครองของสยามดังที่ปรากฏเป็นงานเขียนเกี่ยวกับชาวป่าหรือชาวบ้านในรูปแบบบันทึกขนบธรรมเนียมของกลุ่มชนต่างๆ ในช่วงระยะเวลาไล่เลี่ยกันกลุ่มนักเดินทาง หมอสอนศาสนา นักสำรวจ และปัญญาชนก็ได้เริ่มบันทึกการสำรวจสภาพชีวิต ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณีของผู้คนในเขตประเทศไทยและประเทศใกล้เคียง เขียนเป็นรายงานทางวิชาการหรือบทความลงวารสาร เช่น วารสารของสยามสมาคม วารสารของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ เป็นต้น ต่อมาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 25 พระยาอนุমানราชชน ปราชญ์ด้านวัฒนธรรมไทย ได้นำเรื่องราวเกี่ยวกับประเพณีและวิถีชีวิตของชาวนามาบันทึกไว้เพื่อการศึกษา รวมทั้งได้นำแนวคิดคติชนวิทยา และมานุษยวิทยามาสอนและเผยแพร่ในสถาบันการศึกษาเป็นท่านแรก จนกระทั่งภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นักมานุษยวิทยาสมัยใหม่ได้เริ่มศึกษาวิถีชีวิตของชาวบ้านอย่างจริงจังเรื่อยมา

แม้ว่าความสนใจเกี่ยวกับการศึกษาวิถีชีวิตและความคิดของชาวบ้านท้องถิ่นในสังคมไทยจะมีมาอย่างยาวนานแต่กระแสภูมิปัญญาเพิ่งเริ่มต้นอย่างชัดเจนในช่วงภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ซึ่งมีการรณรงค์ประชาธิปไตยและส่งเสริมการเรียนรู้สภาพปัญหาของชาวชนบท มีความตื่นตัวต่อการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น เห็นได้จากในปี พ.ศ. 2521 มีการจัดสัมมนาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่จังหวัดนครศรีธรรมราช มหาสารคาม พระนครศรีอยุธยา พิษณุโลก ลพบุรี นครราชสีมา ฯลฯ มีความกระตือรือร้นในการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับท้องถิ่น โดยสถาบันราชภัฏซึ่งมีบทบาทสำคัญในการจัดสัมมนาเหล่านี้ คำว่า “ภูมิปัญญา” นั้น คาดว่าเริ่มมีการใช้ครั้งแรกในระหว่างการอภิปรายแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ในการสัมมนาเรื่องวัฒนธรรมไทยกับงานพัฒนาชนบทที่สวางคนิवास จังหวัดสมุทรปราการ ในปี พ.ศ. 2524 ซึ่งมีการเสนอว่าชาวบ้านที่อยู่กันเป็นชุมชนล้วนมีวัฒนธรรมที่สั่งสมมายาวนานเป็นของตนเอง เป็นสิ่งที่มีคุณค่าและสามารถนำมาพัฒนาคุณภาพชีวิตได้ โดยไม่ต้องมุ่งพัฒนาชุมชนไปสู่ความทันสมัย หรือมุ่งเข้าสู่ระบบตลาดอย่างเต็มตัว แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนจึงควรมองชาวบ้านในฐานะที่เป็น Think subject และมองบทบาทของนักพัฒนาเป็นผู้ศึกษา ทำความเข้าใจวัฒนธรรม และกระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดความตระหนักในความรู้ความคิด ความสามารถของตนเอง และร่วมกันหาวิธีนำมาใช้เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง ซึ่งแนวคิดในเรื่องดังกล่าวส่งผลให้มีการจัดตั้งองค์กรพัฒนาของเอกชน ในรูปแบบมูลนิธิเพื่อสนับสนุนส่งเสริมการพัฒนาชนบทที่สำคัญ ได้แก่

มูลนิธิหมอชาวบ้าน ก่อตั้งในปี 2523 เกิดจากการรวมตัวของแพทย์ชนบท โดยมี ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี เป็นผู้ริเริ่ม

มูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนา ก่อตั้งในปี 2532 ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากองค์กร CIDA ประเทศแคนาดา โดยมีศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก เป็นประธาน

มูลนิธิหมู่บ้าน ก่อตั้งในปี 2533 โดยมี ดร.เสรี พงศ์พิศ เป็นประธาน

มูลนิธิภูมิปัญญา ก่อตั้งในปี 2533 โดย ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง

เมื่อแนวทางการพัฒนาที่เน้นการให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือพื้นเพความรู้ของชาวบ้านได้ขยายตัวออกไปก็ได้รับการตอบรับจากนักวิชาการทั่วไปโดยเฉพาะในกลุ่มนักวิชาการท้องถิ่น ซึ่งมีความสนใจและมักมีภูมิหลังทางด้านภาษา วรรณกรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น ประกอบกับประสบการณ์การใช้ชีวิตในท้องถิ่นทำให้เห็นว่าภูมิปัญญาเป็นโจทย์ของการค้นคว้าวิจัยที่สำคัญซึ่งจะนำไปสู่การแก้ปัญหาและการพัฒนาท้องถิ่น มีการใช้คำว่า “ภูมิปัญญา” ในงานวิจัยเกี่ยวกับท้องถิ่นอย่างแพร่หลาย

กระแสภูมิปัญญาได้รับการกล่าวถึงอย่างคึกคักอีกครั้งในช่วงหลังปี พ.ศ. 2530 จนกระทั่งถึงปัจจุบัน เนื่องจากการที่กระแสโลกาภิวัตน์เข้ามามีบทบาทสำคัญในสังคมไทย ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเปรียบเสมือนปรากฏการณ์สำคัญในการตั้งรับกระแสโลกที่ถาโถมเข้ามาอย่างรุนแรง จากเริ่มแรกท้องถิ่นพัฒนาของเอกชนมีบทบาทสำคัญในการสร้างและขยายแนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น องค์กรรัฐหลายแห่งได้เข้ามาสนับสนุนและนำคำว่าภูมิปัญญาไปผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของบทบาทหน้าที่ของงานราชการ หน่วยงานที่มีบทบาทสำคัญคือ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) มีการสนับสนุนการวิจัยของนักวิจัยท้องถิ่นจำนวนมาก สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ได้ดำเนินโครงการส่งเสริมกิจกรรมการเรียนรู้ครูภูมิปัญญาไทย ในปี พ.ศ. 2542 เพื่อยกย่องบุคคลในท้องถิ่นที่เป็นปราชญ์ในด้านต่างๆ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2536 มีหน้าที่สนับสนุนให้เกิดการวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ท้องถิ่นที่เป็นประโยชน์ต่อการวางนโยบายภาครัฐ เน้นการให้ชาวบ้านในชุมชนสร้างความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิม และสร้างกลไกในการแก้ไขปัญหาของตนเอง เน้นกระบวนการมากกว่าผลผลิต ซึ่งผลจากการสนับสนุนจากภาครัฐทำให้เกิดงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นจำนวนมาก จนคำว่าภูมิปัญญา กลายมาเป็นที่ยอมรับในวงกว้างและใช้เป็นภาษาของทางราชการ 1 ตั้งเห็นได้จากยุทธศาสตร์และภารกิจของกระทรวงวัฒนธรรมที่เน้นการอนุรักษ์วัฒนธรรมและภูมิปัญญา และกำหนดให้นักวิชาการวัฒนธรรมมีหน้าที่รวบรวมภูมิปัญญาทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม และเมื่อวันที่ 11 กุมภาพันธ์ 2559 ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม² เพื่อคุ้มครองและสืบต่อรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมให้มีความสืบเนื่องยั่งยืนต่อไป

¹ปริตรตา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล, “ทบทวนภูมิปัญญา ทำหายความรู้,” ใน **ภูมิปัญญาไทย ภูมิปัญญาเทศ**, ดาริน อินทร์เหมือน และคณะ, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พรี้นติ้งเฮ้าส์, 2548), 4-21.

²“พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 133 ตอนที่ 19ก, เข้าถึงเมื่อ 20 เมษายน 2559, เข้าถึงได้จาก <http://ratchakittha.soc.go.th/DATA/PDF/2559/A/019/1.PDF>

1.1.2 ความหมายและคำจำกัดความของภูมิปัญญาท้องถิ่น

คำว่า “ภูมิ” หมายถึงพื้น ชั้น พื้นเพ ความรู้ “ภูมิปัญญา” จึงหมายถึง พื้นความรู้ความสามารถ³ ซึ่งคำว่า “ภูมิปัญญา” นี้มีที่มา ศัพท์ภาษาอังกฤษว่า “Wisdom” หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ทักษะความเชื่อ และศักยภาพในการแก้ปัญหาของมนุษย์ที่สืบทอดกันมาจากอดีตถึงปัจจุบันอย่างไม่ขาดสายและเชื่อมโยงกันทั้งระบบทุกสาขาการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม หรือชนชาติ หรือประเทศ เป็นระยะเวลายาวนาน ย่อมมีภูมิปัญญาของตน และมักเรียกรวมๆ กันว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น (local wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน⁴ นักวิชาการผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งมีความเชี่ยวชาญด้านการดำเนินงานภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายท่านได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้อย่างน่าสนใจ ดังนี้

ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี ผู้ทรงคุณวุฒิท่านสำคัญ ซึ่งเป็นนักวิชาการรุ่นบุกเบิกในการปลุกกระแสภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาชุมชนและเป็นหนึ่งในคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กล่าวว่า

สังขรณ์ที่เด่นชัด ไม่ว่าจะสังคมหรือชุมชนใดก็ตามที่ เมื่อเกิดขึ้นและดำรงอยู่นาน ล้วนจักต้องมีภูมิปัญญาของตัวเอง ไม่เช่นนั้นก็อยู่ไม่ได้ ตัวภูมิปัญญามีลักษณะเป็นกระบวนการที่สะสมเป็นระยะเวลายาวนานว่าทำอะไรประชาชนจึงมีชีวิตอยู่ได้โดยสอดคล้องกับธรรมชาติที่นั่น... ภูมิปัญญาเกิดจากการสะสมประสบการณ์และการเรียนรู้มายาวนาน ความรู้ต่างๆ จะเชื่อมโยงกันไปหมด ไม่ได้แยกออกเป็นวิชาๆ ตามที่ร่ำเรียนกัน ดังนั้น ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจ อาชีพ ความเป็นอยู่ การใช้จ่าย การศึกษาวัฒนธรรม มันผสมกลมกลืนหรือเชื่อมโยงกัน⁵

รองศาสตราจารย์ ดร.เสรี พงศ์พิศ ผู้อำนวยการสถาบันพัฒนาชนบท มูลนิธิหมู่บ้านผู้เชี่ยวชาญด้านการวิจัยเพื่อพัฒนาชนบทและชุมชน กล่าวว่า

ภูมิปัญญาท้องถิ่นคือองค์ความรู้ในด้านต่างๆ ของการดำรงชีวิต ที่เกิดจากการสะสมประสบการณ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ประกอบกับแนวคิด วิเคราะห์ ในการแก้ปัญหาต่างๆ ของตนเอง จนเกิดการหลอมรวมเป็นแนวคิดในการแก้ไขปัญหาที่เป็นลักษณะของตนเอง ที่สามารถพัฒนาความรู้ดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับกาลสมัยในการแก้ปัญหาของการดำรงชีวิต⁶

³ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2525), 826.

⁴เสรี พงศ์พิศ, บรรณาธิการ, ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา, 2536), 21-22.

⁵สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, การสัมมนาทางวิชาการเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน (กรุงเทพฯ: ศุภสภาลาดพร้าว, 2534), 79.

⁶พระครูวินัยธรประจักษ์ จกฺกธมฺโม, พระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาไทย (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2545), 20.

ศาสตราจารย์ ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง อดีตเลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ เป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านวัฒนธรรมและผลักดันกระแสภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เป็นที่ประจักษ์ทั้งในระดับประเทศและระดับชุมชนกล่าวว่า

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจนที่กลุ่มคนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัวและดำรงชีพ ในระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคม-วัฒนธรรม ที่ได้มีพัฒนาการสืบสานกันมา ภูมิปัญญาเป็นความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจน ที่เป็นผลของการใช้สติปัญญาปรับตัวกับสภาวะต่างๆ ในพื้นที่ที่กลุ่มคนนั้นตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานอยู่ และได้แลกเปลี่ยนสังสรรค์ทางวัฒนธรรมกับกลุ่มชนอื่น จากพื้นที่สิ่งแวดล้อมอื่นที่ได้มีการติดต่อสัมพันธ์กันแล้วรับเอาหรือปรับเปลี่ยนนำมาสร้างประโยชน์หรือแก้ปัญหาได้ในสิ่งแวดล้อมและบริบททางสังคม-วัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น ภูมิปัญญาจึงมีทั้งภูมิปัญญาอันเกิดจากประสบการณ์ในพื้นที่ ภูมิปัญญาที่มาจากภายนอก และภูมิปัญญาที่ผลิตใหม่หรือผลิตซ้ำ เพื่อการแก้ปัญหาและการปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็นและความเปลี่ยนแปลง⁷

ศาสตราจารย์ สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ เมธีวิจัยอาวุโส อดีตผู้อำนวยการสถาบันทักษิณคดีศึกษา และประธานคณะกรรมการจัดทำสารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของภาคใต้ กล่าวว่า

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นวิธีการจัดการ วิธีการขึ้นน้ำ และการริเริ่ม เสริมต่อของนักปราชญ์ในท้องถิ่นหรือในกลุ่มชน สั่งสมองงามขึ้นจากความรอบรู้ ประสบการณ์ ผนวกด้วยญาณทัศนะ (ความเฉียบคมในการหยั่งเห็น หยั่งรู้ ที่ลุ่มลึกกว่าวิสัยทัศน์) เป็นรากฐานรากเหง้าของภูมิปัญญาชาวบ้านจึงมักเกี่ยวเนื่องกับการนำสภาวะตามธรรมชาติที่อยู่ในวิสัยที่จะจัดการได้ หรือภาวะที่เกิดจากการกระทำ การเสาะสร้างของคนรุ่นก่อนๆ มาปรับแปรอให้เกื้อกูลแก่การดำรงชีพขั้นพื้นฐาน หรือปัจจัย 4 อันได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยาบำบัดโรคภัยไข้เจ็บ แล้วภูมิปัญญาเหล่านั้นค่อยๆ แรกหน่อต่อยอดเป็นภูมิปัญญาเพื่อจรรโลงจิตใจ เป็นเครื่องประเทืองอารมณ์ อันได้แก่ ภูมิปัญญาประเภทงานช่างฝีมือและศิลปกรรมพื้นบ้าน ตลอดจนภูมิปัญญาอันเป็นปทัสถานที่ยึดถือเป็นความดี ความงาม ตามคติชนหรือคตินิเวศบ้าน⁸

นอกจากผู้ทรงคุณวุฒิและนักวิชาการแล้ว ยังมีหน่วยงานและองค์กรต่างๆ ซึ่งดำเนินงานเกี่ยวเนื่องในด้านวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้ให้คำจำกัดความของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่

⁷เอกวิทย์ ณ ถลาง, ภูมิปัญญาสี่ภาค วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2540), 11-12.

⁸สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542), 5755-5756.

นำเสนอใจให้แก่สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติซึ่งมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน มีอำนาจหน้าที่โดยตรงในการวางนโยบายด้านวัฒนธรรมของชาติ รวมทั้งการส่งเสริม สนับสนุน คัดคว้า วิจัย และเผยแพร่วัฒนธรรมไทย

พื้นเพรากฐานความรู้ของชาวบ้าน หรือความรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้ และมีประสบการณ์สืบทอดกันมา ทั้งทางตรงคือประสบการณ์ด้วยตัวเอง และทางอ้อมซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่ หรือความรู้สะสมที่สืบทอดกันมา กล่าวอีกนัยหนึ่ง ภูมิปัญญาท้องถิ่นหมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เองและนำมาใช้แก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งในแง่มุมมองที่กว้างและลึกที่ชาวบ้านสามารถคิดเองทำเอง โดยอาศัย ศักยภาพที่มีอยู่ แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นได้เหมาะสมกับกาลสมัย⁹

กระทรวงศึกษาธิการ เป็นหน่วยงานที่ดำเนินงานด้านวัฒนธรรมของชาติระยะหนึ่งได้ ระบุความหมายของภูมิปัญญาไว้ว่า

ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเราผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต คิดวิเคราะห์จนเกิดปัญญา และตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้ เฉพาะหลาย ๆ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาเป็นศาสตร์ เฉพาะสาขาวิชาต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการ และการปรับตัวในการดำเนินชีวิตของคนเรา ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็น ความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชนและในการตัวของผู้นั้นเอง หากมีการสืบค้นหาเพื่อศึกษา และนำมาใช้ก็จะเป็นที่รู้จักกันเกิดการยอมรับ ถ่ายทอด และพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ตามยุคตาม สมัยได้¹⁰

พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559¹¹ ให้ ความหมาย “มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” ว่า ความรู้ การแสดงออก การประเพณีปฏิบัติหรือ ทักษะทางวัฒนธรรมที่แสดงออกผ่านบุคคล เครื่องมือ หรือวัตถุ ซึ่งบุคคล กลุ่มบุคคล หรือชุมชน ยอมรับและรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน และมีการสืบทอดกันมาจากรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง โดยอาจมีการปรับเปลี่ยนเพื่อตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมของตน ส่วนคำว่า “ชุมชน” หมายถึง กลุ่มคนกลุ่ม

⁹สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, การสัมมนาทางวิชาการเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน (กรุงเทพฯ: CURS ภาลาตพรว, 2534), 55.

¹⁰กระทรวงศึกษาธิการ, ภูมิปัญญาไทยในงานศิลปถิ่นเมืองกรุง (กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2539), 2.

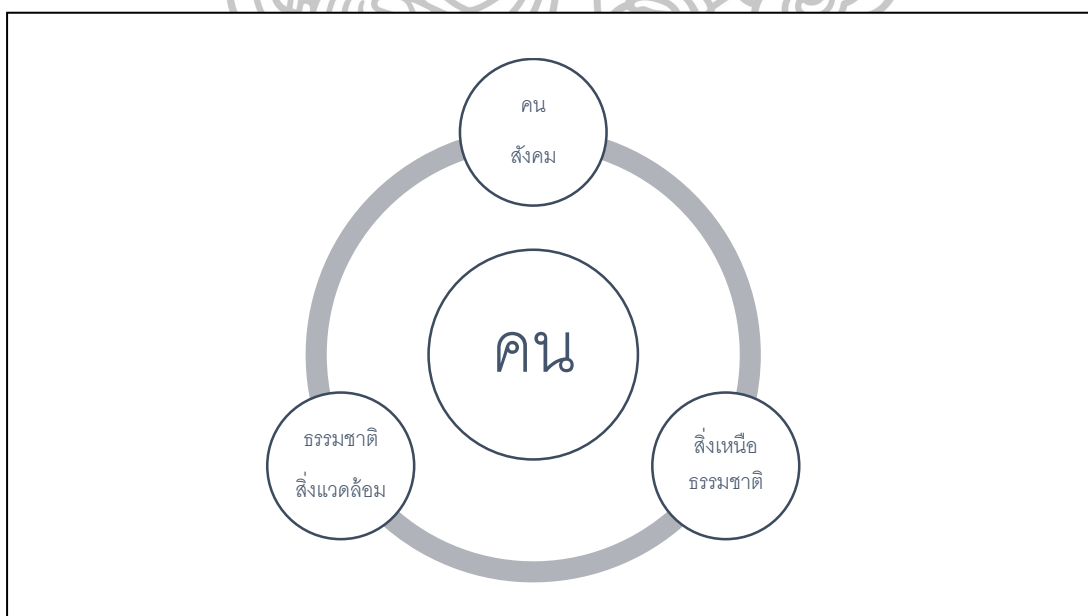
¹¹“พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 133 ตอนที่19ก, เข้าถึงเมื่อ 20 เมษายน 2559, เข้าถึงได้จาก <http://ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2559/A/019/1.PDF>

เดี่ยวหรือหลายกลุ่มที่มีความรู้ มีการประพฤติปฏิบัติ สืบทอด หรือมีส่วนร่วมในมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมนั้น

เห็นได้ว่าผู้ทรงคุณวุฒิและนักวิชาการด้านวัฒนธรรมได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นไปในแนวทางเดียวกัน คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม เพื่อแก้ปัญหาในการดำรงชีวิตของมนุษย์ และกลุ่มชนมีการสั่งสม พัฒนา และสืบทอดต่อกันมา องค์ความรู้ภูมิปัญญาจึงมีลักษณะเป็นการบูรณาการศาสตร์ทุกแขนงในวิถีชีวิตส่วนหน่วยงานหรือองค์กรนั้นจะให้ความหมายในแง่เดียวกันกับนักวิชาการ แต่เน้นในประเด็นที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การดำเนินงานขององค์กรมากกว่า

1.1.3 ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

จากการจำกัดความของ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ทั้งจากผู้ทรงคุณวุฒิ นักวิชาการ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องซึ่งมีความสอดคล้องกัน กล่าวคือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นถือเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของคนในสังคมนั้นๆ ซึ่งมีความสัมพันธ์ใน 3 มิติ คือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม จะแสดงออกมาในลักษณะภูมิปัญญาในการดำเนินวิถีชีวิตขั้นพื้นฐาน ด้านปัจจัยสี่ ซึ่งประกอบด้วย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ตลอดทั้งการประกอบอาชีพต่างๆ เป็นต้น ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนอื่นในสังคม จะแสดงออกมาในลักษณะ จารีตขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปะ และนันทนาการ ภาษา และวรรณกรรม ตลอดทั้งการสื่อสารต่างๆ เป็นต้นและความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ จะแสดงออกมาในลักษณะของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศาสนา ความเชื่อต่างๆ เป็นต้น

ภาพที่ 3 ความสัมพันธ์ของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ด้วยลักษณะความสัมพันธ์ข้างต้น จึงส่งผลให้ภูมิปัญญาซึ่งเกิดจากการสะสมมาจากประสบการณ์ชีวิต สังคม สภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน และถ่ายทอดสืบทอดต่อกันมา มีลักษณะสำคัญ ดังนี้¹²

1.1.3.1 มีความจำเพาะกับท้องถิ่น เพราะภูมิปัญญาท้องถิ่นสะสมขึ้นจากประสบการณ์หรือความเจนจัดจากชีวิตและสังคมในท้องถิ่นหนึ่งๆ นั้นภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีความสอดคล้องกับเรื่องของท้องถิ่นมากกว่าภูมิปัญญาที่มาจากข้างนอก แต่อาจเอาไปใช้ในท้องถิ่นอื่นที่แตกต่างกันไม่ได้หรือไม่ได้ดี

1.1.3.2 มีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูง เพราะภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากประสบการณ์จริง จึงมีความบูรณาการทั้งในเรื่องร่างกาย จิตใจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เช่น ความคิดเรื่องแม่ธรณี แม่โพสพ พระภูมิเจ้าที่ รุกขเทวดา เป็นการนำเอาธรรมชาติมาเป็นนามธรรมที่สื่อไปถึงจิตใจที่เชื่อมโยงไปสู่อัตถประโยชน์ สร้างความสัมพันธ์ที่ถูกต้อง ให้คนเคารพธรรมชาติ เมื่อให้ความเคารพแล้วจะไม่เกิดการทำลาย

1.1.3.3 มีความเคารพผู้อาวุโส เพราะผู้อาวุโสมีประสบการณ์มากกว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องที่ก่อกำเนิด สังคม ปรับเปลี่ยนตามเหตุปัจจัยอยู่ในจิตใจ ระบบคิด พฤติกรรมความเคยชินและความสันตติจิตเจตนาที่เรียกเป็นองค์รวมว่าวัฒนธรรมของชาวบ้าน โดยชาวบ้าน เพื่อชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับการทดสอบในชีวิตจริง ผ่านกาลเวลา สถานการณ์ และบริบททางเศรษฐกิจสังคมที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่เป็นนิจ จึงเป็นธรรมดาที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายสิ่งหลายอย่างย่อมตกสมัยไปแล้ว ทว่าพร้อมกันนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีกหลายสิ่งหลายอย่างก็ยังคงอยู่ หากแต่มีการปรับใช้ตามสถานการณ์แล้วองงามเติบโตต่อไป¹³

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในภาพรวมจึงหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่คนในท้องถิ่นได้คิดขึ้นและนำมาใช้แก้ปัญหาในการดำเนินชีวิตอย่างเหมาะสม กลายเป็นองค์ความรู้ ที่เกิดจากทักษะและความชำนาญ แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับธรรมชาติ และมีการสืบทอดและเชื่อมโยงต่อเนื่องจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงถือเป็นองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่ายิ่ง เนื่องจากเป็นรากฐานของสังคม สะท้อนถึงวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในท้องถิ่นนั้น

1.2 ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะบูรณาการและมีความสัมพันธ์กับในทุกมิติการดำรงชีวิต การจัดแบ่งประเภทของภูมิปัญญาจึงมีเกณฑ์ที่หลากหลายตามแต่วัตถุประสงค์ของการนำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

1.2.1 แบ่งตามแหล่งข้อมูล

ในการศึกษา วิจัยด้านศักยภาพและสถานภาพของภูมิปัญญาไทย เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งและยั่งยืน ได้แบ่งภูมิปัญญาตามแหล่งข้อมูลเป็น 3

¹² เสรี พงศ์พิศ, บรรณาธิการ, ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 1, 21-22.

¹³ เอกวิทย์ ณ ถกลาง และคณะ, ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความรู้ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2546), 6.

ประเภท¹⁴ คือภูมิปัญญาจากบุคคล เช่น ครูภูมิปัญญาไทย คนดีศรีสังคม ศิลปินแห่งชาติ บุคคลดีเด่น ด้านต่างๆภูมิปัญญาจากองค์กรพัฒนาหรือองค์กรชุมชน ซึ่งแต่ละองค์กรจะบ่งบอกภารกิจ กิจกรรม วัตถุประสงค์ เป้าหมาย ที่สามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ได้ว่าเป็นภูมิปัญญาไทยสาขาใด และภูมิปัญญาจากผลผลิตเป็นผลิตภัณฑ์ของบุคคลหรือองค์กรชุมชน ซึ่งบางกรณีผลิตภัณฑ์อย่างหนึ่งอาจเกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาหลายสาขา

1.2.2 แบ่งตามผู้ครอบครอง

กรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์ ซึ่งมีพันธกิจในการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา ได้ให้ความหมายของ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในฐานะทรัพย์สินทางปัญญาแขนงหนึ่งว่าเป็นองค์ความรู้ของกลุ่มบุคคลท้องถิ่น และรวมถึงงานศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านที่มีอยู่ในประเทศไทย แบ่งออกเป็น 2 ประเภท¹⁵ ดังนี้

1.2.2.1 องค์ความรู้ของกลุ่มบุคคลท้องถิ่น เช่น การผลิตอาหารและเครื่องดื่ม การผลิตผลิตภัณฑ์จากสมุนไพร การผลิตผลิตภัณฑ์จากวัสดุเหลือใช้ และการผลิตผลิตภัณฑ์จากไม้ หิน โลหะ แก้ว เซรามิก ดินเผา เครื่องหนัง และอื่นๆ

1.2.2.2 งานศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น เรื่องเล่าพื้นบ้าน กวีนิพนธ์พื้นบ้าน ปริศนาพื้นบ้าน เพลงพื้นบ้าน ดนตรีพื้นบ้าน การฟ้อนรำพื้นบ้าน ละครพื้นบ้าน จิตกรรมพื้นบ้าน ประติมากรรมพื้นบ้าน หัตถกรรมพื้นบ้าน เครื่องแต่งกายพื้นบ้าน และสิ่งทอพื้นบ้าน

1.2.3 แบ่งตามอรรถประโยชน์

จำแนกประเภทภูมิปัญญาท้องถิ่นตามอรรถประโยชน์ได้เป็น 5 ประเภทใหญ่ๆ¹⁶ ดังนี้

1.2.3.1 ภูมิปัญญาเพื่อการยังชีพ เป็นภูมิปัญญาเพื่อการอยู่รอดของชีวิตตามปัจจัยในการดำรงชีพ 4 ประการ คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค

1.2.3.2 ภูมิปัญญาเพื่อการพิทักษ์ชีวิตและทรัพย์สิน โดยการพยายามให้มีชีวิตที่มั่นคง เช่น การพึ่งตนเอง การหลบเลี่ยงอันตราย การใช้อาวุธ เป็นต้น

1.2.3.3 ภูมิปัญญาเพื่อการพิทักษ์ฐานะและอำนาจ โดยอาศัยฐานะและอำนาจเพื่อช่วยในการดำรงชีวิต เช่น การสร้างและการขยายฐานอำนาจ เช่น ธรรมเนียมการผูกคองหรือผูกเกลอ เพื่อขยายเครือข่ายญาติมิตร

1.2.3.4 ภูมิปัญญาการจัดการเพื่อสาธารณประโยชน์ เป็นภูมิปัญญาที่สร้างประโยชน์ร่วมกัน เช่น การสร้างศาลาริมถนน เพื่อเป็นที่หยุดพักของผู้เดินทาง

¹⁴ทรงจิต พูลลาภ และคณะ, ศักยภาพและสถานภาพของภูมิปัญญาไทย: ภูมิปัญญาไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2546), 1-8.

¹⁵กรมทรัพย์สินทางปัญญา, ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย, เข้าถึงเมื่อ 7 มีนาคม 2558, เข้าถึงได้จาก https://iphailand.go.th/index.php?option=com_content&view=article&id=31:2013-09-17-18-55-51&catid=64&Itemid=178

¹⁶สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้, 5761-5768.

1.2.3.5 ภูมิปัญญาที่เป็นการสร้างสรรคพิเศษ เป็นภูมิปัญญาที่ใช้วิสัยทัศน์เฉพาะตัวสร้างขึ้น เช่น นักปราชญ์ด้านต่างๆ

1.2.4 แบ่งตามสภาพโดยรวม

ภูมิปัญญาสามารถแบ่งสาขาในภาพรวมได้เป็น 10 สาขา¹⁷ ดังนี้

1.2.4.1 สาขาเกษตรกรรม หมายถึง ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะ และเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งพาตนเองในภาวะการณ์ต่างๆ ได้ เช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสาน วนเกษตร เกษตรธรรมชาติ ไร่นาสวนผสม และสวนผสมผสานการแก้ปัญหาการเกษตรด้านการตลาด การแก้ปัญหาด้านการผลิต การแก้ไขปัญหาโรคและแมลง และการรู้จักปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น

1.2.4.2 สาขาอุตสาหกรรมและหัตถกรรม หมายถึง การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลิตผล เพื่อชะลอการนำเข้าสู่ตลาดเพื่อแก้ปัญหาด้านการบริโภคอย่างปลอดภัยประหยัด และเป็นธรรม อันเป็นกระบวนการที่ทำให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจได้ ตลอดทั้งการผลิตและการจำหน่ายผลิตผลทางหัตถกรรม เช่น การรวมกลุ่มของกลุ่มโรงงานยางพารา กลุ่มโรงสี กลุ่มหัตถกรรม เป็นต้น

1.2.4.3 สาขาการแพทย์แผนไทย หมายถึง ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้ เช่น การนวดแผนโบราณ การดูแลและรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน การดูแลและรักษาสุขภาพแผนโบราณไทย เป็นต้น

1.2.4.4 สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนา และการใช้ประโยชน์จากคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน เช่น การทำแนวปะการังเทียม การอนุรักษ์ป่าชายเลน การจัดการป่าต้นน้ำและป่าชุมชน เป็นต้น

1.2.4.5 สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการด้านการสะสม และบริการกองทุน และธุรกิจชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตรา และโภคทรัพย์ เพื่อส่งเสริมชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน เช่น การจัดการเรื่องกองทุนของชุมชน ในรูปของสหกรณ์ออมทรัพย์ และธนาคารหมู่บ้าน เป็นต้น

1.2.4.6 สาขาสวัสดิการ หมายถึง ความสามารถในการจัดสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคน ให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม เช่น การจัดตั้งกองทุนสวัสดิการรักษายาบาลของชุมชน การจัดระบบสวัสดิการบริการในชุมชน การจัดระบบสิ่งแวดล้อมในชุมชน เป็นต้น

¹⁷โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, **การจัดแบ่งสาขาภูมิปัญญาไทย**, เข้าถึงเมื่อ 5 มกราคม 2558, เข้าถึงได้จาก <http://kanchanapisek.or.th/kp6/sub/book/book.php?book=23&chap=1&page=t23-1-infodetail03.html>

1.2.4.7 สาขาศิลปกรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่างๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม ทัศนศิลป์ คีตศิลป์ ศิลปะมวยไทย เป็นต้น

1.2.4.8 สาขาการจัดการองค์กร หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการดำเนินงานขององค์กรชุมชนต่างๆ ให้สามารถพัฒนา และบริหารองค์กรของตนเองได้ ตามบทบาท และหน้าที่ขององค์กร เช่น การจัดการองค์กรของกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มประมงพื้นบ้าน เป็นต้น

1.2.4.9 สาขาภาษาและวรรณกรรม หมายถึง ความสามารถผลิตผลงานเกี่ยวกับด้านภาษา ทั้งภาษาถิ่น ภาษาโบราณ ภาษาไทย และการใช้ภาษา ตลอดทั้งด้านวรรณกรรมทุกประเภท เช่น การจัดทำสารานุกรมภาษาถิ่น การปริวรรต หนังสือโบราณ การฟื้นฟูการเรียนการสอนภาษาถิ่นของท้องถิ่นต่างๆ เป็นต้น

1.2.4.10 สาขาศาสนาและประเพณี หมายถึง ความสามารถประยุกต์ และปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ความเชื่อ และประเพณีดั้งเดิมที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อการประพฤติปฏิบัติ ให้บังเกิดผลดีต่อบุคคล และสิ่งแวดล้อม เช่น การถ่ายทอดหลักธรรมทางศาสนา การบวชป่า การประยุกต์ประเพณีบุญประเพณีชาวนา เป็นต้น

1.3 ปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดภูมิปัญญา

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากการปรับตัวของมนุษย์ให้สามารถดำรงชีพในสภาพแวดล้อมได้ ปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดภูมิปัญญาจึงแบ่งได้เป็น 2 ส่วน คือ ปัจจัยภายในซึ่งเป็นธรรมชาติการเรียนรู้ของมนุษย์และปัจจัยภายนอกที่ทำให้มนุษย์เกิดการเรียนรู้ ทดลอง สังเกตการณ์ จนสะสมสืบทอดเป็นภูมิปัญญา ดังนี้

1.3.1 ปัจจัยภายใน

ปัจจัยภายในเป็นปัจจัยที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติการเรียนรู้ของมนุษย์และชุมชน มีหลายวิธีการ¹⁸ ซึ่งอธิบายได้ดังนี้

1.3.1.1 การลองผิดลองถูก มนุษย์มีวิธีการที่จะอยู่รอดด้วยการทดลอง ลองผิดลองถูก และถ่ายทอดประสบการณ์เหล่านั้นให้แก่ลูกหลาน เมื่อนานเข้าก็สั่งสมจนเกิดเป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติตน จารีต ประเพณีของกลุ่มคน

1.3.1.2 การลงมือกระทำจริง มนุษย์เรียนรู้ด้วยการลงมือทำในสถานการณ์ และสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริง เช่น ผู้คนในภาคใต้เรียนรู้ที่จะพึ่งพากันระหว่างต่างถิ่นต่างทำเล ระหว่างเชิงเขา ลุ่มน้ำและชายทะเล ด้วยการผูกไมตรีเพื่อแลกเปลี่ยนระหว่างพื้นที่จนกลายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติในชีวิตประจำวันสืบต่อกันมา

1.3.1.3 การสาธิตวิธีการและการบอกเล่า การถ่ายทอดความรู้และความสามารถผ่านการกระทำจริงและพัฒนาต่อเนื่องมาจนเป็นการส่งต่อแก่คนรุ่นหลัง และสั่งสอนด้วยคำบอกเล่าในรูปแบบต่างๆ อาทิ เพลงกล่อมเด็ก คำพังเพยหรือสุภาษิต รวมทั้งการสร้างองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์ ในส่วนที่เป็นศิลปวิทยาการที่มีความซับซ้อนหรือลึกซึ้งขึ้นอีกระดับในรูปของตำราหรือ

¹⁸เอกวิทย์ ณ ถลาง, ภูมิปัญญาสี่ภาค วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย. (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2540), 45-48.

วรรณกรรมต่างๆ เช่น ตำรายา ตำราโหราศาสตร์ ตำนาน นิทาน ตามความเหมาะสมและสอดคล้องกับพื้นฐานทางวัฒนธรรมของกลุ่มชน

1.3.1.4 การเรียนรู้ทางพิธีกรรม ในทางจิตวิทยาพิธีกรรมมีความศักดิ์สิทธิ์ และมีอำนาจโน้มน้าวให้บุคคลที่มีส่วนร่วมในพิธีกรรมรับเอาคุณค่าและแบบแผนการประพฤติที่ต้องการไว้ เป็นการย้ำความเชื่อและสร้างกรอบศีลธรรมจริยธรรมของกลุ่มชน โดยใช้ศรัทธา ความขลังและความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรมสร้างกระแสความเชื่อและพฤติกรรมที่พึงประสงค์ พิธีกรรมจึงไม่ใช่เรื่องที่มงายหรือเหลวไหลแต่เป็นกรรมวิธีทางวัฒนธรรมในการปลูกฝังแนวทางที่พึงประสงค์

1.3.1.5 การเรียนรู้ทางศาสนา หลักธรรมคำสอน ศีลธรรม วัตรปฏิบัติ ตลอดจนพิธีกรรมและกิจกรรมทั้งสังคมที่วัดเป็นศูนย์กลาง ล้วนมีส่วนย้ำภูมิปัญญาในการเรียนรู้ในกรอบที่เป็นบรรทัดฐานของสังคม ให้ความมั่นคงอบอุ่นทางจิตใจ และเป็นที่ยึดเหนี่ยวให้คนเกิดความเชื่อมั่นในการประพฤติปฏิบัติ ศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อชีวิตของคนทั้งทางตรงและทางอ้อม รวมทั้งเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการขัดเกลาทางสังคม

1.3.1.6 การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ ซึ่งเกิดขึ้นระหว่างบุคคลต่างสังคมต่างชาติพันธุ์ ทำให้กระบวนการเรียนรู้ขยายตัวกว้างขวางขึ้น มีการผสมผสานระหว่างความคิดใหม่ๆที่ไม่เคยมีในสังคมนั้น อาจมีความขัดแย้งกันบ้าง แต่ก็ก่อให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลายซึ่งสามารถพัฒนาไปสู่สิ่งใหม่จากขอบเขตเดิม เป็นเครือข่ายทางภูมิปัญญาที่กว้างขวางหลากหลาย

1.3.1.7 การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (culture reproduction) เป็นการคัดสรรเลือกเฟ้นภูมิปัญญา ความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมาในสังคม มาผลิตซ้ำเพื่อแก้ปัญหาทางสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้น โดยให้สอดคล้องกับฐานความเชื่อเดิม ถือเป็นการเรียนรู้อย่างหนึ่งซึ่งมีทั้งที่ประสบผลสำเร็จและไม่ประสบผลตามเป้าหมาย

1.3.1.8 ครูพักลักจำ เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการสังเกตและแอบเรียนแอบลองทำดู แล้วรับเอามาเป็นของตน โดยเอาองค์ความรู้ของผู้อื่นมาเป็นของตนเองและสามารถทำตามได้จริง ถือเป็นธรรมชาติของการเรียนรู้ของมนุษย์

1.3.2 ปัจจัยภายนอก

ปัจจัยภายนอก เป็นส่วนสำคัญประการหนึ่งที่ส่งผลต่อการเกิดการเรียนรู้จนก่อเกิดเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ประกอบด้วย 2 ประการ¹⁹ ดังนี้

1.3.2.1 สภาพภูมิศาสตร์และสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงมีพระราชดำรัสว่า “การตั้งถิ่นฐานที่ทำมาหากิน และสิ่งก่อสร้างทางถาวรวัตถุของมนุษย์ ไม่ว่าจะในอดีตหรือปัจจุบันจะมีความเกี่ยวข้องกับสภาพภูมิศาสตร์ ดิน น้ำ และทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ การศึกษาหรือความรู้ในด้านภูมิศาสตร์จึงเป็นประโยชน์ต่อความเข้าใจสถานะและความเป็นอยู่ของมนุษย์”²⁰ สภาพภูมิศาสตร์หรือสภาพธรรมชาติ

¹⁹ปราณี ตันตยานุบุตร, **ภูมิปัญญาไทย** (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, 2550), 31-63.

²⁰ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), **ภูมิศาสตร์กับวิถีชีวิตไทย** (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2544), 7.

เป็นปัจจัยที่กำหนดให้คนในพื้นที่นั้นๆ ว่าควรตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอย่างไร ประกอบอาชีพใด กินอาหารอะไร เมื่อเจ็บป่วยใช้การรักษาอย่างไร หรือกระทั่งเมื่อเสียชีวิตไปแล้วควรจัดการอย่างไร ภูมิศาสตร์จึงเป็นปัจจัยที่ควบคุมความเป็นอยู่ของมนุษย์ทั้งหมด สภาพทางภูมิศาสตร์สามารถแบ่งได้หลักๆ 3 แบบ คือ ภูเขา ที่ราบ และทะเล แม้พื้นที่ภูเขาจะเป็นแหล่งต้นน้ำและอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรป่าไม้ แต่การคมนาคมไม่สะดวก ด้วยสภาพเช่นนี้ผู้ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ภูเขามักจะมีลักษณะพิเศษ เช่น การเดินบนที่สูงชันได้อย่างคล่องแคล่วว่องไว เพาะปลูกโดยการทำไร่เลื่อนลอย เพราะที่ดินมีน้อยไม่สามารถเพาะปลูกครวระลามากๆ ได้ เกิดภูมิปัญญาการเพาะปลูกแบบขั้นบันได เป็นต้น ส่วนบริเวณที่ราบลุ่มซึ่งเหมาะสมกับการทำเกษตรกรรม เนื่องจากมีลำน้ำไหลผ่าน ดินเกิดจากดินตะกอนทับถมกันเป็นอาหารที่ดีของพืช บริเวณนี้จึงมักเป็นแหล่งอารยธรรมที่สำคัญ และพื้นที่บริเวณชายทะเล แม้จะมีดินที่เป็นกรดสูงไม่เหมาะแก่การเพาะปลูก แต่ก็แหล่งอาหารที่สำคัญ ก่อให้เกิดการทำประมง การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ อีกทั้งสะดวกในการติดต่อกับสังคมภายนอก สภาพภูมิศาสตร์ชายทะเลของประเทศไทยนั้น มีลักษณะพิเศษคือ สองฝากฝั่งมีลักษณะแตกต่างกัน โดยด้านทิศตะวันตกเป็นแผ่นดินที่เลื่อนทรุดลงไป ชายหาดแคบ ชุมชนดั้งเดิมจึงเป็นชุมชนขนาดเล็กไม่มีการสั่งสมอารยธรรมมากนัก ส่วนใหญ่เป็นสถานที่แวะพักของนักเดินทาง ส่วนด้านทิศตะวันออกพื้นที่ชายฝั่งทะเลลาดเทไม่มากนัก พื้นที่ที่ราบลุ่มซึ่งเกิดจากดินตะกอนกว้างขวาง เหมาะกับการตั้งชุมชนเกษตรกรรม จึงพบว่ามีอารยธรรมมาอย่างยาวนาน²¹

1.3.2.4 อิทธิพลวัฒนธรรมใหม่ การเข้ามาของวัฒนธรรมใหม่เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ภูมิปัญญามีการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะในยุคโลกาภิวัตน์ (globalization) ทำให้สังคมก้าวไปข้างหน้าอย่างรวดเร็วโดยไม่ตระหนักถึงความพร้อมอย่างจริงจัง วัฒนธรรมใหม่ที่มีบทบาทในปัจจุบัน เช่น การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจแบบยังชีพเป็นทุนนิยมและเสรีนิยม กระแสวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีข่าวสาร เป็นต้น วัฒนธรรมใหม่ที่เข้ามาผลักดันให้สังคมมีความเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ตัวอย่างอิทธิพลจากวัฒนธรรมใหม่ที่ทำให้สังคมไทยเกิดความเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ ได้แก่ การปฏิรูปการปกครองเพื่อตอบโต้ลัทธิล่าเมืองขึ้น โดยรวมอำนาจไว้ที่กรุงเทพมหานคร ส่งให้สถาบันการศึกษา สถานพยาบาล หน่วยงานสำคัญกระจุกตัวอยู่ในเมืองหลวง วัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นจึงคลายความสำคัญลง และหันมาน้อมรับวัฒนธรรมหลวงผ่านกลไกของระบบราชการและระบบการศึกษา แบบแผนการผลิตและการบริโภคสมัยใหม่ จากเดิมเป็นสังคมเกษตรเพื่อยังชีพ เกิดการปลูกข้าวเพื่อแลกเปลี่ยนเป็นเงินตรามาใช้จ่าย การพึ่งพากันในชุมชนลดลง เป็นต้น

1.4 คุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากการแก้ปัญหาในการดำรงชีวิตของมนุษย์ นอกจากคุณค่าโดยตรงในการแก้ปัญหาเรื่องนั้นๆ แล้ว ภูมิปัญญาท้องถิ่นยังมีคุณค่าที่สำคัญต่อตัวคน ชุมชน และสิ่งแวดล้อมอีกหลายประการ²² ดังต่อไปนี้

²¹เรื่องเดียวกัน, 11-18.

²²ปราณี ตันตยานุบุตร, ภูมิปัญญาไทย, 207-209.

1.4.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่นสร้างศักดิ์ศรีและความภาคภูมิใจในตัวตน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นลักษณะที่เฉพาะตัว ซึ่งแสดงออกมาจากการถ่ายทอดส่งต่อจากรุ่นต่อรุ่นของกลุ่มคนผ่านประวัติศาสตร์และยุคสมัยจนกลายเป็นเอกลักษณ์ซึ่งแสดงถึงความเป็นกลุ่มชนหรือชนชาติ เป็นสิ่งหลอมรวมคนในสังคมไว้ด้วยกัน ประเทศไทยซึ่งมีการสร้างสมอารยธรรมมายาวนานก็มีภูมิปัญญาที่แสดงถึงความเป็นชาติที่ได้รับการยอมรับจากนานาประเทศหลายประการ อาทิ ศิลปะแม่ไม้มวยไทย อักษรไทย อาหารไทย และวรรณกรรมต่างๆ เป็นต้น ซึ่งภูมิปัญญาที่แสดงถึงความเป็นกลุ่มชนหรือชาติเหล่านี้ ทำให้เกิดการหลอมรวมเป็นหนึ่งเดียว เกิดความภาคภูมิใจในศักดิ์ศรีความเป็นตัวตนของที่มีรากฐานมายาวนาน

1.4.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่นส่งเสริมให้มีการใช้วัตถุดิบในท้องถิ่น

เป็นการส่งเสริมในการนำทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์ เช่น การนำพืชสมุนไพรมาใช้ผลิตยาแผนโบราณหรือยาสมุนไพรที่เก็บได้ในท้องถิ่น เป็นการส่งเสริมการประหยัดและแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจ เครื่องมือเครื่องใช้สำหรับใช้หากินในชีวิตประจำวัน รวมทั้งงานหัตถกรรมพื้นบ้านซึ่งมีลักษณะและรูปแบบเฉพาะถิ่นที่แตกต่างกัน เช่น หัตถกรรมกระจูด ผลิตภัณฑ์จากกะลามะพร้าว หมอน้ำที่ใช้กาบมะพร้าวขนาดใหญ่มาสานเพื่อใช้ตักน้ำจากบ่อน้ำตื้นของภาคใต้ กระติบหรือภาชนะใส่ข้าวเหนียวหนึ่งซึ่งเป็นอาหารหลักทางภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

1.4.3 ภูมิปัญญาท้องถิ่นสร้างความสมดุลระหว่างคนในสังคมและธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน

ภูมิปัญญาที่มีความเด่นชัดในเรื่องของการยอมรับนับถือ และให้ความสำคัญแก่คน สังคม และธรรมชาติอย่างยิ่ง มีเครื่องชี้ที่แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนมากมาย เช่น ประเพณีไทย ๑๒ เดือน ตลอดทั้งปี ล้วนเคารพคุณค่าของธรรมชาติ ได้แก่ ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีลอยกระทง เป็นต้น ประเพณีสงกรานต์เป็นประเพณีที่ทำใน ฤดูร้อนซึ่งมีอากาศร้อน ทำให้ต้องการความเย็น จึงมีการรดน้ำดำหัว ทำความสะอาดบ้านเรือน การรักษาป่าไม้ต้นน้ำลำธาร ได้ประยุกต์ให้มีประเพณีการบวชป่า ให้คนเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ธรรมชาติ และสภาพแวดล้อม ยังความอุดมสมบูรณ์แก่ต้นน้ำ ลำธาร ให้พื้นสภาพกลับคืนมาได้มาก ล้วนเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสังคมและธรรมชาติ ทั้งสิ้น

อาชีพการเกษตรเป็นอาชีพหลักของคนไทย ที่คำนึงถึงความสมดุล ทำแต่น้อยพออยู่พอกิน แบบ "เอ็ดตู่เอ็ดตู่กิน" ของพ่อทองดี นันทะ เมื่อเหลือกิน ก็แจกญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน บ้านใกล้เคียง ทำให้คนในสังคมได้ช่วยเหลือเกื้อกูล แบ่งปันกัน เคารพรัก นับถือ เป็นญาติกัน ทั้งหมดนี้จึงอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น ธรรมชาติไม่ถูกทำลายไปมากนัก เนื่องจากทำพออยู่พอกิน ไม่โลภมากและไม่ทำลายทุกอย่างผิด กับในปัจจุบัน ถือเป็นภูมิปัญญาที่สร้างความ สมดุลระหว่างคน สังคม และธรรมชาติ

1.4.4 ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นบ่อเกิดของพฤติกรรมทางจริยธรรม

ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ใช่ความรู้ทางเทคนิคเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีส่วนที่เป็นคุณค่าและจริยธรรมรวมอยู่ด้วย ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นบ่อเกิดของพฤติกรรมทางจริยธรรมจำแนกได้ดังนี้

1.4.4.1 พฤติกรรมทางจริยธรรมเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย

เช่น การแสดงความเคารพโดยการสวดวิญและไหว้ศาลพระภูมิเจ้าที่ การไม่เบียดเบียนทำลายระบบนิเวศโดยการไม่สร้าง

บ้านในแหล่งน้ำหรือรุกล้ำแม่น้ำลำคลอง การคัดเลือกไม้ที่เหมาะสมกับบ้าน หรือการช่วยเหลือเพื่อแผ้ว
ในการสร้างบ้านและงานขึ้นบ้านใหม่

1.4.4.2 พฤติกรรมทางจริยธรรมเกี่ยวกับการทำมาหากิน เช่น การแสดงความ
ความกตัญญูต่อสิ่งเหนือธรรมชาติที่มีบุญคุณ โดยการสวดวิญญูข้าว การสวดวิญญูควาย การสวดวิญญูเรือ หรือ
การแสดงเมตตาปราณี โดยการปกป้องศัตรูข้าวด้วยวิธีทางจิตวิทยา อาทิ การใช้คาถาอาคม ผ้ายันต์
น้ำมันต์ แทนการใช้สารเคมี

1.4.4.3 พฤติกรรมทางจริยธรรมเกี่ยวกับวิถีชีวิต เช่น การแสดงความ
กตัญญูทวดเวทิต่อผู้มีพระคุณโดยการอยู่ในโอวาทคำสั่งสอนของบิดามารดาและครูอาจารย์ การ
บรรพชาอุปสมบทเพื่อทดแทนพระคุณ เป็นต้น

1.4.5 ภูมิปัญญาท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงปรับปรุงได้ตามยุคสมัย

แม้ว่ากาลเวลาจะผ่านไป ความรู้สมัยใหม่ จะหลั่งไหลเข้ามา มาก แต่ภูมิ
ปัญญาไทย ก็สามารถปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับยุคสมัย เช่น การรู้จักนำเครื่องยนต์มาติดตั้งกับเรือ
ใส่ใบพัด เป็นหางเสือ ทำให้เรือสามารถแล่นได้เร็วขึ้น เรียกว่า เรือหางยาว การรู้จักทำการเกษตรแบบ
ผสมผสาน สามารถพลิกฟื้นคืนธรรมชาติให้ อุดมสมบูรณ์แทนสภาพเดิมที่ถูกทำลายไป เมื่อป่าถูก
ทำลาย เพราะถูกตัดโค่น เพื่อปลูกพืชแบบเดี่ยว ตามภูมิปัญญาสมัยใหม่ ที่หวังร่ำรวย แต่ในที่สุด ก็
ขาดทุน และมีหนี้สิน สภาพแวดล้อมสูญเสียเกิดความแห้งแล้ง คนไทยจึงคิดปลูกป่า ที่กินได้ มีพืชสวน
พืชป่าไม้ผล พืชสมุนไพร ซึ่งสามารถมีกินตลอดชีวิตเรียกว่า "วนเกษตร" บางพื้นที่ เมื่อป่าชุมชนถูก
ทำลาย คนในชุมชนก็รวมตัวกัน เป็นกลุ่มรักษาป่า ร่วมกันสร้างระเบียบ กฎเกณฑ์กันเอง ให้ทุกคนถือ
ปฏิบัติได้ สามารถรักษาป่าได้อย่างสมบูรณ์ดังเดิม ถือเป็นการใช้ภูมิปัญญาปรับปรุงประยุกต์ใช้ได้ตาม
ยุคสมัย

เห็นได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นส่วนสำคัญในการสร้างความสมดุลระหว่างคนกับชุมชน
สังคม เศรษฐกิจ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เกิดขึ้นและดำรงอยู่เนื่องด้วยการเป็นเครื่องมือแก้ไข
ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนอย่างเฉพาะ

1.5 ข้อจำกัดของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงโดยรับเอาวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาอย่างรวดเร็วใน
สังคมไทย จนปล่อยปลดละเลยต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิม เป็นเหตุให้ประสบปัญหาหลายอย่างใน
สังคมจนเป็นเหตุให้ต้องหันกลับมาฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นอีกครั้ง แต่กระนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่นก็ยังคง
มีข้อจำกัดหลายประการ²³ ได้แก่

1.5.1 ทักษะติดต่อภูมิปัญญาท้องถิ่น

การปกครองประเทศโดยรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง เมื่อวัฒนธรรมเมือง
หลวงหรือกรุงเทพฯ รั้ววัฒนธรรมตะวันตกเข้ามา อิทธิพลจึงแผ่กระจายครอบงำไปทั่วประเทศ ส่งผล
ให้ความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมท้องถิ่นค่อยๆ ถดถอยและเลือนหายไป ภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งได้แก่
ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณี การละเล่น และวิถีการกินอยู่ ถูกดูแคลนว่าไม่ทันสมัย ด้อยกว่า

²³เรื่องเดียวกัน, 211-214.

วัฒนธรรมจากเมืองหลวง ส่งผลให้ชาวบ้านในส่วนภูมิภาคที่ได้รับอิทธิพลผ่านการศึกษาหรือสื่อต่างๆ หมดความภาคภูมิใจในถิ่นกำเนิดและรากเหง้าวัฒนธรรมของตน

1.5.2 การรับภูมิปัญญาใหม่เข้ามาอย่างขาดความระมัดระวัง

ในปัจจุบันเป็นโลกของข้อมูลข่าวสาร ผู้คนมีการมีการติดต่อแลกเปลี่ยนข้อมูลกันได้อย่างรวดเร็ว การรับแนวทางการพัฒนาตามกระแสหลักคือโลกตะวันตก โดยไม่ได้มีการพิจารณาถึงความเหมาะสมกับพื้นฐานวัฒนธรรมไทยอย่างถี่ถ้วน ซึ่งบางสิ่งอาจไม่เหมาะสมมีผลกระทบในทางลบทั้งต่อตนเองและประเทศชาติ เช่น การรับเอาวิทยาการการปลูกพืชเชิงเดี่ยว เพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมาก โดยตัดทำลายพืชดั้งเดิมไป เป็นการทำลายสมดุลของธรรมชาติ ทำให้เกิดวิกฤติปัญหาทางธรรมชาติตามมา หรือการรับภูมิปัญญาด้านอาหารการกินจากตะวันตกแทนการรับประทานข้าวและพืชสมุนไพร ก่อให้เกิดโรคตามมามากมาย เป็นต้น

1.5.3 การขาดความเชื่อมั่นในการพึ่งภูมิปัญญาของตน

เห็นได้จากการรับเทคโนโลยีต่างประเทศเข้ามาและเชื่อว่าชาวต่างประเทศเก่งกว่าตน โดยยกย่องให้เป็นที่ปรึกษา ให้มาควบคุมงานตลอดทั้งการศึกษาและวิจัยของประเทศ โดยเฉพาะในด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น เป็นที่ปรึกษาด้านการเกษตร การศึกษาวิจัยสมุนไพร ทั้งที่มีคนไทยมีความสามารถไปทำงานเป็นที่ปรึกษาต่างประเทศจำนวนมากเนื่องจากคนไทยขาดความเชื่อมั่นว่าคนไทยด้วยกันก็มีภูมิปัญญาที่เหมาะสม หลายครั้งเราจึงสูญเสียสิทธิทางปัญญาให้กับชาวต่างประเทศที่มาศึกษาวิจัยและเก็บข้อมูลในไทย ส่งผลให้เกิดการชะงักงันในการสร้างสรรค์ภูมิปัญญาใหม่ๆ ที่ทรงคุณค่าไปอย่างน่าเสียดาย

1.5.4 ระบบการศึกษาแผนใหม่ละเลยการเรียนรู้ด้านภูมิปัญญาไทย

การเปลี่ยนเป็นระบบการศึกษาสมัยใหม่ส่งผลให้ระบบการศึกษาไทยละเลยกิจกรรมและกระบวนการเรียนรู้ด้วยภูมิปัญญาของชุมชนที่อยู่ภายนอกสถานศึกษา มุ่งเน้นแต่การเรียนการสอนตามระบบการศึกษาสมัยใหม่ซึ่งได้รับมาจากตะวันตก การศึกษาของไทยจึงถูกแยกส่วนออกจากชีวิตและสภาพความเป็นจริงภายนอกสถานศึกษา อีกทั้งระบบการศึกษาในขณะนี้ยังมุ่งผลิตกำลังคนให้ตอบสนองต่อภาคเศรษฐกิจและสังคมสมัยใหม่ จนกลายเป็นค่านิยมที่คนไทยต้องใช้ระบบการศึกษาเป็นบันไดไต่เต้าสถานภาพทางสังคมและการเมือง

1.5.5 การบริหารการศึกษาและการจัดการเรียนรู้ในปัจจุบัน

การบริหารการศึกษาและการจัดการเรียนรู้ในปัจจุบันไม่เอื้อต่อการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น เนื่องจากโครงสร้างทางการศึกษามีลักษณะแบ่งแยกกระจาย โดยแบ่งเป็นระดับชั้นประถมศึกษา มัธยมศึกษา จนถึงระดับอุดมศึกษา และยังแบ่งส่วนออกเป็นการศึกษาภายในโรงเรียนและการศึกษาภายในโรงเรียน แสดงให้เห็นถึงค่านิยมในการคัดคนตามระดับการศึกษา ในขณะที่มีการนำความรู้และประสบการณ์ของผู้ทรงคุณวุฒิทางภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจัดการเรียนการสอนค่อนข้างน้อย ส่งผลให้หลักสูตรการเรียนการสอนส่วนใหญ่เป็นภูมิปัญญาสากล ส่วนภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ค่อยมีการนำไปถ่ายทอดหรือเรียนรู้ในสถานศึกษา เพราะหลักสูตรการศึกษาให้ความสำคัญต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นน้อยกว่าภูมิปัญญาสากล

1.6 การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น

เสนห์ จามริก ปราชญ์ด้านวัฒนธรรม ได้ให้แนวคิดในการการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า การศึกษา วิจัยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่แท้จริงนั้นจะต้องเป็นการศึกษา วิจัยที่หมายความถึงการแสวงหาคำตอบที่เป็นระบบเปิด คือเป็นการหาแนวทางการพัฒนาที่สามารถพัฒนาได้ต่อไป เป็นการกำหนดแนวทางการพัฒนาที่ขึ้นอยู่กับศักยภาพของท้องถิ่น การทำงานวิจัยในรูปนี้ จะต้องมองเงื่อนไขและศักยภาพของท้องถิ่นเป็นสำคัญหาวิธีการที่จะให้สามารถดำรงชีวิต ดำเนินชีวิต เพื่อการพัฒนาต่อไปได้ตามศักยภาพ และขีดความสามารถที่เขาจะต้องมีการพัฒนาอยู่เสมอ เพราะฉะนั้นงานพัฒนาหรืองานวิจัยจึงเป็นการแสวงหาคำตอบที่เปิดขึ้นอยู่กับตัวเงื่อนไขและศักยภาพของชุมชนนั้นเฉพาะเพื่อที่จะให้ท้องถิ่นสามารถพัฒนาตัวเองต่อไปได้²⁴ ด้วยเหตุนี้ ในการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้ศึกษาจึงต้องมีความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชน โดยมุ่งเน้นศึกษาจากชาวบ้านให้มากที่สุด ว่าเขาทำอะไรเป็น อะไร มีอะไรอยู่บ้าง ไม่เป็นไปในรูปแบบการเข้าไปสอนชาวบ้านเพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์หาความหมายเพื่อจัดระบบขึ้นใหม่ เนื่องจากข้อมูลที่ได้อาจจะปะพะปะปะ จำเป็นต้องนำข้อมูลมาศึกษาวิจัยแล้วนำมาเชื่อมโยงกับภูมิปัญญาอื่นๆ เพื่อช่วยพัฒนาชีวิตชาวบ้านรวมทั้งการจัดศึกษาอบรมชาวบ้านควรมีหลายรูปแบบบนหลักการเคารพชาวบ้าน พยายามเข้าถึงวิธีการถ่ายทอดความรู้ศิลปวิทยาของชาวบ้าน²⁵ ซึ่งในการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นมีหลักสำคัญดังนี้

1.6.1 การทำความเข้าใจ

ลำดับแรกผู้ศึกษาต้องถอดประสบการณ์เฉพาะด้านออกไป การปลดปล่อยตัวเองออกจากความชำนาญเฉพาะด้านเป็นเงื่อนไขสำคัญ ในการรับฟังประสบการณ์ ความรู้ ข้อมูลของชาวบ้านเพื่อให้วิเคราะห์ประเด็นปัญหาได้ชัดเจนขึ้น²⁶ เรายังไม่สามารถค้นพบรูปแบบตายตัวใดๆ ที่สามารถใช้ได้ทั่วไปกับชนบททุกแห่ง เนื่องจากชุมชนประกอบด้วยความสัมพันธ์ที่ก่อสานขึ้นอย่างซับซ้อน สะท้อนถึงโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ทางสังคม บนสภาพทางกายภาพ ภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี และความสัมพันธ์ทางการผลิตที่มีรูปลักษณะเฉพาะอย่าง²⁷

1.6.2 การรวบรวมข้อมูล

การรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นมีขั้นตอนดังนี้

1.6.2.1 การสืบค้นข้อมูล โดยสืบค้นจาก “ผู้รู้” หรือ “ผู้นำ” ชาวบ้าน เพราะไม่ใช่ชาวบ้านคนไหนก็ได้ที่จะทำหน้าที่นี้ ชาวบ้านไม่ได้มีศักยภาพและภูมิปัญญาที่เท่าเทียมกัน

²⁴เสนห์ จามริก, “ฐานคิดการวิจัยเพื่อท้องถิ่น,” ใน การวิจัยเพื่อท้องถิ่น: รากฐานแห่งพลังปัญญา, อภรณ์ จันทรสมวงศ์, บรรณาธิการ. (เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545), 13-16.

²⁵ประเวศ วะสี, ภูมิปัญญาไทย (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, 2550), 215.

²⁶เสนห์ จามริก, “ฐานคิดการวิจัยเพื่อท้องถิ่น,” ใน การวิจัยเพื่อท้องถิ่น: รากฐานแห่งพลังปัญญา, 13.

²⁷สุเมธ ตันติเวชกุล, “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับการพัฒนาชนบท,” ใน ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท, เล่ม 1. เสรี พงศ์พิศ, บรรณาธิการ. (กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา, 2536), 45.

ทุกคนชุมชนไม่เคยขาดผู้นำ ผู้มีภูมิปัญญาและบารมีบางคนมีความสามารถเป็นผู้นำ เป็นหมอยา และเป็นครู ผู้เชี่ยวชาญด้านศิลปะ หัตถกรรม คนเหล่านี้พร้อมที่จะให้ความร่วมมือ ดำเนินการ และริเริ่ม เมื่อได้รับการยอมรับและสนับสนุน

ก่อนที่จะพระราชทานพระราชดำริใดนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะทรงศึกษาข้อมูลต่างๆ อย่างเป็นขั้นตอน เริ่มต้นจากข้อมูลเอกสาร แผนที่ แล้วทรงตรวจสอบกับพื้นที่และภูมิประเทศจริง ทรงเคารพในภูมิประเทศและขนบธรรมเนียมประเพณีของประชาชนมากทรงมีพระราชดำรัสว่า “...การพัฒนานั้น จะต้องเป็นไปตามภูมิศาสตร์และภูมิประเทศทางสังคมไปด้วยพร้อมๆ กัน ภูมิประเทศทางสังคมศาสตร์ก็คือ เรื่องทางสังคมวิทยาที่สนใจของคน...” ทรงใช้เวลาครั้งละนานๆ ในการพูดคุยกับประชาชน เพราะทรงเห็นว่า ความตระหนักรู้ตามธรรมชาติ ซึ่งเกิดจากประสบการณ์ในการดำรงชีวิตที่สืบทอดต่อกันมาของชาวบ้านนั้นเป็นสิ่งที่มีความรู้ได้ ไม่มีวันหมดสิ้น และทรงย้ำเสมอถึงความพร้อม ความสำนึกและความกระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเองและท้องถิ่นของตน²⁸

การสนทนากับชาวบ้านด้วยความสนิทประหนึ่งญาติ นอกจากจะทำให้ผู้ศึกษาเข้าถึงข้อมูลแล้ว ยังทำให้เข้าถึงวิญญาณของข้อมูลนั้น การสนทนาธรรมดาจะมีสีสันและปลุกเร้าพลังของวิญญาณดั้งเดิมให้กลับมามีชีวิต เป็นสำนึกทางประวัติศาสตร์ เป็นพลังทางวัฒนธรรม ที่ทำให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อมั่นในตนเอง ไม่รู้สึกต่ำต้อยหรือไม่มีคุณค่า พร้อมทั้งจะอนุรักษ์ พื้นฟู และประยุกต์คุณค่าเหล่านั้นเพื่อการพัฒนาตนเองต่อไปชาวบ้านจะได้รับประโยชน์จากการศึกษาตั้งแต่แรกเริ่มของการทำวิจัยแล้ว โดยไม่ต้องรอว่า เมื่อการวิจัยเสร็จจะนำข้อมูลกลับไปสู่ชาวบ้านได้อย่างไร²⁹

1.6.2.2 การวิเคราะห์ข้อมูล ภายหลังจากการสืบค้นคนแล้วก็ควรศึกษาวิจัยแนวคิดและประสบการณ์เกี่ยวกับบริบทของชุมชน นำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบกับกรณีอื่นๆ ที่ได้ค้นคว้ามา

1.6.2.3 การตรวจทานและเชื่อมโยงข้อมูล โดยประสานงานให้คนเหล่านี้ได้มาพบปะกัน เพื่อร่วมแสดงความเห็นและแลกเปลี่ยนประสบการณ์กัน ซึ่งจะทำได้ประเด็นร่วมที่เชื่อมโยงไปสู่ประเด็นอื่นได้ไม่ยาก เพราะชีวิตชาวบ้านไม่ได้แยกประเด็นอยู่แล้ว เช่น การรักษาพื้นบ้าน จะโยงไปถึงเรื่องการทำมาหากิน พิธีกรรม และความเชื่อต่างๆ และยังโยงไปถึงประสบการณ์ในการประยุกต์วัฒนธรรม การรับเอาความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่³⁰

การศึกษาวิจัยโดยชาวบ้านมีส่วนร่วม จึงเป็นการสร้างจิตสำนึกให้กับชุมชน และสร้างพลังในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่พวกเขาประสบอยู่ นักวิจัยไม่ใช่ นักพัฒนา แต่นักวิจัยสามารถร่วมมือกับนักพัฒนาทั้งรัฐและเอกชนในกระบวนการวิจัยเพื่อจิตสำนึก ซึ่งทำให้งานนั้นสัมพันธ์กับบริบททาง

²⁸เรื่องเดียวกัน, 4-6.

²⁹เสรี พงศ์พิศ, “วัฒนธรรมพื้นบ้าน: รากฐานการพัฒนา,” ใน ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 1, 61.

³⁰เรื่องเดียวกัน, 61.

เศรษฐกิจสังคมในอดีตและปัจจุบันของหมู่บ้าน ซึ่งจะช่วยกำหนดทิศทางการพัฒนาและอนาคตของหมู่บ้านนั้น³¹

1.7 การดำเนินงานภูมิปัญญาท้องถิ่น

งานวัฒนธรรม คือ การสร้างสำนึกของการสืบทอดคุณค่าแบบประเพณี ปรับปรนให้เข้ากับยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลง ทำให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อมั่นในตนเอง และค้นหาแนวทางการพัฒนาที่นำไปสู่การพึ่งตนเองได้ในที่สุด โดยวิธีการกับเป้าหมายของการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมจะต้องสอดคล้องกัน วิธีการนั้นจะต้องเป็นส่วนหนึ่งของเป้าหมายเป็นกระบวนการพัฒนา³² การดำเนินงานภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีเป้าหมายเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนอย่างยั่งยืนแล้ว ก็ต้องต้นจากการเปลี่ยนแปลงแนวคิด โดยเริ่มจากให้ชุมชนและชาวบ้านเป็น “ตัวตั้ง” ทำความเข้าใจกับรากเหง้าของชุมชน และพยายามเข้าใจกระบวนการที่คนดั้งเดิมซึ่งเป็นรากฐานชีวิตของชุมชน ปรับวิธีคิดให้เชื่อและศรัทธาในชาวบ้าน ก็จะสามารถเห็นถึงภูมิปัญญาและศักยภาพชาวบ้านมากยิ่งขึ้น³³

การดำเนินงานภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ผ่านมาอยู่ในความควบคุมดูแลของภาครัฐเป็นส่วนใหญ่ อาทิ กรมศิลปากร สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ร่วมกับโรงเรียนหรือหน่วยงานราชการประจำจังหวัดต่างๆ รวบรวมเอาศิลปะ โบราณวัตถุ สิ่งของเครื่องใช้ท้องถิ่นเก็บไว้ และจัดงานส่งเสริมภูมิปัญญาเหล่านั้น มหาวิทยาลัยทำหน้าที่ศึกษาวิจัย การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยส่งเสริมสถานที่ท่องเที่ยวและสนับสนุนการจัดงานประเพณีระดับจังหวัดและระดับชาติ ซึ่งการดำเนินทั้งหมดอยู่ในกรอบกระบวนการทัศน์สังคมใหม่ มองภูมิปัญญาท้องถิ่นในลักษณะที่เป็น “เอกลักษณ์” มีความสวยงาม แปลก ควรแก่การเก็บรักษาไว้ เพื่อให้ชนชาติอื่นประจักษ์ว่าเราก็มีของดีเหมือนกัน สร้างความภาคภูมิใจในประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของตนเอง เพื่อแสดงว่าเราไม่ได้ถูกกลืนไปทั้งหมดและมรดกทางวัฒนธรรมเหล่านั้นยังสามารถขายได้ โดยการดึงดูดนักท่องเที่ยว การรวบรวมสิ่งของศึกษาวิจัยถือได้ว่าได้ทำประโยชน์ในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ไม่ให้สูญหาย หรือถูกลืมเลือน เพราะได้บันทึกหรือรวบรวมเอาไว้แล้วพวกเขาเชื่อว่าการดำเนินงานของตนมีส่วนช่วยในการพัฒนาประเทศ ทำให้คนได้เรียนรู้เรื่องราวเก่าก่อน ทำให้คนมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการขายของที่ระลึก สินค้าพื้นเมือง แต่เมื่อมองในอีกมุมหนึ่งประโยชน์ที่ชุมชนได้รับโดยตรงจากการดำเนินงานภูมิปัญญาท้องถิ่นมีน้อยมาก หรือเรียกได้ว่าในหลายกรณี ชาวบ้านถูกใช้เป็นเครื่องมือ เพื่อประโยชน์ของผู้ที่อ้างว่าสนับสนุนภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่นเดียวกับในเรื่องอื่นๆ ที่คนมีอำนาจมากกว่าย่อมเอาเปรียบผู้ที่มีอำนาจน้อยกว่า ตักตวงเอาทรัพยากรของผู้เสียเปรียบหรือด้อยกว่า ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรธรรมชาติ แรงงานและวัฒนธรรม³⁴

³¹สุเมธ ตันติเวชกุล, “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับการพัฒนาชนบท,” ใน ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 1, 45.

³²เสรี พงศ์พิศ, “วัฒนธรรมพื้นบ้าน: รากฐานการพัฒนา,” ใน ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 1, 59.

³³เรื่องเดียวกัน, 46.

³⁴เรื่องเดียวกัน, 42-44.

กระบวนการดำเนินงานภูมิปัญญาท้องถิ่นแบ่งออกได้เป็น 4 ส่วน คือ 1) การอนุรักษ์ ซึ่งเป็นการรักษาภูมิปัญญาที่มีอยู่แล้วให้ดำรงอยู่ต่อไป 2) การฟื้นฟู เป็นการรื้อฟื้นภูมิปัญญาที่ซบเซา ลงให้กลับมามีบทบาทอีกครั้ง 3) การพัฒนาภูมิปัญญาในฐานะทุนทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นการนำ วัฒนธรรมมาเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ เพื่อให้ภูมิปัญญาอยู่รอดได้ในสังคมปัจจุบันซึ่งเป็นสังคมทุนนิยม และ 4) การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม

1.7.1 การอนุรักษ์

การเก็บรวบรวมโบราณวัตถุ สิ่งของเครื่องใช้ เรื่องราวจากคำบอกเล่า คำสอน นิทาน การละเล่น ที่ทำอยู่ในปัจจุบันมักถูกจำกัดอยู่ในศูนย์ของเมือง สถาบันการศึกษา หรือหน่วยงานอื่นๆ ในภาครัฐ ด้วยทางราชการมักคิดว่าชาวบ้านไม่เห็นคุณค่า ไม่รู้จักดูแลรักษาสิ่งเหล่านี้ ถ้าปล่อยไว้จะสูญหายหมด ทั้งที่ในความจริงมีเอกชนจำนวนมากที่ดำเนินการเหมือนกับทางภาครัฐได้ ด้วยใจรัก ไม่ได้หวังผลตอบแทนหรือประโยชน์ทางการค้า นอกจากนี้ยังมีอีกหลายคนที่สนใจจะทำ แต่ไม่สามารถทำได้ เนื่องจากขาดการสนับสนุน หากชาวบ้านและชุมชนได้รับการส่งเสริมพวกเขา ก็ยินดีที่จะอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมของตนเอง เช่นเดียวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ เช่น ประเพณี การละเล่น ดนตรี ศิลหัตถกรรม การสนับสนุนมิใช่การส่งเสริมให้มาจัดการ แสดงเพียงปีละไม่กี่ครั้ง แต่ต้องให้เห็นความสำคัญและเห็นคุณค่าอย่างสม่ำเสมอต่อเนื่อง ให้สิ่งเหล่านี้ อยู่ในบริบททางสังคมวัฒนธรรมของชาวบ้าน

โดยเฉพาะ “ภูมิปัญญา” ที่ควรเร่งอนุรักษ์เป็นลำดับต้นๆ อนุรักษ์ในที่นี้หมายถึง การให้ความสนับสนุนอย่างถูกวิธี ให้ผู้นำชาวบ้านมีส่วนร่วมและบทบาทสำคัญในการพัฒนาท้องถิ่น ในกระบวนการเรียนรู้ การศึกษา สาธารณสุข การจัดการชุมชน ให้ชาวบ้านเป็น “ครู” เป็นผู้นำ ส่งเสริม การริเริ่มและยกย่องให้เกียรติ เช่น กรณีโรงเรียนในชนบทขาดแคลนครูสอนดนตรี ภาครัฐแก้ปัญหา โดยการสนับสนุนเครื่องดนตรีสมัยใหม่และเครื่องดนตรีไทย ไม่คิดส่งเสริมการสอนดนตรีพื้นบ้าน โดยให้ปราชญ์ชาวบ้านมาช่วยสอน ซึ่งวิธีการนี้จะช่วยให้ชาวบ้านมีความภาคภูมิใจที่ได้รับการยอมรับ หรือในด้านการเกษตร ความรู้หลายอย่างที่ดูเหมือนล้าสมัย แต่ก็สามารถนำไปพิสูจน์ทดลองได้ เช่น การปลูกพืชด้วยหลักธาตุ 4 (ดิน น้ำ ลม ไฟ) สามารถปลูกไม้สี่ชนิดในหลุมเดียวกันได้ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ไม่มี ในตำราสมัยใหม่การอนุรักษ์เช่นนี้ช่วยให้ชาวบ้านภูมิใจในมรดกทางวัฒนธรรมของตน และมีทางเลือก อื่นที่ไม่ใช่แต่สิ่งที่สังคมใหม่นำเสนอ³⁵

การอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น ไม่ใช่เพียงการจัดแสดง การจัดงานหรือการเก็บสะสมวัตถุ ในห้องสี่เหลี่ยม แต่เป็นวิถีชีวิตที่รวมเอาระบบคุณค่าและทัศนคติอีกแบบหนึ่ง กระบวนการดำเนินงาน ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงจึงมีหลากหลายรูปแบบและวิธีการมากกว่าที่เป็นอยู่³⁶

1.7.2 การฟื้นฟู

วัฒนธรรมพื้นบ้านหลายอย่างได้รับการฟื้นฟูขึ้นใหม่ โดยเฉพาะวัฒนธรรม ทางสังคม เช่น การลงแขก การผูกเสี่ยวทางภาคอีสาน และวัฒนธรรมอีกหลายอย่างกำลังซบเซาก็

³⁵เรื่องเดียวกัน, 46-55.

³⁶เรื่องเดียวกัน, 44.

กลับฟื้นขึ้นมาใหม่ เช่น ดนตรีไทยและเพลงลูกทุ่ง โดยความร่วมมือระหว่างภาครัฐและเอกชน โดยมีภาครัฐเป็นผู้ประสานงาน

ชาวบ้านในชนบทก็สามารถฟื้นฟูวัฒนธรรมของตนเองได้ ทั้งในแง่การฟื้นฟูอดีตและฟื้นฟูสภาพแวดล้อม พ่อจารย์ทองดี ปราชญ์ชาวบ้านจากหมู่บ้านอีสานกล่าวว่า “การฟื้นฟูธรรมชาติให้เหมือนเดิมเป็นไปได้ไม่ได้แล้ว แต่ถ้าหากชาวบ้านนำบ่อปลาทุกบ่อมาต่อกัน ก็จะได้ลำน้ำสายใหม่ ถ้าเอาต้นไม้ทุกต้นที่ปลูกมารวมกันก็ได้ป่าใหม่”³⁷ เป็นการฟื้นฟูอีกรูปแบบหนึ่งที่สมสมัยโดยมิได้รักษารูปแบบ แต่เนื้อหายังคงเดิม

การรักษาแบบฟื้นฟูบ้านอีกหนึ่งภูมิปัญญาที่ซบเซาไประยะหนึ่ง เมื่อสาธารณสุขแผนใหม่แพร่เข้าสู่ทุกภาคส่วนของสังคม ทำให้หมอยาพื้นบ้านกลายเป็น “หมอผี” ถูกดูถูกดูหมิ่น หดความเชื่อถือ ชาวบ้านนิยมการรักษาแบบสมัยใหม่ เพราะมีความเชื่อว่าหายเร็วกว่า จนกระทั่งการเปลี่ยนแปลงทางสังคมดำเนินไปสู่ทางตัน ปัญหาเศรษฐกิจย่ำแย่ ชาวบ้านจึงหันมาพึ่งพาการรักษาแบบพื้นบ้าน และพบว่าการรักษาแบบสมัยใหม่ไม่ได้ “วิเศษ” ไปเสียทุกอย่าง ในการฟื้นฟูการแพทย์พื้นบ้านไม่ใช่เฉพาะการศึกษาตำรายาและวิธีการรักษาจากชาวบ้านมาปรับใช้กับการแพทย์ไทยเท่านั้น แต่เป็นการเห็นคุณค่าและสนับสนุนให้เกิดความรู้เพิ่มเติมจากที่ชาวบ้านรู้ จะทำประโยชน์ได้มากยิ่งขึ้น เช่น กรณีกลุ่มสมุนไพรไทยอีสาน ซึ่งมีสมาชิกเป็นหมอยาจากสี่จังหวัดแถบภาคอีสาน รวมตัวกันโดยการสนับสนุนขององค์กรเอกชนแบ่งปันความรู้เกี่ยวกับการรักษาพื้นบ้าน และตั้งหน่วยฝึกอบรมเคลื่อนที่ไปตามหมู่บ้านสมาชิก และเปิดฝึกอบรมเกี่ยวกับการรักษาสุขภาพอนามัย การป้องกันและรักษาโรคขั้นพื้นฐาน และฝึกอบรมพิเศษ

ในส่วนของภาครัฐ กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม ได้มีนโยบายในการฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้เป็นฐานความรู้ในการผสมผสานกับวิทยาการสากล ดังนี้

1. การประกาศยกย่องปราชญ์ท้องถิ่น ซึ่งเป็นผู้สืบทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญา โดยเรียกว่า “ครูภูมิปัญญาไทย” เพื่อให้ได้รับการยอมรับในวงกว้างและสามารถทำการถ่ายทอด พัฒนา ผลงานของตนได้อย่างต่อเนื่องและมีคุณภาพ โดยมีการสนับสนุนการถ่ายทอดองค์ความรู้ของครูภูมิปัญญาไทย เข้ากับกระบวนการเรียนการสอนในระบบโรงเรียน เช่น การเทียบโอนหน่วยกิต การเทียบวุฒิเทียบตำแหน่ง เพื่อให้เกิดการเชื่อมโยงระหว่างความรู้ ผสานเข้าด้วยกันเป็นระบบการศึกษาที่เป็นหนึ่งเดียว

2. การจัดตั้งศูนย์ภูมิปัญญาไทย ซึ่งแนวคิดนี้ต้องการให้มีแหล่งสำหรับการเรียนรู้ภูมิปัญญาของชุมชนนั้นๆ เกิดขึ้น อาจเป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีอยู่แล้วในชุมชน เช่น บ้านของผู้ทรงภูมิปัญญา วัด ศาลาของหมู่บ้าน เวทีชาวบ้าน เป็นต้นเพื่อให้สามารถใช้สถานที่นั้นๆ เป็นแหล่งเรียนรู้ ถ่ายทอดภูมิปัญญาคู่กับสถานศึกษาในระบบได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

3. การจัดตั้งสภาภูมิปัญญาไทย เนื่องจากลักษณะภูมิปัญญาไทยมีความหลากหลาย สมดุลกันเป็นองค์รวม หากนำเรื่องภูมิปัญญาไทยเข้าไปไว้หน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่ง นโยบายของหน่วยงานนั้นจะเป็นตัวกำหนดกรอบของภูมิปัญญาไทยให้จำกัดอยู่เฉพาะเรื่อง เช่น หากนำภูมิปัญญาไทยไปไว้ในกระทรวงศึกษาธิการ ประเด็นที่จะถูกยกขึ้นมาพิจารณา คือ ภูมิปัญญาไทยนั้นต้องเป็น

³⁷เรื่องเดียวกัน, 50.

เรื่องของการศึกษาเท่านั้น จึงจะได้รับการส่งเสริมและวิธีการส่งเสริมทางหนึ่งที่มีแนวโน้มว่าจะเป็นไปได้สูงคือ การนำภูมิปัญญาไทยไปบรรจุไว้ในโรงเรียน ซึ่งจะขัดกับลักษณะของภูมิปัญญาไทยที่ผู้เรียนจะเรียนรู้ได้ในสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมกับภูมิปัญญาไทยแต่ละเรื่องเท่านั้น หากเปลี่ยนสภาพแวดล้อม การเรียนรู้ภูมิปัญญาไทยก็จะไม่เกิด จึงสมควรให้มีสภาภูมิปัญญาไทย เป็นศูนย์กลาง แลกเปลี่ยนความรู้ และถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญา

4. การจัดตั้งกองทุนส่งเสริมภูมิปัญญาไทย เพื่อแก้ปัญหาการจัดสรรเงินงบประมาณจากรัฐบาล ที่มีกฎ ระเบียบ ข้อบังคับและระยะเวลา รวมทั้งสภาพการณ์ของประเทศมาเป็นตัวตัดสินว่า โครงการ/งานใดควรได้รับงบประมาณเท่าใด และจะได้รับเงินในปีถัดไปหรือไม่ รวมทั้งการพัฒนาและสร้างสรรค์ความรู้ใหม่จากฐานภูมิปัญญาเดิมต้องอาศัยระยะเวลานาน การกำหนดงบประมาณเป็นรายปี จึงเป็นมูลเหตุขัดขวางการพัฒนาและการส่งเสริมภูมิปัญญาไทยเป็นอย่างมากเพื่อแก้ไขข้อจำกัดดังกล่าว การตั้งกองทุนส่งเสริมภูมิปัญญาไทยจึงจำเป็นอย่างยิ่ง ในฐานะเป็นทุนในการสร้างและเสริมภูมิปัญญาของชาติด้วยความร่วมมือทั้งจากภาครัฐและภาคเอกชน

5. การคุ้มครองลิขสิทธิ์ภูมิปัญญาไทย เพื่อให้ภูมิปัญญาไทยอันเป็นมรดกทางปัญญาของแผ่นดินได้อยู่คู่กับคนไทย เป็นทุนทางปัญญาในการพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม รวมทั้งวัฒนธรรมการสงวนและรักษามรดกทางภูมิปัญญาดังกล่าวจึงต้องมีระบบคุ้มครองทรัพย์สินทางภูมิปัญญาเกิดขึ้น เพื่อพิทักษ์ผลประโยชน์ในท้องถิ่นและประเทศชาติ ลิขสิทธิ์ภูมิปัญญาไทยนี้จึงเปรียบเสมือนระบบคุ้มกันและส่งเสริมปัญญาของชาติ

6. การจัดตั้งสถาบันแห่งชาติว่าด้วยภูมิปัญญาและการศึกษาไทย เพื่อทำหน้าที่ประสานงานและเผยแพร่ภูมิปัญญาไทย การประชาสัมพันธ์ และเผยแพร่ข้อมูลเป็นปัจจัยสำคัญมากในการทำงานต่อภาพพจน์และสถานภาพของบุคคลหน่วยงาน/องค์กร/สถาบันต่างๆ เนื่องจากกลไกสำคัญในการส่งเสริมภูมิปัญญาไทยคือการสร้างความรู้ ความเข้าใจ การสร้างจิต-สำนึก และเห็นคุณค่าของสิ่งที่เป็นภูมิปัญญาไทยการพัฒนาให้บุคคลต่างๆ มีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทั้งสามด้าน (ความรู้ ทักษะ และพฤติกรรม) จำเป็นต้องอาศัยการให้การศึกษาในทุกรูปแบบ³⁸

1.7.3 การประยุกต์

พระยาอนุนามราชาชน ปราชญ์ด้านวัฒนธรรมผู้มีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในด้านวัฒนธรรม ได้กล่าวไว้ว่า

วัฒนธรรมจะเปลี่ยนไปเป็นความเจริญ อยู่ที่คนในสังคมมีปัญญาความสามารถ รู้จักริเริ่มด้วยการค้นพบสิ่งที่มีอยู่แล้ว และด้วยการประดิษฐ์เสริมสร้างสิ่งใหม่บนรากฐานสิ่งเก่า เพื่อรักษาเสถียรภาพและบุคลิกลักษณะสังคมของตนไว้ การเปลี่ยนแปลงไปข้างหน้าเท่านั้นที่จะทำให้วัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่งมีเสถียรภาพ เปรียบเสมือนลูกช้างที่ต้องหมุนอยู่ตลอดเวลาจึงจะยืนอยู่ได้ เช่นนี้เองจึงเรียกว่าวัฒนธรรมมีพลวัต และในการเคลื่อนที่ไปนั้น

³⁸กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, แผนงานอนุรักษ์และพัฒนาส่งเสริมศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม, เข้าถึงเมื่อ 8 มีนาคม 2558, เข้าถึงได้จาก http://www.culture.go.th/subculture9/images/stories/files/plan2556/plan2557_2.pdf

หากไม่มีการสกัดของเก่าที่ไม่สอดคล้องแล้วทั้งเสียบ้าง พร้อมกับต่อเติมเสริมแต่งสิ่งใหม่เข้าไป ก็จะทำให้วัฒนธรรมเกิดอาการล้า และค่อยเสื่อมไป จนในที่สุดก็จะสลัดทิ้งวัฒนธรรมของตนเองเสีย แล้วรับเอาวัฒนธรรมอื่นเข้ามาแทนที่เป็นของตน อันจะเป็นผลให้สังคมนั้นต้องสูญเสียบุคลิกลักษณะของตนไปในที่สุด³⁹

จากแนวคิดข้างต้น วัฒนธรรมมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การที่วัฒนธรรมจะดำรงอยู่สืบไปได้จึงต้องมีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นไปของผู้คนและสังคม อาจมีการปรับลดของเดิมหรือเพิ่มเติมสิ่งใหม่เข้าไป แต่ก็ต้องคงแก่นของวัฒนธรรมที่เป็นอัตลักษณ์เฉพาะไว้ จึงจะทำให้วัฒนธรรมสามารถดำรงอยู่สืบไปได้

เนื่องจากวัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตที่มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงโดยธรรมชาติ การประยุกต์จึงเป็นลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นเรื่อยมา เพียงแต่ในอดีตการประยุกต์เป็นไปอย่างช้าๆ ไม่รวดเร็ว เช่นในปัจจุบัน การประยุกต์มีหลายแบบขึ้นอยู่กับบทบาทของผู้ประยุกต์ในขณะนั้น เช่น ชาวบ้านประยุกต์ทำรำหรือเครื่องดนตรีเพื่อทำมาหากิน การจัดงานบุญประเพณีชาวเปลือกเพื่อเป็นกองทุนหมู่บ้าน การลงแขกทำนาเพื่อจัดตั้งธนาคารข้าว การทอดผ้าป่าข้าว การบวชต้นไม้ เป็นต้น ซึ่งการประยุกต์ส่วนหนึ่งมักถูกกำหนดโดยรัฐหรือเอกชนจากภายนอก แล้วชาวบ้านสานต่อหรือริเริ่มเอง

การประยุกต์ไม่ใช่การนำเอาของเก่ามาให้กับสิ่งใหม่ แต่เป็นการผสมผสานระหว่างของเก่ากับของใหม่ กลายเป็นเทคโนโลยี วิธีการหรือรูปแบบใหม่ที่เหมาะสม โดยเพิ่มคุณภาพโดยไม่ทำลายล้างคุณค่าดั้งเดิม การประยุกต์ที่ประสบความสำเร็จมาจากการรักษารากเหง้าเดิมเอาไว้ ตัวอย่างเช่น การรำในภาคอีสาน ที่ยังคงรักษารูปแบบเอกลักษณ์เดิมไว้ แต่ได้ประยุกต์เป็นหมอลำหมู่ และผสมผสานกับเพลงลูกทุ่งแบบอีสานซึ่งทำให้การลำยังสามารถคงอยู่แต่แปรรูปไปเป็นเพลงลูกทุ่ง ซึ่งเป็นที่นิยมของชาวอีสาน กระบวนการประยุกต์จึงเกิดจากการสัมผัสระหว่างวัฒนธรรมที่แตกต่างกันหรือการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางสังคม การดำเนินงานภูมิปัญญาท้องถิ่นในปัจจุบันจึงมักเป็นไปในลักษณะการประยุกต์ เนื่องจากนักวิชาการและข้าราชการที่ได้รับการศึกษาและมีข้อมูลอีกแบบหนึ่ง เป็นตัวแทนของวัฒนธรรมใหม่ หากมีปฏิสัมพันธ์กับชาวบ้านในลักษณะที่มีความเคารพกันและกัน และร่วมกันหารูปแบบที่เหมาะสมกับสภาพที่เป็นจริงของชาวบ้านก็จะเป็นการประยุกต์ที่ประสบผลสำเร็จได้

1.7.4 การสร้างใหม่

เส้นแบ่งระหว่างการประยุกต์กับการสร้างใหม่ไม่ชัดเจนนัก เนื่องจากการสร้างใหม่ส่วนหนึ่งถือเป็นการประยุกต์ เพียงแต่การสร้างใหม่นั้นมีส่วนเกินกว่าการประยุกต์มาก เช่น การประดิษฐ์โปงลางของภาคอีสาน ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีชนิดหนึ่ง ซึ่งมีที่มาจากไม้แฉวนคอวัวควาย นำมาร้อยเรียงเหมือนระนาด เกิดเป็นเครื่องดนตรีชนิดใหม่ที่มีรูปลักษณ์และเสียงที่เป็นเอกลักษณ์ของตน ทั้งนี้ การสร้างใหม่บางส่วนก็ไม่ประสบความสำเร็จ เช่น การริเริ่มโครงการใหม่ๆ เพื่อพัฒนาหมู่บ้านโดยภาครัฐและเอกชนโดยไม่มีพื้นฐานการผสมผสานกับวัฒนธรรมหรือภูมิปัญญา

³⁹อนุমানราชชน, พระยา. เรื่องรวมเกี่ยวกับวัฒนธรรม, งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของ ศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน หมวดวัฒนธรรม (กรุงเทพฯ: ศิลปากร, 2532), 45-48.

ดั้งเดิมของชุมชน เช่น ชนาคาร์ข้าว ชนาคาร์โคกระปือ กลุ่มออมทรัพย์ เป็นต้น เนื่องจากภาครัฐหรือเอกชนภายนอกไม่คำนึงถึงศักยภาพของท้องถิ่นซึ่งมีความแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ และชาวบ้านไม่ได้มีส่วนร่วมมาตั้งแต่แรกเริ่มเป็นเพียงผู้รับคำสั่งให้ปฏิบัติตาม หรือให้ความร่วมมือบางส่วนเท่านั้น

การสร้างใหม่ที่สำคัญอีกประการคือ การรับรองสถานภาพนิติบุคคลทางกฎหมายขององค์กรชาวบ้าน ซึ่งเป็นหลักประกันในการ “พึ่งตนเอง” ของชาวบ้าน เป็นการได้มาของอำนาจทางการตัดสินใจและการบริหารจัดการด้วยตัวเอง โดยให้ชาวบ้านเป็นเจ้าของการพัฒนามากกว่าที่เป็นอยู่ หรือหมายถึงการเป็นเจ้าของวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตของตนเอง

1.8 การพัฒนาภูมิปัญญาในฐานะทุนทางเศรษฐกิจ

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา หลายประเทศทั่วโลกได้ให้ความสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจโดยอาศัยรากฐานทางวัฒนธรรม รวมถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นมาพัฒนาต่อยอดเพื่อสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ หรือที่เรียกว่า “เศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์” โดยจัดภูมิปัญญาให้เป็นทุนในการดำเนินแนวทางตามเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ ซึ่งมีแนวความคิดดังนี้

1.8.1 เศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์

เศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์มีจุดริเริ่มมาจากสหราชอาณาจักรซึ่งเป็นประเทศผู้นำในการพัฒนาเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์เพื่อขับเคลื่อนเศรษฐกิจอย่างประสบความสำเร็จ ได้รับการยอมรับให้เป็นประเทศต้นแบบจากนานาชาติ โดยได้ให้ความหมายของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ว่า

“เศรษฐกิจที่ประกอบด้วยอุตสาหกรรมที่มีรากฐานมาจากความคิดสร้างสรรค์ของบุคคล ทักษะ ความชำนาญ และความสามารถพิเศษ ซึ่งสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการสร้างความมั่งคั่งและสร้างงานให้เกิดขึ้นได้ โดยที่สามารถส่งมอบและส่งผ่านจากรุ่นเก่าสู่รุ่นใหม่ ด้วยการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา”⁴⁰

องค์การยูเนสโก (UNESCO) ได้ยึดนิยามที่นำเสนอโดยกระทรวงวัฒนธรรม สื่อและการกีฬาของ สหราชอาณาจักร (UK DCMS) ว่า คือ “อุตสาหกรรมที่เกิดจากความคิดสร้างสรรค์ ความชำนาญ และความสามารถที่มีศักยภาพในการสร้างงานและความมั่งคั่งโดยการผลิตและใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินทางปัญญา” โดยแบ่งเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์เป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

1. กลุ่มมรดกทางวัฒนธรรม ประกอบด้วย งานฝีมือและหัตถกรรม การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม/ความหลากหลายทางชีวภาพ การแพทย์แผนไทย และอาหารไทย
2. กลุ่มศิลปะ ประกอบด้วย ศิลปะการแสดง และทัศนศิลป์
3. กลุ่มสื่อสมัยใหม่ ประกอบด้วย ภาพยนตร์และวีดิทัศน์ การพิมพ์ การกระจายเสียง และดนตรี

⁴⁰สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, เศรษฐกิจสร้างสรรค์ (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2552), 18.

4. กลุ่มงานสร้างสรรค์และออกแบบ ประกอบด้วย การออกแบบ แฟชั่น สถาปัตยกรรม การโฆษณา และซอฟต์แวร์⁴¹

ในประเทศไทยแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ยังอยู่ในระยะเริ่มต้นไม่มีการกำหนดนิยามและขอบเขตการพัฒนาที่ชัดเจน ตลอดระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมาได้พัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์บนพื้นฐานของการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่น จนกระทั่งปัจจุบันได้มีการนำเทคโนโลยีและนวัตกรรมใหม่ๆ เข้ามาช่วยเพิ่มมูลค่าและเชื่อมโยงภาคการผลิตและบริการต่างๆ ให้มีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ร่วมกับศูนย์สร้างสรรค์การออกแบบ (ศสบ.) ภายใต้สำนักบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (สบร.) ได้กำหนดยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเศรษฐกิจสร้างสรรค์ของไทยเพื่อให้ขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่องเป็นรูปธรรมและยั่งยืน ดังนี้

1. การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสภาพแวดล้อมภายในประเทศ
2. การบูรณาการและดำเนินการของหน่วยงานทั้งในภาครัฐและภาคเอกชน ต้องมีหน่วยงานที่รับผิดชอบหลักและมีกรอบนโยบายและกลไกการขับเคลื่อนที่ชัดเจน รวมทั้งมีการจัดทำแผนแม่บทและจัดทำแผนที่นำทางพัฒนา (Roadmap)
3. การศึกษาวิจัยและพัฒนาเชิงลึกในสาขาเศรษฐกิจสร้างสรรค์และทุนทางวัฒนธรรม ภาครัฐควรขับเคลื่อนในการศึกษาหาความรู้จาก 5 สาขา ได้แก่ (1) มรดกทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ความหลากหลายทางชีวภาพ (2) เอกลักษณ์ศิลปะและวัฒนธรรม (3) งานช่างฝีมือและหัตถกรรม (4) อุตสาหกรรมสื่อ บันเทิง และซอฟต์แวร์ (5) การออกแบบและพัฒนาสินค้าสร้างสรรค์ และสร้างงานวิจัยที่มีการจัดทำฐานข้อมูลและจัดเก็บข้อมูลที่มีประสิทธิภาพ เพื่อกำหนดนโยบายสำหรับการพัฒนาในลำดับถัดไป
4. การสร้างความตระหนักและสร้างโอกาสให้ผู้ประกอบการ โดยภาครัฐควรผลักดันและสนับสนุนให้ผู้ประกอบการได้รับการพัฒนาทักษะความรู้เพื่อสามารถต่อยอดความคิดและทันต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลก⁴²

1.8.2 ทุนทางวัฒนธรรม

ทุนทางวัฒนธรรม (Culture Capital) เป็นการนำทรัพยากรและองค์ความรู้ที่มีอยู่ของชุมชนมาสร้างผลตอบแทนในแง่ของเศรษฐกิจและการยอมรับของคนในชุมชนและบุคคลภายนอก โดยบูร์ดิเยอ นักทฤษฎีวัฒนธรรมวิพากษ์ชาวฝรั่งเศส ให้ความหมายของ “ทุน” ว่าเป็นมรดกที่สืบทอดมาอย่างต่อเนื่องสามารถเปลี่ยนรูปได้ มีลักษณะทั้งที่สัมผัสได้และสัมผัสไม่ได้ เป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดตำแหน่งทางสังคมหรือความเป็นไปได้ในการกระทำในรูปแบบต่างๆ แบ่งออกเป็น 4 ลักษณะ คือ ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ทุนทางสัญลักษณ์ และทุนทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่บุคคลได้รับจากกระบวนการหล่อหลอมทางสังคม จนกลายเป็นคุณสมบัติติดตัวที่เอื้อให้บุคคลสามารถนำไปเพิ่มมูลค่าให้ตนเองได้ รวมทั้งทรัพย์สินต่างๆ ที่มีคุณค่าอย่างหนึ่งอย่างใด แต่มิใช่

⁴¹เรื่องเดียวกัน, 19.

⁴²เรื่องเดียวกัน, 22.

คุณค่าทางเศรษฐกิจ แต่สามารถนำไปสร้างเป็นคุณค่าเชิงเศรษฐกิจได้ ผู้ที่มี “ทุน” น้อยจึงถูกรอบงำจากผู้ที่มีทุนมากกว่า ทุนทางวัฒนธรรมสามารถแบ่งย่อยได้เป็น 3 รูปแบบ ดังนี้

1.8.2.1 ทุนที่อยู่ในรูปที่เป็นรูปธรรม (Objectified form) เป็นทุนที่อยู่ในรูปของวัตถุ มีปัจเจกบุคคลเป็นผู้ครอบครอง เช่น หนังสือ เครื่องมือ รูปภาพ เป็นต้นซึ่งวัตถุเหล่านี้เป็นรูปแบบหนึ่งของการแบ่งปันความหมายทางวัฒนธรรม ที่ถูกกำหนดโดยผู้ผลิตวัฒนธรรมซึ่งเป็นผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมหรือกลุ่มคนที่มีอำนาจในสังคม

1.8.2.2 ทุนที่ถูกทำให้เป็นสถาบัน (Institutionalized form) เป็นทุนที่ถูกทำให้เข้าใจว่าเป็นเครื่องรับประกัน โดยการอ้างอิงคุณสมบัติเริ่มต้น อาจแสดงออกในรูปของหนังสือรับรอง ประกาศนียบัตร การสอบวัดคุณสมบัติ เป็นต้น ทุนลักษณะนี้เป็นการสร้างความแตกต่างระหว่างความรู้ที่ได้รับรองความสามารถและความรู้ธรรมดาที่อยู่ในวัฒนธรรม ทำให้เกิดการสับเปลี่ยนระหว่างทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางเศรษฐกิจ

1.8.2.3 ทุนที่อยู่ในปัจเจกชน (Embodied form) เป็นทุนที่มีอยู่ในตัวตน ในรูปของการแสดงออกทางกายและจิตที่ถาวรคงทน มักปรากฏในรูปของวัฒนธรรม วิถีชีวิต ที่ต้องใช้ระยะเวลาในการขัดเกลาทางสังคม จนรวมกันเกิดเป็นรูปร่างที่ถ่ายทอดผ่านความคิด ทักษะ และค่านิยมหรือรสนิยม เช่น ความสามารถ องค์ความรู้ ศิลปะ สุนทรียะ เป็นต้นการสะสมทุนจึงมีในตัวบุคคลตั้งแต่แรกเริ่ม ผ่านการหลอมละลายโดยครอบครัวและสังคม ทุนประเภทนี้จึงสามารถเชื่อมโยงไปยังทุนทางเศรษฐกิจได้⁴³

นอกจากนี้ ทุน ยังสามารถใช้ประกอบกับคำอื่นๆ เพื่อเกิดศัพท์ใหม่ได้จำนวนมาก อาทิ ทุนทางสังคม ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางปัญญา ทุนทางทรัพยากร จึงเรียกได้ว่าทุนถือเป็นคุณลักษณะเด่นอย่างหนึ่ง ที่มีบทบาทอยู่ในทุกบริบทของสังคม

ทุนทางวัฒนธรรม จึงเป็นทรัพยากรที่สะสมอยู่ในระบบความคิด ความเชื่อ ค่านิยม วัตถุ สิ่งของ รวมถึงแนวทางการดำเนินชีวิตในกลุ่มสังคมที่แต่ละคนเข้าไปมีส่วนร่วมและช่วยกันผลิตคุณค่าหรือความหมายขึ้นมา มีการเผยแพร่ให้เป็นที่รับรู้ในกลุ่ม จนเกิดเป็นข้อตกลงเพื่อการปฏิบัติที่สอดคล้องกัน จนได้รับการยอมรับจากคนส่วนใหญ่ และมีกระบวนการผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่อง เพื่อดำรงรักษาทุนทางวัฒนธรรมให้คงอยู่

ภูมิปัญญาท้องถิ่น จัดเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่จำต้องไม่ได้ เกิดจากการสั่งสมองค์ความรู้จากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม จนกลายเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน ในการดำเนินงาน ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นมุ่งเน้นเพื่อการสืบสานอย่างยั่งยืน และนำมาประยุกต์กับสภาพสังคมในปัจจุบัน เพื่อให้ภูมิปัญญายังคงดำรงอยู่และได้รับการสืบสาน รักษา จากคนในท้องถิ่น กระบวนการด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นประกอบด้วยแนวทางหลัก 2 ประการ คือการอนุรักษ์และการฟื้นฟู นอกจากนี้ในปัจจุบันสังคมอยู่ในรูปแบบทุนนิยม ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นทุนทางวัฒนธรรม การสืบทอดภูมิปัญญาอิงกับการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ การดำเนินงานด้านภูมิปัญญาจึงเพิ่มมาในด้านเชิงพาณิชย์ด้วย

⁴³ชนิดา เสงี่ยมไพศาลสุข, แปล, เศรษฐกิจของทรัพย์สินเชิงสัญลักษณ์โดยปีแยร์ บูร์ดิเยอ (กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2550), 112.

2. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทำในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ตำบลลำปำ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง เป็น ภูมิปัญญาที่ได้รับการสืบทอดต่อกันมาในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ผู้ศึกษาจึงได้ศึกษาตัวอย่าง งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ ความเป็นมา และวัฒนธรรมวิถีชีวิตของผู้คนบริเวณรอบลุ่มน้ำ ทะเลสาบสงขลา รวมทั้งงานวิจัยด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นแนวทางในการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่น อย่างยั่งยืนมั่นคง โดยแบ่งเป็น 3 ส่วน ได้แก่ 1) ด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมของลุ่มน้ำทะเลสาบ สงขลา 2) ด้านภูมิปัญญาการทำนาในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบ และ 3) ด้านการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนี้

2.1 ด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

พื้นที่ของลุ่มน้ำ หมายถึงตั้งแต่พื้นที่ต้นน้ำจนถึงพื้นที่ปลายน้ำ อาณาเขตของลุ่มน้ำ ทะเลสาบสงขลา จึงครอบคลุมตั้งแต่เทือกเขาบรรทัดด้านทิศตะวันตกซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำจรดลงมาถึง อ่าวไทยในด้านทิศตะวันออกซึ่งเป็นปลายน้ำ ประกอบกับลักษณะทางกายภาพที่มีความอุดมสมบูรณ์ หลากหลายทั้งทรัพยากรป่าไม้ การกสิกรรม และเมืองท่าค้าขาย บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาจึงมี ประวัติศาสตร์ความเป็นมายาวนาน และมีการส่งสมอารยธรรมมาอย่างต่อเนื่อง ในการศึกษาภูมิ ปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ซึ่งตั้งอยู่บริเวณตอนบนของทะเลสาบสงขลา ตอนกลาง หรือทะเลสาบลำปำ ผู้ศึกษาจึงได้ศึกษาค้นคว้างานวิจัยความเป็นมา ประวัติศาสตร์ และ วัฒนธรรมวิถีชีวิตของผู้คนในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะบริเวณทะเลสาบลำปำ ดังนี้

2.1.1 การแลกเปลี่ยนผลผลิตของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา ในสมัยเรือเมล์ (พ.ศ. 2465-พ.ศ.2516)⁴⁴ ได้ศึกษาชุมชนเมืองท่าที่เคยจอดเรือเมล์ จำนวน 7 แห่ง ได้แก่ ชุมชน ท่าเรือสงขลา (บ่อยาง) ชุมชนท่าเรือปากพะยูน ชุมชนท่าเรือระโนด ชุมชนท่าเรือลำปำ ชุมชนท่าเรือ ประดู่เรียง (ท่าเรือปากคลอง) ชุมชนท่าเรือทะเลน้อย และชุมชนท่าเรือคูขุด พบว่า การเดินเรือเมล์ใน ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลายังเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมในพื้นที่ รอบทะเลสาบสงขลาอย่างมาก อาทิ ทำให้เกิดการเคลื่อนตัวของชุมชน มีการอพยพย้ายถิ่นมากขึ้น มี การเดินทางติดต่อระหว่างทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออกและตะวันตก ผู้คนจากฝั่งตะวันออกเห็นความ สมบูรณ์ของฝั่งตะวันตกที่มีพื้นที่ที่สามารถมาบุกเบิกทำกินได้ จึงย้ายมาตั้งถิ่นฐานที่ฝั่งตะวันตกมาก ขึ้น เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2460 เป็นต้นมา ในระยะแรกมีการอพยพไม่มากนัก เพราะพื้นที่ฝั่งตะวันออกบ้าน เรือยังไม่หนาแน่น ทรัพยากรในชุมชนยังเพียงพอ แต่หลังจาก พ.ศ. 2480 เป็นต้นมาก็มีการขยายตัว มากขึ้นเป็นลำดับและเกิดวัฒนธรรมร่วมระหว่างสองฟากฝั่งทะเลสาบ มีการเกี้ยววองเป็นเรือญาติ และเยี่ยมเยียนพบปะในวันสำคัญหรือประเพณีต่างๆ เกิดการชิมชับทางวัฒนธรรม และมีงานบุญ ร่วมกันผู้คนมีความสัมพันธ์กันในระบบเกลือและเรือญาติขยายตัวเป็นวงกว้าง เมื่อมีการเดินทางไป ต่างชุมชนมักมีการผูกมิตรไว้เรียกว่า “เกลือ” การมีเกลือต่างถิ่นมากทำให้ยังเป็นผู้กว้างขวาง เกลือจะ

⁴⁴อุทิศ สังขรัตน์, “การแลกเปลี่ยนผลผลิตของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา ในสมัย เรือเมล์ (พ.ศ. 2465-พ.ศ.2516)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา บัณฑิต วิทยาลัย มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2546)

ช่วยเหลือซึ่งกันและกันซึ่งเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชุมชนบนเขา กลุ่มชาวนาในที่ราบ และกลุ่มชาวเล ไว้อย่างแน่นแฟ้น

2.1.2 การเมืองท้องถิ่นบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา พ.ศ. 2439-2534⁴⁵

ได้ศึกษาวิวัฒนาการทางการเมืองท้องถิ่นบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในช่วงสมัยใหม่ ตั้งแต่การจัดตั้งมณฑลนครศรีธรรมราชในปี พ.ศ. 2439 ถึง พ.ศ. 2534 เมื่อผู้แทนพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ภาคใต้ ประกาศยุติการต่อสู้ด้วยอาวุธอย่างเป็นทางการที่จังหวัดพัทลุง เพื่อทำความเข้าใจถึงปัจจัยและเงื่อนไขที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์ที่เป็นไปในปัจจุบัน รวมถึงส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมและตระหนักในความสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของตนเอง กรณีศึกษาประกอบด้วย ชุมชนบ้านในบ้าน จังหวัดสงขลา ตลาดสี่กั๊ก จังหวัดพัทลุง และชุมชนบ้านไม้เสียบ จังหวัดนครศรีธรรมราช แบ่งวิวัฒนาการเป็น 3 ช่วง คือช่วงแรกตั้งแต่ พ.ศ. 2439 ถึงสมัยที่ญี่ปุ่นเข้ามายังประเทศไทยในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ช่วงที่สอง ตั้งแต่ พ.ศ. 2490-2504 ช่วงที่สามหลัง พ.ศ. 2504-2534 ถือเป็นยุคสมัยของสงครามแย่งชิงทรัพยากรชาวนา ชาวนามีอิทธิพลสูงและร่วมสนับสนุนพรรคคอมมิวนิสต์ ส่งผลให้เกิดเหตุการณ์ถังแดง ผู้แทนพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ในจังหวัดพัทลุงและจังหวัดนครศรีธรรมราชได้รับเลือกเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ใช้วัฒนธรรมผูกเกลอหาคะแนนนิยม รัฐเข้ามาแทรกแซงชุมชนโดยการสร้างถนนหนทาง และเน้นนโยบายผลิตเพื่อขาย เกิดวาทกรรม “ไม่รบนาย ไม่หายจน” ของกลุ่มขบวนการชาวนาในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ในสมัยพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้มีคำสั่งที่ 66/23 และ 66/25 ส่งผลให้ชาวนาถูกเรียกว่าผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ โดยเมื่อวันที่ 28 ธันวาคม 2534 ฝ่ายรัฐและชาวนาได้เจรจาร่วมกันเพื่อยุติการต่อสู้ด้วยอาวุธอย่างเป็นทางการ ณ ศาลากลางจังหวัดพัทลุง

2.1.3 วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา⁴⁶

ได้ศึกษาวิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา โดยเก็บข้อมูลชุมชนชาวนาในอำเภอสติงพระ อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา อำเภอควนขนุน อำเภอบางแก้ว ในจังหวัดพัทลุง และอำเภอชะอวดในจังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า บริเวณรอบทะเลสาบสงขลาที่มีภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบเหมาะกับการทำนา ชุมชนใช้ทุนทางธรรมชาติเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต ถือเป็นแหล่งอยู่อาศัยที่สำคัญของภาคใต้ ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มายาวนาน ในอดีตชุมชนมีระบบครอบครัวและเครือญาติที่เข้มแข็งมาก เนื่องจากต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกันในวิถีการผลิต การเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลต่อวิถีคิดของคนในชุมชนครั้งสำคัญที่สุดคือการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) เพื่อมุ่งเน้นขับเคลื่อนการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ชุมชนได้เปลี่ยนวิถีคิดจาก “สังคมประเพณีนิยม” ที่เน้นการพึ่งพิงธรรมชาติ ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เป็น “สังคมสมัยใหม่” ที่เน้นการแข่งขัน การค้า อัตถประโยชน์นิยม มากขึ้นตามลำดับ

⁴⁵สารูป ฤทธิ์ชู และคณะ, การเมืองท้องถิ่นบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา พ.ศ. 2439-2534 (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2546)

⁴⁶พรศักดิ์ พรหมแก้ว, “วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาไทยศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2555)

ปัจจุบันชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา มีวิถีคิดที่หลากหลาย วิถีคิดบางอย่างได้รับการสืบทอดต่อกันมา แต่อาจหายไปบ้างในช่วงสังคมสมัยใหม่ เนื่องจากปัจจัยต่างๆ อาทิ การเป็นชุมชนเกษตรกรรม ที่มีความผูกพันห่วงแหนในมรดกวัฒนธรรมชุมชน ความเหน็ดตัวของ การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างสังคม และการเข้าสู่ช่วงสมัยแห่งการฟื้นคืนวัฒนธรรมชุมชน ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดคือ การปรับเปลี่ยนนโยบายของภาครัฐ ความสะดวกในการคมนาคมและการสื่อสาร ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี โอกาสทางการศึกษา และอิทธิพลจากกระแสโลกาภิวัตน์

2.1.4 โครงการวิจัย เรื่อง วิวัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากที่ดินและป่าไม้ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา⁴⁷ ได้ศึกษาเจาะลึก 2 ชุมชน คือ ชุมชนตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง ซึ่งเป็นชุมชนเก่าแก่ตั้งอยู่ทางตะวันตกของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ติดกับเทือกเขาบรรทัด และชุมชนบางแก้ว อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุงซึ่งตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ติดชายฝั่งทะเลสาบสงขลา เป็นชุมชนที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมายาวนาน มีการตั้งถิ่นฐานของคนหลายกลุ่ม ทั้ง ชุมชนดั้งเดิม ชุมชนชาวจีนอพยพ ในช่วง ปี พ.ศ. 2467 และชุมชนผู้อพยพจากจังหวัดใกล้เคียง ประชาชนกว่า 80% ทำนา เนื่องจากในปี พ.ศ. 2486 มีการประกาศพระราชบัญญัติจัดสรรที่ดินเพื่อครองชีพปี 2442-2489 (สงครามโลกครั้งที่ 2) ผู้คนพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลัก ทรัพยากรยังมีความอุดมสมบูรณ์มาก ที่ดินเป็นพื้นที่ป่าไม้ ทำนา ทำสวนยาง สวนผลไม้ การเปลี่ยนแปลงค่อยเป็นค่อยไป การบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำนาและสวนยางยังมีน้อย เพราะมีจำนวนประชากรน้อย ใช้วิธีการผลิตแบบดั้งเดิม แม้มีการผลิตข้าวและยางพาราเพื่อการค้าแต่การเข้าไปเกี่ยวข้องกับระบบตลาดยังมีอยู่จำกัด การคมนาคมยังไม่สะดวก การขนส่งจากชนบทมาสู่เมืองหรือสถานีรถไฟยังลำบากมาก ปัจจัยที่มีผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงคือ นโยบายของภาครัฐที่สนับสนุนให้มีการจับจองที่ดินเพื่อการเพาะปลูก และสนับสนุนนายทุนจีนให้มาบุกเบิกทำนาและสวนยางพารา

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ชุมชนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาประสบปัญหาข้าวยาก หนักแพง ประกอบกับยางพารามีราคาดี จึงมีการบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อทำสวนยางพาราและทำนามากขึ้น วิธีการผลิตยังเป็นแบบดั้งเดิม ใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก แต่หลังปี พ.ศ. 2505 ปัจจัยภายนอกเข้ามามีบทบาทสำคัญในการใช้ประโยชน์จากที่ดิน ภาครัฐสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานด้านถนนหนทาง การชลประทาน กระตุ้นการเพาะปลูกและสนับสนุนการใช้เทคโนโลยีในการทำเกษตรกรรม ชาวนาเริ่มใช้รถแทรกเตอร์ไถนา พ.ศ. 2513 มีการส่งเสริมการปลูกข้าวพันธุ์ดี ควบคู่กับการใช้ปุ๋ยและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช (การปฏิวัติเขียว) ชาวนาเริ่มพึ่งพิงปัจจัยภายนอกมากขึ้น ต้นทุนสูงขึ้น เมื่อราคาข้าวตกต่ำในช่วงปี พ.ศ. 2520 จึงเกิดภาวะขาดทุนและมีหนี้สิน แต่ในพื้นที่เขตชลประทานที่ทำนาได้อย่างน้อยปีละ 2 ครั้ง ยังพอให้ชาวนาประกอบอาชีพต่อไปได้โดยไม่มีปัญหามากนัก จนปี 2530 เป็นต้นมา มีการเพิ่มจำนวนของประชากรมากขึ้นอย่างรวดเร็ว การทำเกษตรกรรมพึ่งพาระบบตลาดมากขึ้น ทศนคติดการใช้ชีวิตเปลี่ยนแปลงไป เน้นการผลิตเพื่อขาย ให้

⁴⁷ สุทธิญา ทองรักษ์, วิวัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากที่ดินและป่าไม้ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา, (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549)

ความสำคัญกับเงินตรา พื้นที่บางพาราบางส่วนเปลี่ยนเป็นสวนผลไม้ พื้นที่นาเปลี่ยนเป็นไร่นาสวนผสมหรือพื้นที่เลี้ยงกุ้งกุลาดำ เพื่อหวังให้เกิดรายได้เพิ่มขึ้น

2.1.5 การกำหนดพื้นที่ศักยภาพเพื่อการฟื้นฟูพื้นที่ชุ่มน้ำ บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา⁴⁸ ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ชุ่มน้ำในช่วง พ.ศ. 2533 – 2545 และกำหนดพื้นที่ศักยภาพเพื่อการฟื้นฟูพื้นที่ชุ่มน้ำ บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาพบว่า พื้นที่ชุ่มน้ำเป็นรอยต่อระหว่างระบบนิเวศบกและระบบนิเวศน้ำ จึงเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาพบว่าพื้นที่ชุ่มน้ำประเภทที่ลุ่มชื้นแฉะมีมากที่สุด รองลงมาเป็นที่ลุ่มน้ำขัง ซึ่งกระจายอยู่บริเวณทะเลน้อยมากที่สุด ป่าชายเลนเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีปริมาณน้อยที่สุด กระจายอยู่รอบๆ ทะเลสาบสงขลา

2.2 ด้านภูมิปัญญาการทำนาในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

เนื่องจากในพื้นที่ชุมชนบ้านปากประ ยังไม่มีการศึกษาวิจัยหรืองานเอกสารการค้นคว้ามาก่อน ในส่วนนี้ผู้ศึกษาจึงได้ศึกษางานวิจัยการทำนาในพื้นที่ใกล้เคียงกับชุมชนบ้านปากประ คือ บริเวณบ้านท่าช้างและบ้านทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของบ้านปากประ และบ้านคอกช้าง ตำบลหารเทา อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุงซึ่งเป็นการทำนาในพื้นที่ราบลุ่มใกล้กับชายฝั่งทะเลสาบเช่นเดียวกัน

2.2.1 โครงการวิจัยแนวทางการฟื้นฟูการทำนาโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น บ้านท่าช้างและบ้านทะเลน้อย ตำบลพนางตุง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง⁴⁹ ได้ศึกษาหาแนวทางการฟื้นฟูการทำนาพบว่า การทำนาในปัจจุบันชาวนาเริ่มสนใจในการลดต้นทุน ลดการพึ่งพิงปัจจัยทางการผลิตจากภายนอก และกลับมาใช้ภูมิปัญญาในอดีตมากขึ้น การทำกิจกรรมเก็บข้อมูลและนำเสนอข้อมูลต่อชุมชน ทำให้ชุมชนมีความตื่นตัว เห็นความสำคัญของภูมิปัญญาดั้งเดิม และการเอื้อเฟื้อต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงให้การสนับสนุนการวิจัยด้วยดี และนำข้อมูลบางส่วนที่ได้จากการวิจัยไปใช้ให้เกิดประโยชน์กับชุมชนบ้างแล้ว อีกทั้งภาครัฐเริ่มมีการสนับสนุนให้ทำนาอินทรีย์ซึ่งเป็นทางออกในการลดต้นทุนการผลิตได้อีกวิธีหนึ่งด้วย นอกจากนี้คณะผู้วิจัยยังได้แนวคิดอีกว่า ในการประสานงานและประสานความร่วมมือกับชุมชนจะต้องมีจุดยืนที่หนักแน่น ไม่มีแนวคิดแบบสำเร็จรูป เนื่องจากแนวคิดแบบสำเร็จรูปมักคำนึงถึงผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจมากกว่ามองในแง่อื่น ส่วนชุมชนมักมองในแง่วัฒนธรรม การดำรงชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ ซึ่งก่อให้เกิดความสมดุล

⁴⁸ธีรวุฒิ ชียานนท์, “การกำหนดพื้นที่ศักยภาพเพื่อการฟื้นฟูพื้นที่ชุ่มน้ำ บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิศาสตร์ ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547)

⁴⁹ปรีชา จันศรีแก้ว และคณะ, โครงการวิจัยแนวทางการฟื้นฟูการทำนาโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น บ้านท่าช้าง และบ้านทะเลน้อย ตำบลพนางตุง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง, (กรุงเทพฯ: กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2546)

2.2.2 โครงการแนวทางการแก้ปัญหาาร้าง หมู่ 1 บ้านคอกช้าง ตำบลหารเทา อำเภอบางแพะ จ.พัทลุง⁵⁰ พบปัญหาที่นำไปสู่นาร้าง 5 ด้าน ได้แก่ 1) ขาดน้ำ การเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรในชุมชนและโครงสร้างของทางน้ำเดิม 2) วิถีชีวิตของคนที่ย้ายไป มีการดำรงชีพที่ลำบากไม่ชอบอะไรที่ยุงยัก ซ้ำซ้อน ไม่เอาใจใส่ผืนนาและการทำงานที่มีหลายขั้นตอน จึงตัดปัญหาด้วยการไม่ทำนา ผันตัวเป็นผู้จัดการนาแทนที่จะเป็นชาวนา 3) ต้นทุนการผลิตสูง กำไรน้อย เนื่องจากการจ้างแรงงานมากขึ้น พึ่งพาเทคโนโลยีจากภายนอกมากขึ้น ใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมี กำจัดศัตรูพืช 4) ทางเลือกอาชีพเพิ่มมากขึ้น เกิดรายได้เปรียบเทียบ ทำให้มีการย้ายถิ่นทำกิน เปลี่ยนสภาพพื้นที่ยกร่อง ทำสวน และ 5) พันธุ์ข้าว วิถีรูปแบบการทำงาน มีการละทิ้งพันธุ์ข้าว ท้องถิ่น ปลูกพันธุ์ข้าวส่งเสริม จากข้าวระยะยาวเหมาะที่ปลูก มาเป็นข้าวระยะสั้นเหมาะที่ตอนอีก ทั้งยังขาดแรงสนับสนุนจากหลายภาคส่วน เช่น พ่อแม่ไม่สนับสนุนให้ลูกทำนาเพราะเห็นว่าเหนื่อย ยาก ทำแล้วไม่รวย และไม่มียาได้แน่นอน และภาครัฐสนับสนุนผิดทางไม่เหมาะสมกับสภาพของชุมชน

โดยคณะผู้วิจัยได้เสนอแนวทางการแก้ปัญหาาร้างระยะยาวของพื้นที่ตำบลหารเทา 5 ข้อ คือ 1) ต้องจัดการน้ำซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญให้มีกระจายทั่วพื้นที่อย่างเพียงพอ 2) สร้างวิธีการคิดสู่การร่วมกันใช้พื้นที่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด และร่วมสนับสนุนการเกษตรด้านต่างๆ 3) สนับสนุนการสร้างจิตสำนึกในการลดต้นทุนการผลิต การใช้สารเคมี ยาฆ่าแมลง และใช้แรงงานคน เครื่องจักรขนาดเล็ก ปุ๋ยชีวภาพแทน 4) สร้างทางเลือกของชุมชนให้มากขึ้น ส่งเสริมการผลิตแบบครบวงจร และ 5) สนับสนุนให้ศึกษาพันธุ์ข้าว พื้นที่ปลูกต่อสภาพพื้นที่

2.3 ด้านการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่น

เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาและเสนอแนวทางในการสืบสานการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ผู้ศึกษาจึงได้ศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการภูมิปัญญาทั้งในด้านการจัดการองค์ความรู้ การจัดการเชิงพาณิชย์ ตลอดจนแนวทางการดำเนินงานเกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำนา ดังนี้

2.3.1 ภูมิปัญญาแผนโบราณของร้านสงวนโอสถ ชุมชนบ้านบุ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ได้เสนอแนวทางในการจัดการภูมิปัญญาของร้านสงวนโอสถอย่างยั่งยืน 2 แนวทาง คือ 1) การรักษาและสืบทอดภูมิปัญญาแผนโบราณ ได้แก่ การสร้างความตระหนักในคุณค่าความสำคัญเพื่อนำไปสู่การสืบทอดภูมิปัญญา การจดทะเบียนสิทธิภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย การจัดทำฐานข้อมูลยาแผนโบราณ การจัดทำสื่อวีดิทัศน์บันทึกภูมิปัญญาแผนโบราณ การจัดการผลิตยาแผนโบราณให้เพียงพอต่อการจำหน่าย การพัฒนารูปแบบบรรจุภัณฑ์ยาแผนโบราณ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ยาแผนโบราณใหม่ และ 2) การพัฒนาและส่งเสริมความยั่งยืนภูมิปัญญาแผนโบราณ ได้แก่ การส่งเสริมความรู้ด้านวิชาการ การส่งเสริมด้านการประชาสัมพันธ์ การส่งเสริมด้านสังคม และการส่งเสริมด้านเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว⁵¹

⁵⁰ปรีชา จันศรีแก้ว และคณะ, โครงการแนวทางการแก้ปัญหาาร้าง หมู่ 1 บ้านคอกช้าง ตำบลหารเทา อำเภอบางแพะ จ.พัทลุง (กรุงเทพฯ: กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2546)

⁵¹ศิริดา เตียรเดช, “ภูมิปัญญาแผนโบราณของร้านสงวนโอสถ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555)

2.3.2 การจัดการเศรษฐกิจชุมชนข้าวหลามบ้าอาฮาม ตำบลท่าวังผา อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน⁵² ได้เสนอแนวทางในการจัดการเศรษฐกิจชุมชนข้าวหลามบ้านอาฮาม 4 ประเด็น คือ 1) รมรงค์ให้มีการปลูกสวนป่าไผ่ในพื้นที่ชุมชนทดแทนการใช้ไม้ไผ่จากธรรมชาติ 2) สร้างความตระหนักเรื่องการรักษาคุณภาพของสินค้า 3) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องมีส่วนร่วมในการจัดทำโครงการปลูกป่าสวนไผ่ และการรักษาคุณภาพลักษณะและภาพลักษณ์ของสินค้าให้ยั่งยืน และ 4) จัดการการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมตามเส้นทางในหมู่บ้านข้าวหลามและพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง

2.3.3 แนวทางการจัดการภูมิปัญญาการเล่นท้องถิ่นชุมชนย่านวัดดุสิตาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร⁵³ ได้เสนอแนวทางในการจัดการการเล่นของท้องถิ่นวัดดุสิตาราม ได้แก่ ควรมีการสร้างองค์ความรู้เพื่อนเป็นข้อมูลพื้นฐาน ควรมีการจัดกิจกรรมเพื่อกระตุ้นให้ชาวบ้านและเยาวชนเห็นความสำคัญในการอนุรักษ์และสืบทอดการเล่นท้องถิ่น ทั้งนี้ควรได้รับการสนับสนุนจากทุกภาคส่วน อาทิ ชาวบ้าน วัด โรงเรียน สำนักงานเขต กองการท่องเที่ยว กรุงเทพมหานคร เครือข่ายการท่องเที่ยวภาคประชาชน การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และกระทรวงวัฒนธรรม เป็นต้น

2.3.4 โครงการวิจัยการถอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาการทำนาข้าวเหนียว ตำบลห้างฉัตร อำเภห้างฉัตร จังหวัดลำปาง⁵⁴ พบปัญหาการทำนาในปัจจุบันที่ต้องเสียค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมาก ชาวนาเป็นหนี้แทบทุกครัวเรือน จึงหาทางออกให้เกษตรกรโดยการรื้อฟื้นภูมิปัญญา “ข้าวเหนียว” ซึ่งเป็นเมล็ดข้าวที่ร่วงหล่นบนผืนนา แต่สามารถทนอยู่ในสภาพของการทนแล้งหลังฤดูการเก็บเกี่ยว และเจริญงอกงาม เติบโต ออกรวงในฤดูฝนพร้อมกับข้าวนาปี และสามารถเก็บเมล็ดได้โดยไม่ต้องอาศัยปุ๋ยในการบำรุงรักษา โดยคณะวิจัยได้ดำเนินงาน 2 ระยะ คือ 1) ทบทวนและค้นหาคำตอบของข้าวเหนียวจากการสำรวจองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง 2) สร้างชุดความรู้จากการนิยามความหมายของข้าวเหนียว ดำเนินการทดลองคัดเมล็ดพันธุ์ข้าวเหนียวและสังเกตการเจริญเติบโต จัดทำปฏิทินการทำนาข้าวเหนียว ซึ่งจากการดำเนินงานสามารถขับเคลื่อนงานวิจัยต่อไปได้อีก 4 ช่องทาง ได้แก่ 1) ทางเลือกที่เหมาะสมกับแต่ละกลุ่มหรือกลุ่มเฉพาะ 2) การคัดเลือกสายพันธุ์ข้าว 3) การสร้างมูลค่าเพิ่ม และ 4) การสืบค้นหาสายพันธุ์ข้าวเก่า

⁵²เปลวเทียน เจษฎาชัยยุทธ์, “การจัดการเศรษฐกิจชุมชนข้าวหลามบ้าอาฮาม ตำบลท่าวังผา อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553)

⁵³จิตราพันธ์ แสงศรีจันทร์, “แนวทางการจัดการภูมิปัญญาการเล่นท้องถิ่นชุมชนย่านวัดดุสิตาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555)

⁵⁴กมลสรณ์ ยอดกำลัง และคณะ, “โครงการวิจัยการถอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาการทำนาข้าวเหนียว ตำบลห้างฉัตร อำเภห้างฉัตร จังหวัดลำปาง (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2554)

2.3.5 โครงการพัฒนากระบวนการผลิตข้าวหอมมะลิปลอดภัยแบบครบวงจร
 เพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนของเกษตรกรผู้ปลูกข้าว จังหวัดพะเยา⁵⁵ กลุ่มเกษตรกรได้พัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ข้าวหอมมะลิบรรจุถุงจำหน่ายในเชิงพาณิชย์ เป็นต้นแบบของเกษตรกรรายอื่นในจังหวัดพะเยา ซึ่งเป็นแหล่งผลิตข้าวหอมมะลิก่อนภาคีแห่งหนึ่งของประเทศ แต่ยังไม่เป็นที่รู้จักในวงกว้าง รวมทั้งส่งเสริมเผยแพร่ข้าวหอมมะลิจังหวัดพะเยาให้เป็นที่รู้จักแพร่หลายศึกษาโดยการระดมความคิดเห็นจากกลุ่มชาวนาที่มีโรงสีข้าวอยู่แล้ว และหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง มุ่งเน้น 2 ด้าน คือ การผลิตข้าวหอมมะลิที่ปลอดภัย และการสร้างผลิตภัณฑ์ข้าวบรรจุถุงในการผลิตข้าวอย่างปลอดภัย ดำเนินการโดยการจัดฝึกอบรมให้แก่กลุ่มตัวอย่าง เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างสามารถจำหน่ายข้าวหอมมะลิได้ในราคาที่สูงขึ้นส่งผลให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และสามารถสร้างผลิตภัณฑ์ข้าวหอมมะลิจังหวัดพะเยาให้เป็นที่รู้จักของผู้บริโภคมากขึ้น อีกทั้งยังสร้างความมั่นใจในคุณภาพของข้าวหอมมะลิจังหวัดพะเยาแก่ผู้บริโภคด้วย

2.3.6 โครงการเสวนาเพื่อพัฒนาโจทย์วิจัยเกษตรกรอินทรีย์ หัวข้อ สถานภาพและประเด็นปัญหาในระบบการผลิตและการตลาดข้าวอินทรีย์⁵⁶ พบว่า ในการพัฒนาระบบเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทย แม้จะได้รับการผลักดันเป็นวาระแห่งชาติ และมีการกำหนดกิจกรรมเพื่อสนับสนุน และเพิ่มผลผลิตเกษตรอินทรีย์ทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ทั้งในระดับภูมิภาคและระดับชาติ แต่การขยายตัวด้านเกษตรอินทรีย์กลับช้ากว่าเป้าหมายมาก เนื่องจากปัจจัยในกระบวนการวิจัยและพัฒนาที่ยังไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอ นักวิจัยด้านเกษตรอินทรีย์มีจำนวนน้อย การพัฒนาโครงการด้านเกษตรอินทรีย์จึงใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และความเห็นจากกลุ่มเกษตรกรเป็นหลัก ขาดการพัฒนาต่อยอดนั่นเอง โครงการเริ่มต้นจากกลุ่มผู้นำเกษตรกรไปสู่สมาชิกเครือข่าย ตามด้วยการมีส่วนร่วมของนักวิชาการ สถาบันการศึกษาและภาครัฐ การทำความเข้าใจร่วมกับของทุกภาคส่วนจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะรวมความรู้ความสามารถทุกภาคส่วนผสานไว้ด้วยกัน โดยการร่วมมือกันทำงานแบบกัลยาณมิตรเพื่อพัฒนาระบบเกษตรอินทรีย์

จากการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่น กระบวนการพัฒนาภูมิปัญญาอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะการแก้ไขปัญหาของชาวนา รวมทั้งงานวิจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพื้นที่บ้านปากประ ตำบลลำป่า อำเภอมือเมือง จังหวัดพัทลุง เห็นได้ว่าในการดำเนินงานด้านภูมิปัญญาควรดำเนินงานอย่างบูรณาการ และรอบด้าน โดยมีชุมชนเจ้าของภูมิปัญญาเป็นหลักในการดำเนินงาน และมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเป็นพลังสนับสนุน ส่วนการทำนาและปัญหาที่เกิดขึ้นกับนาและชาวนาส่วนใหญ่เกิดจากผลกระทบของกระแสโลกาภิวัตน์ที่ชุมชนไม่สามารถปรับตัวเข้าหาได้อย่างเท่าทัน ผลจาก

⁵⁵ไวพจน์ กันจุก และคณะ, โครงการพัฒนากระบวนการผลิตข้าวหอมมะลิปลอดภัยแบบครบวงจร เพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนของเกษตรกรผู้ปลูกข้าว จังหวัดพะเยา, (กรุงเทพฯ:สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2556)

⁵⁶แสวง รวยสูงเนิน, โครงการเสวนาเพื่อพัฒนาโจทย์วิจัยเกษตรกรอินทรีย์ หัวข้อ สถานภาพและประเด็นปัญหาในระบบการผลิตและการตลาดข้าวอินทรีย์ (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548)

งานวิจัยส่วนใหญ่จึงเสนอแนวทางในการประยุกต์เทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ากับภูมิปัญญาดั้งเดิม แนวทางที่น่าสนใจคือการทำเกษตรอินทรีย์ครบวงจร ซึ่งชุมชนสามารถเป็นผู้กำหนดปัจจัยการผลิตและต้นทุนด้วยตนเอง ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาในระยะยาว อีกทั้งยังก่อให้เกิดความสมดุลกันระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมของชุมชน ให้เชื่อมโยงกันโดยไม่กระทบและทำลายกันและกัน นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่แสดงให้เห็นศักยภาพด้านอื่นของตำบลลำปำที่น่าสนใจคือ การท่องเที่ยว โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งจะสามารถนำมาผนวกกับการจัดการภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบต่อไปได้

บทที่ 3

การดำเนินการศึกษาวิจัย

การศึกษาในครั้งนี้เป็นการใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสานทั้งเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ โดยศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนบ้านปากประ ตำบลลำป่า อำเภอมือง จังหวัดพัทลุง ซึ่งมีความรู้ภูมิปัญญาที่มีลักษณะจำเพาะกับพื้นที่ที่น่าสนใจคือ การทำนาในทะเลสาบ บริเวณทะเลสาบสงขลาตอนกลางหรือทะเลสาบลำป่า โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเก็บรวบรวมองค์ความรู้ภูมิปัญญา และศึกษาสภาพปัญหาที่จะส่งผลกระทบต่อ การสืบสานภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ เพื่อหาแนวทางที่เหมาะสมในการจัดการภูมิปัญญาในฐานะทรัพยากรทางวัฒนธรรมของชุมชนต่อไป โดยมีขั้นตอนวิธีการดำเนินการศึกษาวิจัย ดังนี้

1. พื้นที่การศึกษา
2. ประชากรที่ศึกษา
3. เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา
4. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล
5. การวิเคราะห์ข้อมูลและการนำเสนอข้อมูล
6. ขั้นตอนการดำเนินการศึกษา

1. พื้นที่ที่ทำการศึกษา

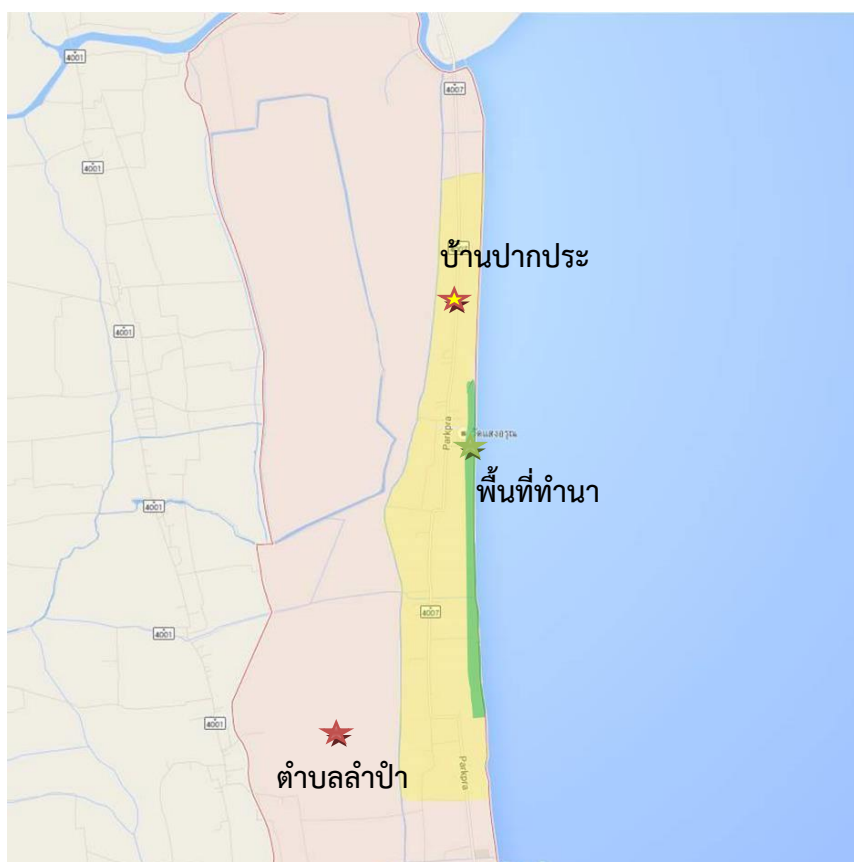
การศึกษานี้เป็นการศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ โดยแบ่งพื้นที่การศึกษาเป็น 2 ส่วน คือ พื้นที่ชุมชนบ้านปากประ และพื้นที่ที่ทำนาในทะเลสาบ ดังนี้

1.1 พื้นที่ชุมชนบ้านปากประ

ศึกษาชุมชนบ้านปากประ ซึ่งตั้งอยู่ที่หมู่ 8 ตำบลลำป่า อำเภอมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง ด้านทิศเหนือจรดหมู่ 11 บ้านชายคลองและคลองปากประ ด้านทิศตะวันตกจรดหมู่ 2 บ้านไสยอม ด้านทิศใต้จรดหมู่ 7 บ้านวัดป่าลิไลก์ และด้านทิศตะวันออกติดทะเลสาบสงขลาตอนบน หรือที่เรียกตามชื่อชุมชนที่ติดทะเลสาบในส่วนนี้ว่า “ทะเลสาบลำป่า”

1.2 พื้นที่ที่ทำนาในทะเลสาบ

พื้นที่ที่ทำนาในทะเลสาบอยู่บริเวณชายฝั่งทะเลสาบลำป่า ด้านทิศตะวันออกของบ้านปากประ พื้นที่นาของชาวนาแต่ละรายไม่กำหนดอาณาเขตแน่ชัด โดยทั่วไปชาวนาจะทำนาในอาณาเขตชายฝั่งทะเลที่ตรงกับอาณาเขตบ้านของตน รวมพื้นที่ที่มีการทำนาในทะเลสาบในปัจจุบันมีความยาวประมาณ 6 กิโลเมตร ดังแผนที่ประกอบ

ภาพที่ 4 แผนที่แสดงขอบเขตพื้นที่การทำนาในทะเลสาบ

ที่มา : Google Map, ตำบลลำปำ, เข้าถึงเมื่อ 15 กุมภาพันธ์ 2559, เข้าถึงได้จาก <https://map.google.com>

2. กลุ่มประชากรที่ทำการศึกษ

ประชากรที่ทำการศึกษแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ

2.1 คนใน เป็นคนในชุมชนผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการสืบสานภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบโดยตรง ได้แก่ ชาวบ้านปากประที่ทำนาในทะเลสาบในอดีต-ปัจจุบัน ผู้ใหญ่บ้าน ปราชญ ชาวบ้าน พระสงฆ์วัดแสงอรุณปากประ และครู นักเรียนโรงเรียนบ้านปากประ

2.2 คนนอก เป็นบุคคลหรือหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบลลำปำ ศูนย์วิจัยข้าวจังหวัดพัทลุง สำนักงานท่องเที่ยวจังหวัดพัทลุง และสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง

3. เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา มีดังนี้

3.1 อุปกรณ์ในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ได้แก่ แผนที่ ตลับเมตร กล้องส่องทางไกล กล้องถ่ายรูป เป็นต้น

3.2 อุปกรณ์ในการบันทึกข้อมูล ได้แก่ สมุด ดินสอ ปากกา เครื่องบันทึกเสียง เป็นต้น

3.3 ชุดคำถามประกอบการสัมภาษณ์ และแบบจดบันทึกภาคสนาม สำหรับบันทึก รายละเอียดจากการลงพื้นที่ และสัมภาษณ์พูดคุยกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง

4. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้ศึกษาได้ดำเนินการ 2 รูปแบบ ดังนี้

4.1 ศึกษาจากเอกสาร (Documentary Study) เป็นการรวบรวมข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าจากหลักฐานชั้นรองต่างๆ เกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎี และเอกสาร งานวิจัย ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในครั้งนี้ ได้แก่ แนวคิดเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น และงานวิจัยด้านประวัติศาสตร์ ความเป็นมา วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา รวมทั้งศึกษางานวิจัยด้านการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาสืบสานภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบอย่างยั่งยืนต่อไป นอกจากนี้ได้ศึกษาข้อมูลพื้นฐานของพื้นที่ ทำการศึกษาจากงานวิจัย หนังสือ บทความวารสาร แผนที่ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ และฐานข้อมูลต่างๆ เพื่อนำมาใช้วางแผนทางและกรอบในการศึกษาในเบื้องต้น

4.2 ศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลจากภาคสนาม (Field Study) ในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากพื้นที่ที่ศึกษา ผู้ศึกษาได้ดำเนินการด้านต่างๆ ดังนี้

4.2.1 การสำรวจพื้นที่ที่จะทำการศึกษาโดยรวม โดยลงพื้นที่สำรวจประกอบกับการใช้แผนที่ เพื่อให้เห็นชุมชนในภาพรวม สามารถวางแผนงานการเข้าไปศึกษาในชุมชน

4.2.2 การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ เป็นการพูดคุยอย่างเป็นกันเองกับคนในชุมชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบ เพื่อรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนและภูมิปัญญา

4.2.3 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) โดยผู้ศึกษาลงไปยังพื้นที่จริงและทำกิจกรรมร่วมกับคนในชุมชน โดยสังเกตการณ์การกระทำต่างๆ ควบคู่ไปกับการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของคนในชุมชน เช่น ศึกษาและสังเกตกรรมวิธีการทำนาในทะเลสาบในขั้นตอนต่างๆ การร่วมประกอบพิธีกรรมทางศาสนากับคนในชุมชน เป็นต้น เพื่อให้เห็นรู้และเข้าใจในภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบ และความสัมพันธ์ระหว่างภูมิปัญญาและวิถีชีวิตของชาวปากประ

4.2.4 การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม หรือการสังเกตอย่างเป็นทางการ เป็นการสัมภาษณ์รายบุคคล เพื่อให้ทราบรายละเอียดมากที่สุด โดยมีการตั้งคำถามประกอบการสัมภาษณ์อย่างตรงประเด็นและครอบคลุมเนื้อหารายละเอียดที่ผู้ศึกษาต้องการทราบ โดยจะสัมภาษณ์ชาวบ้านปากประที่ทำนาในทะเลสาบในปัจจุบันทุกคน รวมทั้งสัมภาษณ์ชาวบ้านปากประที่เคยทำนาในอดีต ประชาชนชาวบ้าน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน พระสงฆ์ และนักวิชาการจากภาครัฐ ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาในการศึกษา ดังนี้

4.2.4.1 ประวัติความเป็นมา พัฒนาการ และข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับชุมชนบ้านปากประ

4.2.4.2 ความเป็นมา พัฒนาการ องค์ความรู้ และกรรมวิธีการทำนาในทะเลสาบ

4.2.4.3 สภาพทางภูมิศาสตร์และทรัพยากรทางธรรมชาติที่เป็นปัจจัยในการทำนาในทะเลสาบ

4.2.4.4 ปรัชญาการณและปัญหาที่กระทบต่อการทำนาในทะเลสาบในปัจจุบัน

4.2.4.5 แนวทางและทิศทางที่เหมาะสมในการจัดการภูมิปัญญาการทำนาใน
ทะเลสาบ

5. การวิเคราะห์และนำเสนอข้อมูล

การศึกษาครั้งนี้ใช้การวิเคราะห์เชิงพรรณนาความ (descriptive analysis) โดยผู้ศึกษา นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาตามข้อเท็จจริง มาวิเคราะห์ในบริบทที่เกี่ยวข้องกับการจัดการภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ และนำผลที่ได้เสนอในรูปของการบรรยายพรรณนาความ เพื่อเป็นการจัดเก็บข้อมูลองค์ความรู้ทางภูมิปัญญาอย่างเป็นระบบ รวมทั้งเสนอแนวทางในการจัดการภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชาวชุมชนบ้านปากประให้สามารถดำรงอยู่ได้ต่อไป

6. ขั้นตอนการดำเนินการศึกษา

ขั้นตอนการดำเนินการศึกษาประกอบด้วย 5 ขั้นตอน ตามลำดับดังนี้

6.1 กำหนดคำถามการศึกษา

6.2 รวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ โดยแบ่งเป็น 2 ส่วนคือ

6.2.1 ศึกษาเอกสาร แนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

6.2.1.1 แหล่งข้อมูลต่างๆ เรียงลำดับจากการใช้ประโยชน์มากไปน้อย ได้แก่

6.2.1.1.1 หอสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ

6.2.1.1.2 หอสมุดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

6.2.1.1.3 หอสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์

6.2.1.1.4 หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

6.2.1.1.5 หอสมุดปริทัศน์ พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

6.2.1.2 ฐานข้อมูลสารสนเทศ ได้แก่

6.2.1.2.1 ฐานข้อมูล e-Library สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) <http://elibrary.trf.or.th/default2016.asp>

6.2.1.2.2 ฐานข้อมูลศูนย์วิจัยลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ <http://www.songkhilake.com/>

6.2.1.2.3 ฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์ออนไลน์ สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร <http://www.thapra.lib.su.ac.th/thesis/>

6.2.1.2.4 ฐานข้อมูลโครงการเครือข่ายห้องสมุดในประเทศไทย สำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ <http://tdc.thailis.or.th/tdc/>

6.2.2 ลงพื้นที่ภาคสนาม ประกอบกับการศึกษาแผนที่ชุมชน โดยดำเนินการดังนี้

6.2.2.1 ลงพื้นที่สำรวจชุมชนบ้านปากประ และพื้นที่บริเวณชายฝั่งที่ทำนาในทะเลสาบ ประกอบการใช้แผนที่

6.2.2.2 สังเกตและพูดคุยกับชาวบ้านอย่างไม่เป็นทางการ เพื่อให้ได้ข้อมูลอย่างกว้าง

6.2.2.3 กำหนดประเด็นเพื่อใช้ประกอบการสัมภาษณ์เพื่อใช้สัมภาษณ์

6.2.2.4 สัมภาษณ์ชาวนาที่ทำนาในทะเลสาบตามกรอบประเด็นสัมภาษณ์

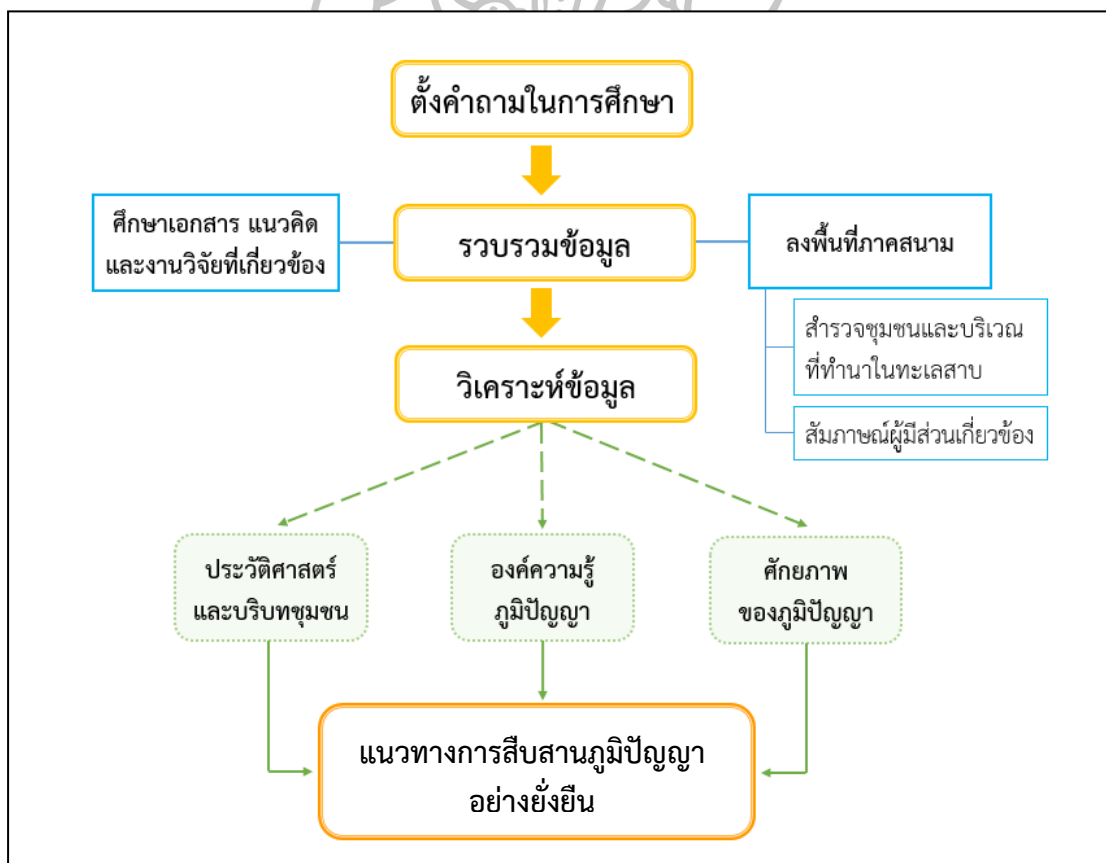
6.2.2.5 สัมภาษณ์คนในชุมชนผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการสืบสานภูมิปัญญาการ

ทำนาในทะเลสาบโดยตรง ได้แก่ ชาวนาบ้านปากประที่ทำนาในทะเลสาบในอดีต-ปัจจุบัน ประชาชน ชาวบ้าน พระสงฆ์วัดแสงอรุณปากประ และผู้ใหญ่บ้าน คนนอก เป็นบุคคลหรือหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ได้แก่ องค์กรบริหารส่วนตำบลลำปำ ศูนย์วิจัยข้าวจังหวัดพัทลุง สำนักงานท่องเที่ยวจังหวัดพัทลุง และสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง

6.3 วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร แนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและการลงพื้นที่ภาคสนาม โดยแบ่งข้อมูลเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ความเป็นมา พัฒนาการและบริบทอื่นๆ ของชุมชนบ้านปากประ ข้อมูลเกี่ยวกับองค์ความรู้ภูมิปัญญา และศักยภาพของภูมิปัญญา รวมทั้งปัญหา อุปสรรค หรือปัจจัยที่มีผลกระทบต่อดำรงอยู่ของภูมิปัญญา

6.4 เสนอแนวทางในการสืบสานภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประอย่างยั่งยืน

6.5 เรียงเรียงข้อมูลเพื่อนำเสนอในรูปแบบพรรณนาความ

ภาพที่ 5 แผนผังขั้นตอนการดำเนินการศึกษา

บทที่ 4

ผลการศึกษาและอภิปรายผล

ในส่วนนี้เป็นการนำเสนอข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ตำบลลำป่า อำเภอมือง จังหวัดพิจิตร ทั้งจากการศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร ฐานข้อมูลสารสนเทศ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และการลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามในด้านภูมิศาสตร์ ประวัติความเป็นมา ทรัพยากร และวิถีชุมชนจากอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยผู้ศึกษาได้แบ่งข้อมูลออกเป็น 3 ส่วน คือ 1) ประวัติศาสตร์ ความเป็นมาและพัฒนาการของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา 2) การทำนาบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาและบ้านปากประ และ 3) ภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ดังต่อไปนี้

1. ประวัติศาสตร์ ความเป็นมาและพัฒนาการของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์และมีความสำคัญอย่างมากต่อประเทศไทย ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติบริเวณนี้มีการก่อตั้งชุมชนและสั่งสมอารยธรรมมาอย่างยาวนาน มีประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีและวิถีชีวิตที่เป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ซึ่งในส่วนนี้จะอธิบายผลการศึกษเกี่ยวกับลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในบริบทต่างๆ ทั้งด้านประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ทรัพยากรและวิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะในพื้นที่จังหวัดพิจิตร และชุมชนบ้านปากประ เพื่อเป็นฐานเชื่อมโยงไปสู่การศึกษาภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประต่อไป

1.1 ความเป็นมาของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

แต่เดิมพื้นที่ทะเลสาบสงขลา มีลักษณะเป็นอ่าวขนาดใหญ่ของทะเลอ่าวไทย โดยมีเกาะขนาดเล็ก 4 เกาะ และขนาดใหญ่อีก 1 เกาะ วางตัวในแนวขนานกับแผ่นดินใหญ่ขวางกั้นบริเวณปากอ่าว¹ ดังที่ชาวฝรั่งเศสได้บันทึกข้อมูลไว้ในแผนที่ราชอาณาจักรสยาม² ในปี พ.ศ. 2229 ซึ่งตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กรุงศรีอยุธยา ว่า บริเวณแหลมสติงพระ มีเกาะอยู่ด้วยกันทั้งหมด 5 เกาะ เกาะที่มีขนาดใหญ่ที่สุด อยู่ทางตอนเหนือ ส่วนทางตอนใต้มีเกาะเล็ก ๆ อีก 4 เกาะ กระจัดกระจายกัน ต่อมาในภายหลังเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางธรณีวิทยา เนื่องจากตะกอนจากแม่น้ำไหลมาทับถมกันบริเวณปากอ่าวทำให้หมู่เกาะทั้ง 5 รวมตัวกัน กลายเป็นเกาะขนาดใหญ่เกาะเดียวที่เรียกว่า “เกาะแพนดาลัม” หรือแนวสันทรายระโนด-สติงพระ พื้นที่ทะเลสาบจึงมีลักษณะเป็น

¹คณิดา ศรีประสม และคณะ, รายงานการวิจัยโครงการสิทธิชุมชนศึกษาภาคใต้ กรณีลุ่มน้ำทะเลสาบ (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549), 2-2.

²เริงชัย ต้นสกุล, “ทะเลสาบสงขลาและศักยภาพในการพัฒนา,” ใน วารสารทักษิณคดี 3, 1 (ตุลาคม-มีนาคม, 2536), 41.

เพียงร่องน้ำทะเลระหว่างแผ่นดินใหญ่กับแนวสันทราย ต่อมาเกิดการทับถมของตะกอนดินและทราย จากคลื่นลม จนแนวสันทรายขยายใหญ่ขึ้นกลายเป็นแผ่นดินยื่นไปจนเกือบเชื่อมกับแผ่นดินใหญ่ที่อยู่ทางนครศรีธรรมราช เห็นได้ชัดเจนในช่วงปี 2383-2410 หัวเกาะทางทิศเหนือได้เชื่อมต่อกับแผ่นดินใหญ่บริเวณอำเภอปากพนัง อำเภอหัวไทร อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช และอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา จนกลายเป็นทะเลเปิดหรือทะเลสาบสงขลาตั้งในปัจจุบัน³

ในปัจจุบันอาณาเขตของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ครอบคลุมพื้นที่ใน 3 จังหวัด คือ นครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา จังหวัดสงขลา 12 อำเภอ คือ อำเภอเมือง อำเภอหาดใหญ่ อำเภอรัตนภูมิ อำเภอกวนเนียง อำเภอสะเดา อำเภอสิงหนคร อำเภอระโนด อำเภอสทิงพระ อำเภอกระแสดินธุ์ อำเภอนาหม่อม อำเภอบางกล่ำ และอำเภอคลองหอยโข่ง และจังหวัดนครศรีธรรมราช อีก 2 อำเภอ คือ อำเภอชะอวดและอำเภอหัวไทร ตั้งอยู่ระหว่างละติจูดที่ 6 องศา 28 ลิปดา ถึง 7 องศา 58 ลิปดาเหนือ และระหว่างลองจิจูดที่ 99 องศา 47 ลิปดา ถึง 100 องศา 37 ลิปดา ตะวันออก⁴ บริเวณชายฝั่งด้านตะวันออกของภาคใต้

1.2 สภาพแวดล้อมของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

กลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามีลักษณะแคบยาว ประกอบด้วยภูเขา ที่ราบ ทะเลสาบ และเชื่อมต่อกับอ่าวไทย ผู้ศึกษาจึงได้ศึกษาบริบทแวดล้อมของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ทั้งในด้านลักษณะทางกายภาพ ภูมิศาสตร์ และภูมิอากาศ เพื่อให้เห็นถึงบริบทที่เป็นปัจจัยให้เกิดการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ดังนี้

1.2.1 ลักษณะทางกายภาพ

ทะเลสาบสงขลา ถือเป็นทะเลสาบแบบลากูน (Lagoon) ขนาดใหญ่ที่อุดมไปด้วยทรัพยากรสัตว์น้ำและความหลากหลายทางชีวภาพสูงแห่งเดียวในประเทศไทย และเป็นหนึ่งใน 117 แห่งทั่วโลก⁵ มีพื้นที่ทั้งหมด 9,815 ตารางกิโลเมตร แบ่งเป็นพื้นที่ผิวน้ำ 1,040 ตารางกิโลเมตร เป็นพื้นที่ผิวดินอีก 8,775 ตารางกิโลเมตร⁶ มีรายละเอียดดังนี้

1.2.1.1 ส่วนที่เป็นพื้นน้ำ (ทะเลสาบสงขลา) ตัวทะเลสาบกว้างจากทิศตะวันออกไปถึงทิศตะวันตกประมาณ 20 กิโลเมตร ความยาวจากทิศเหนือถึงทิศใต้ประมาณ 75 กิโลเมตร⁷ มีลักษณะเฉพาะคือเป็นแหล่งรับน้ำจืดจากลำคลองและน้ำหลายสายจากแผ่นดินก่อนที่น้ำจะไหลออกสู่อ่าวไทย และมีน้ำเค็มจากอ่าวไทยไหลเข้ามาผสมผสานกัน ทำให้ความเค็มของน้ำใน

³ศูนย์วิจัยกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา, **ลักษณะทางชีวภาพ-กายภาพ**, เข้าถึงเมื่อ 10 ธันวาคม 2558, เข้าถึงได้จาก http://www.songkhllake.com/content/bio_physic

⁴สถานีวิจัยสารสนเทศภูมิศาสตร์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, **สารสนเทศทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา** (สงขลา: คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2553), 9.

⁵เรื่องเดียวกัน.

⁶เรื่องเดียวกัน, 10.

⁷สำนักวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, **สารสนเทศทรัพยากรธรรมชาติ** (สงขลา: สำนักวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2536), ii.

ทะเลสาบเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับฤดูกาลและแตกต่างกันไป ระหว่างบริเวณต่างๆ ของทะเลสาบสงขลาที่มีปริมาณของน้ำจืดและน้ำเค็มผสมกันในสัดส่วนต่างกัน ทะเลสาบสงขลาจึงเรียกว่า “ทะเลสาบสามน้ำ”⁸ คือ มีทั้งน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม ในฤดูแล้งที่มีน้ำจืดไหลลงสู่ทะเลสาบน้อย มีน้ำเค็มจากในทะเลรุกเข้ามา น้ำในทะเลสาบจะเป็นสามน้ำอย่างชัดเจนคือ ตอนบนเป็นน้ำจืด ตอนกลางเป็นน้ำจืดถึงกร่อยและตอนล่างเป็นน้ำกร่อยถึงเค็ม ส่วนในฤดูฝนน้ำท่ามีมากจึงดันน้ำเค็มออกจากทะเลสาบจนเกือบหมด น้ำจึงเป็นน้ำจืดเกือบทั่วทะเลสาบ ยกเว้นที่ใกล้ปากทะเลสาบเท่านั้นที่ยังเป็นน้ำกร่อยอยู่ ทะเลสาบสงขลาแบ่งออกเป็น 3 ตอน⁹ คือ

1.2.1.1.1 ทะเลสาบสงขลาตอนบน (ตอนเหนือ) หรือที่เรียกว่า ทะเลน้อย ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของทะเลสาบ มีพื้นที่ประมาณ 18,750 ไร่¹⁰ มีพรุควนเครื่องอยู่ทางทิศเหนือและทิศตะวันออก มีคลองนางเรียงอยู่ทางทิศใต้เชื่อมต่อกับทะเลหลวง น้ำในทะเลน้อยเป็นน้ำจืด มีพีชน้ำขึ้นอยู่ทั่วไปโดยเฉพาะบัว จนได้รับการขนานนามว่า ทะเลล้านบัว และยังมียกน้ำอาศัยอยู่หลายชนิด ในเดือนมกราคม – มีนาคม เป็นช่วงคอคอดบัวบานและนกอพยพ

1.2.1.1.2 ทะเลสาบตอนกลาง มีเนื้อที่ประมาณ 485,500 ไร่¹¹ แบ่งเป็น 2 ส่วน บนและล่าง ทะเลสาบตอนบนเรียกว่า “ทะเลหลวง” ตอนล่างเรียก “ทะเลสาบ” แต่เนื่องจากทะเลสาบตอนกลางมีชุมชนตั้งถิ่นฐานอยู่หลายชุมชนจึงมีชื่อเรียกทะเลย่อยๆ ตามชุมชนที่ตั้งอยู่ รวมทั้งทะเลสาบลำปำซึ่งเรียกตามที่ตั้งชุมชนบ้านลำปำด้วย น้ำในทะเลสาบตอนบนเป็นน้ำกร่อยแล้วค่อยๆ ไหลลงมาเป็นน้ำเค็มในตอนล่าง

1.2.1.1.3 ทะเลสาบตอนล่าง (ตอนใต้) หรือที่เรียกว่าทะเลสาบสงขลา มีพื้นที่ 137,500 ไร่¹² มีอาณาเขตตั้งแต่ช่วงปากทะเลสาบ(เขาหัวแดง) ไปจนถึงช่องแคบปากรอซึ่งเป็นปากน้ำสู่อ่าวไทย เรียกว่า “ปากทะเลเขาหัวแดง” คุณสมบัติของน้ำมีทั้งเค็มและกร่อย

นอกจากนี้ น้ำทะเลจากอ่าวไทยสามารถเข้าออกทะเลสาบได้ตามคลองต่างๆ ในทะเลสาบตอนกลางส่วนบนสุดเรียกว่า “ปากกระวะ” ซึ่งรัฐบาลเริ่มสร้างเขื่อนและฝายปิดปากกระวะในปี พ.ศ. 2498 จนสามารถปิดได้ครบทุกคลองในปี พ.ศ. 2514¹³

⁸ศูนย์วิจัยลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา, ลักษณะทางชีวภาพ-กายภาพ.

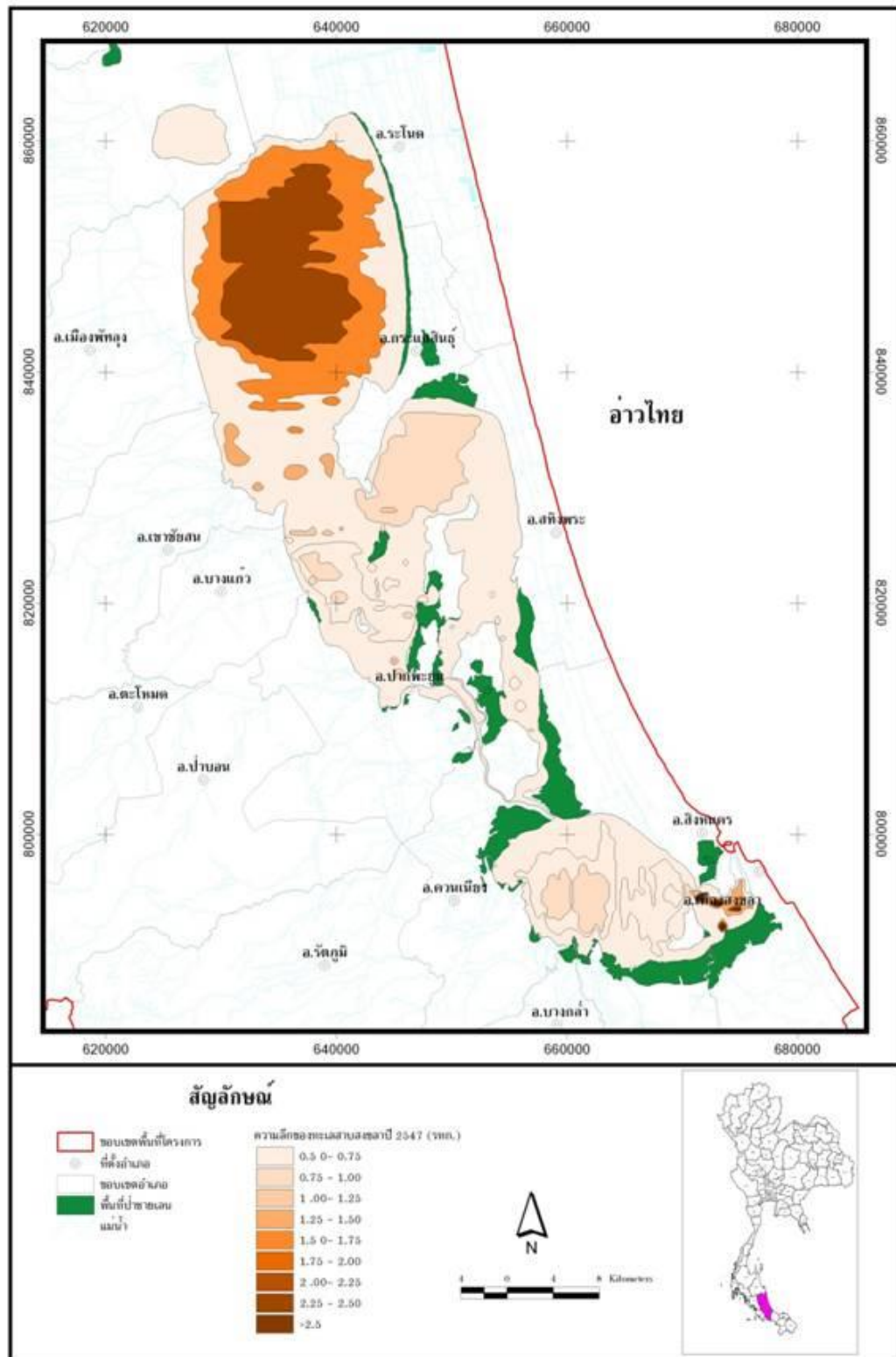
⁹เลิศชาย ศิริชัย และนฤฤทธิ์ ดวงสุวรรณ, ประมงพื้นบ้านลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา: วิถีและการเปลี่ยนแปลง (เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2552), 15.

¹⁰สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 12, รายงานการตรวจสอบคุณภาพน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา (กรุงเทพฯ: สำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม, 2542), 4.

¹¹เรื่องเดียวกัน.

¹²เรื่องเดียวกัน.

¹³จรรุญ หยูทอง และคณะ, โครงการบริหารจัดการประตุน้ำปากกระวะโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน (สงขลา: โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาระโนด-กระแสดินธุ์, 2549)

ภาพที่ 6 แผนที่แสดงระดับความลึกของน้ำในทะเลสาบสงขลา
 ที่มา: ศูนย์วิจัยลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา, แผนที่พื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา, เข้าถึงเมื่อ 18 เมษายน 2558 เข้าถึงได้จาก http://www.songkhllake.com/content/map_download

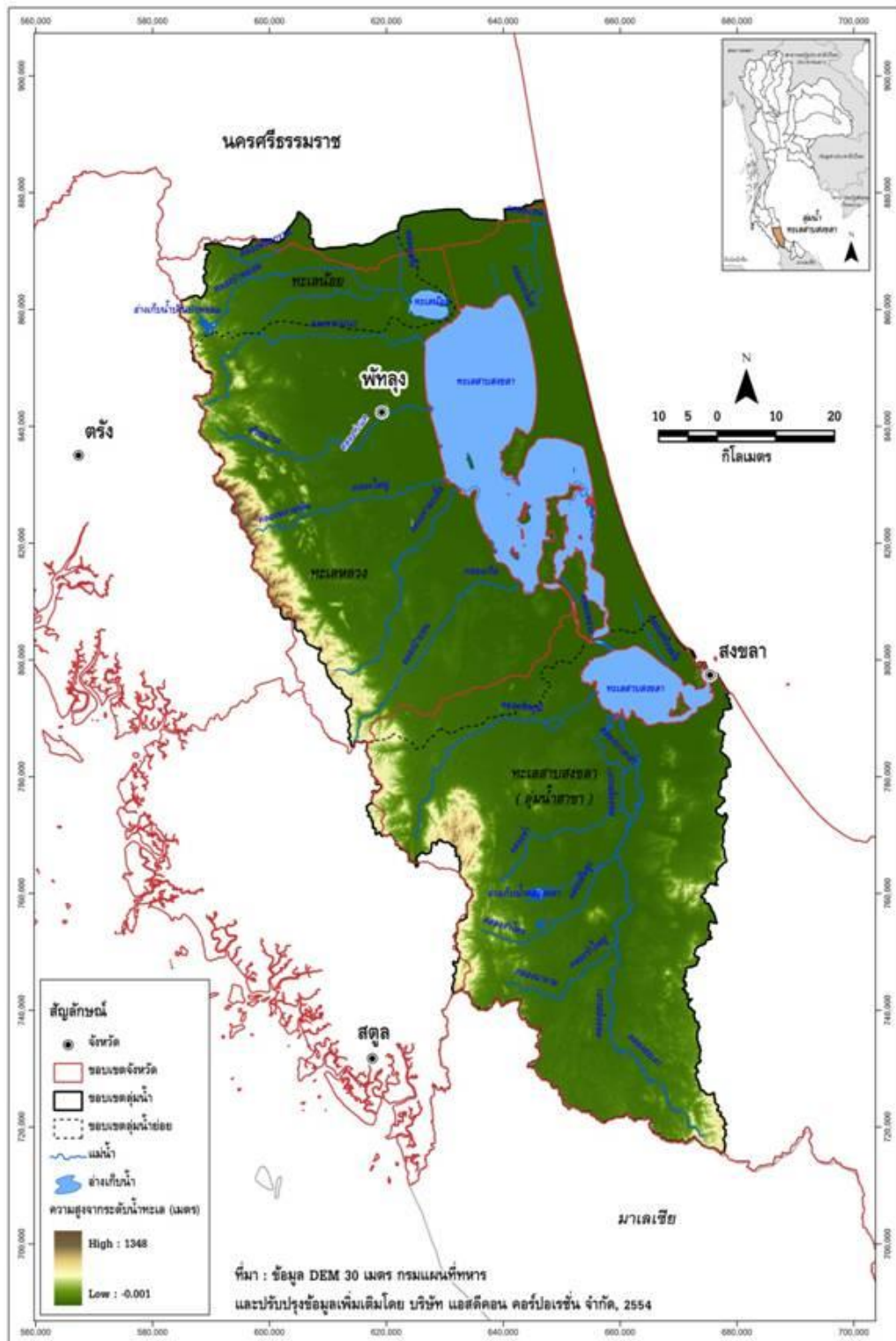
1.2.1.2 ส่วนที่เป็นพื้นดิน แบ่งออกเป็น 2 ฝั่ง¹⁴ คือ บริเวณที่ราบด้าน ตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ได้แก่ บริเวณสันทรายสทิงพระไปจนถึงฝั่งทะเลอ่าวไทย และบริเวณ ที่ราบด้านตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ตั้งแต่ที่ราบริมฝั่งทะเลสาบจรดบริเวณสันปันน้ำเทือกเขา บรรทัด เป็นแนวยาวเหนือ-ใต้ ดังนี้

1.2.1.2.1 บริเวณที่ราบด้านตะวันออกของทะเลสาบ เป็นแนวสัน ทรายและแนวชายฝั่งที่ยาวและเป็นเส้นตรงที่สุดของประเทศไทย ยาวประมาณ 155 กิโลเมตร ลักษณะทางธรณีสัณฐานเป็นที่ราบที่เกิดจากการทับถมตะกอนชายฝั่งทะเลจนเป็นสันทรายยกสูงขึ้น หลายแนวสลับกับที่ลุ่ม บางแห่งเป็นพื้นดินสลับด้วยร่องน้ำ ปิดกั้นทำให้เกิดทะเลสาบสงขลา ในพื้นที่ อำเภอรโนดบางส่วนมีลักษณะเป็นพีดสันทรายกว้าง 1-2 กิโลเมตร ด้านตะวันตกของสันทรายเป็นที่ ราบลาดต่ำลงสู่ทะเลสาบ ซึ่งมีลักษณะเป็นดินตะกอนละเอียด เหมาะแก่การกักเก็บน้ำฝนสำหรับ ทำนา

1.2.1.2.2 บริเวณที่ราบด้านตะวันตกของทะเลสาบสงขลา เป็น แผ่นดินด้านตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ในอดีตเคยเป็นชายหาดก่อนที่จะถูกสันทรายเป็นฝั่ง ตะวันออกปิดกั้น มีพื้นที่ตั้งแต่ชายฝั่งทะเลสาบด้านทิศตะวันตกไปจรดแนวเทือกเขาบรรทัดที่ทอดตัว ยาวเป็นแนวเหนือ – ใต้ เทือกเขาบรรทัดมีความลาดชันสูงประกอบด้วยยอดเขาต่างๆ จำนวนมาก ใน ทิศตะวันออกของเทือกเขาพื้นที่จะค่อยๆ ลาดต่ำลงมาเป็นพื้นที่ลูกคลื่นลอนราบสลับลอนชัน จนถึงที่ ราบลุ่มขนาดใหญ่ตลอดแนวชายฝั่งทะเลสาบ และยังมีแม่น้ำลำคลองอีกหลายสายที่ไหลลงมาจาก ภูเขาสู่ทะเลสาบ ทำให้เป็นที่ราบที่มีความอุดมสมบูรณ์

¹⁴กิตติ ตันไทย, **หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจของคนลุ่มทะเลสาบสงขลา** (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2552), 37-39.

ภาพที่ 7 ลักษณะภูมิประเทศและลำน้ำสาขาของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา
ที่มา: ศูนย์วิจัยลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา, แผนที่พื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา, เข้าถึงเมื่อ 18 เมษายน 2558 เข้าถึงได้จาก http://www.songkhllake.com/content/map_download

1.2.1 ลักษณะภูมิอากาศ

ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามีลักษณะภูมิอากาศแบบร้อนชื้น อยู่ภายใต้อิทธิพลที่พัดผ่านประจำเป็นฤดูกาล 2 ชนิด คือ ฤดูมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือหรือฤดูหนาวจะมีลมจากทิศตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งเป็นลมแห้งจากประเทศจีนพัดปกคลุมมีฝนตกชุก เพราะลมมรสุมนี้พัดผ่านอ่าวไทย จึงพาเอาไอน้ำไปตกเป็นฝนทั่วไป และลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ซึ่งพัดผ่านมหาสมุทรอินเดียได้พาเอาไอน้ำและความชุ่มชื้นมาสู่ประเทศไทย แต่เนื่องจากเทือกเขาตะนาวศรีซึ่งอยู่ทางด้านตะวันตกกั้นกระแสลมไว้ ทำให้ภาคใต้ฝั่งตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งพัดผ่านมหาสมุทรอินเดียมีฝนตกชุกโดยเฉพาะระหว่างเดือนตุลาคมถึงธันวาคม ตลอดทั้งปีมีจำนวนเมฆเฉลี่ย 6 ส่วนของจำนวนเมฆ 8 ส่วนในท้องฟ้า ในฤดูร้อนมีเมฆเฉลี่ยประมาณ 5 ส่วน ฤดูฝนมีเมฆเฉลี่ยประมาณ 7 ส่วน ส่วนในฤดูหนาวมีเมฆเฉลี่ยประมาณ 6 ส่วน¹⁵

ด้วยลักษณะทางกายภาพเป็นพื้นที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ มีช่วงฤดูฝนที่ยาวนาน ฝนตกชุกเกือบตลอดทั้งปี มีฤดูร้อนเป็นช่วงสั้นๆ ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ - เมษายน ประมาณ 3 เดือนเท่านั้น ประกอบกับมีทางน้ำไหลผ่านตลอดพื้นที่จำนวนมาก จึงทำให้พื้นที่ราบของทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะด้านฝั่งตะวันตกเป็นแหล่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติเหมาะแก่การทำไร่และเพาะปลูกข้าวเป็นอย่างยิ่ง

1.3 พัฒนาการของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

พื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่มีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยยุคหิน ราว 6,000 ปีมาแล้ว¹⁶ จากการขุดค้นทางโบราณคดีตามภูเขาและถ้ำหินปูนในจังหวัดพัทลุงพบโครงกระดูกมนุษย์เครื่องปั้นดินเผา และขวานหินขัดสมัยหินใหม่กว่า 100 ชิ้น โดยเฉพาะที่ถ้ำช่องลม อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง และถ้ำเลี้ยง ตำบลบ้านนา อำเภอศรีนครินทร์ จังหวัดพัทลุง พบเศษเครื่องปั้นดินเผาจำนวนมาก พื้นที่ทางฝั่งตะวันออกและทางตอนใต้ของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา (จังหวัดสงขลาในปัจจุบัน) พบหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์เช่นกันในหลายพื้นที่ มีหลักฐานพบตามป่าและภูเขาในจังหวัดสงขลา เช่น พบภาชนะดินเผาแบบหม้อสามขา ภาชนะดินเผาลายเชือกทาบ ขวานหินขัด และโครงกระดูกมนุษย์และสัตว์ ในสมัยหินใหม่ฝังอยู่ในถ้ำและเพิงทางทิศเหนือของเขารักเกียรติ อำเภอรัตภูมิ พบภาชนะดินเผาลายเชือกทาบสมัยหินใหม่จำนวนมากที่ถ้ำเขารูปช้าง อำเภอสะเดา พบขวานหินขัดที่บ้านสวนตุล และคาบสมุทรสทิงพระ ซึ่งน่าจะเป็นการตั้งถิ่นฐาน ยุคแรกและใช้ชีวิตด้วยการล่าสัตว์และหาของป่า ต่อมาในช่วงระหว่าง 5,000-3,000 ปีมาแล้ว

¹⁵สถานีวิจัยสารสนเทศภูมิศาสตร์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, สารสนเทศทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา, 16.

¹⁶คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดพัทลุง, 80.

ได้มีการอพยพมายังที่ราบและชายฝั่ง ใช้ชีวิตด้วยการเพาะปลูกและจับสัตว์น้ำ และได้มีการติดต่อกับภายนอก โดยเฉพาะ ชาวอินเดียและจีนเมื่อประมาณ 3,000-2,000 ปีมาแล้ว¹⁷

ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ชุมชนในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาได้มีการพัฒนาจนเจริญรุ่งเรืองเป็นชุมชนเมืองโบราณบริเวณคาบสมุทรสทิงพระในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-18 มีหลักฐานการเป็นเมืองสำคัญ ทั้งคูน้ำ คันดิน และกำแพงเมืองโบราณ มีการติดต่อสัมพันธ์กับต่างชาติ ทั้งจีน อินเดีย และอาหรับ ชุมชนโบราณที่สำคัญ ได้แก่ ชุมชนโบราณปะโอ อำเภอสิงหนคร ชุมชนโบราณสทิงพระ บริเวณเขาควหา-เขาพะโคะ อำเภอสทิงพระ และชุมชนโบราณสีหยัง อำเภอระโนด ทั้งหมดอยู่ในจังหวัดสงขลา การตั้งถิ่นฐานในยุคประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ดินแดนบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาได้พัฒนาจนเจริญรุ่งเรืองอย่างรวดเร็วทั้งด้านฝั่งตะวันตก ซึ่งมีศูนย์กลางที่เมืองพัทลุง และฝั่งตะวันออกมีศูนย์กลางที่เมืองสงขลา เหตุการณ์ทางการเมืองในสมัยนั้นทำให้มีการโยกย้ายเมืองหลายครั้ง จนกระทั่งย้ายมาอยู่ตรงเมืองพัทลุงและสงขลา ในปัจจุบัน ในปลายพุทธศตวรรษที่ 24 และต้นพุทธศตวรรษที่ 25 มีหลักฐานของความเจริญรุ่งเรืองในยุคนี้มากมายทั้งที่เป็นวัด (เช่น วัดเขียนบางแก้ว วัดจะทิ้งพระ เป็นต้น) ซากเมือง (เช่น โคกเมืองบางแก้ว กำแพงเมืองสงขลาที่เขาแดง กำแพงเมืองพัทลุง ที่เขาชัยบุรี เป็นต้น) พระพุทธรูป เนินดิน สระน้ำ ฯลฯ การตั้งถิ่นฐานของประชาชนในลุ่มน้ำในปัจจุบันกระจุกกระจายเป็นกลุ่มตามบริเวณพื้นที่ราบรอบๆ ทะเลสาบสงขลา ได้แก่ การตั้งถิ่นฐานเป็นเมืองหรือชุมชนใหญ่ โดยเฉพาะเทศบาลนครสงขลา นครหาดใหญ่ และเมืองพัทลุง ฯลฯ ชุมชนที่อยู่ชานเมืองใหญ่ๆ ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานตามเส้นทางคมนาคมสายสำคัญๆ และการตั้งถิ่นฐานที่มีมาแต่เดิมซึ่งต้องพึ่งพิงทรัพยากรชายฝั่งและทรัพยากรในลุ่มน้ำ เช่นกลุ่มชาวประมงพื้นบ้านในชุมชนต่างๆ ริมชายฝั่งทะเลสาบสงขลา¹⁸

1.4 วิถีชีวิต วัฒนธรรมของคนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

พื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาครอบคลุมตั้งแต่พื้นที่ "ต้นน้ำ" ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของลำคลองและสายน้ำต่างๆ ที่ไหลลงสู่ทะเลสาบ ทะเลสาบสงขลา และพื้นที่โดยรอบ แหล่งน้ำเหล่านี้ที่เชื่อมโยงกันไปจนถึงบริเวณ "ปลายน้ำ" ทั้งที่เป็นพื้นที่เกษตรกรรม พื้นที่ชุมชน ทั้งชุมชนเมืองและชุมชนชนบท รวมทั้งแหล่งการค้า แหล่งอุตสาหกรรมต่างๆ "คนลุ่มน้ำทะเลสาบ" จึงหมายถึง ทุกคนที่อาศัยในพื้นที่ดังกล่าว ทั้งในบริเวณต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ทั้งที่อยู่ริมควน (ภูเขา) ขอบพรุ กลางทุ่ง และชายฝั่ง ทั้งที่อยู่ในเมืองและชนบทคนเหล่านี้ล้วนเป็น "คนลุ่มน้ำทะเลสาบ"¹⁹

คนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์แบบเกื้อกูลพึ่งพากัน ซึ่งเรียกกันว่าเป็น "เกลอ" ผู้ที่อาศัยอยู่ในบริเวณต่างถิ่นมีฐานทรัพยากรสำหรับการดำรงชีพที่ต่างกัน นำมาแลกเปลี่ยนกันและร่วมกันสร้างสรรค์วัฒนธรรมที่เป็นวิถีชีวิตที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำเป็นที่

¹⁷ คำนวน นวลสนอง และคณะ, *โครงการจัดทำแผนแม่บทพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เล่มที่ 6, ชุดศิลปวัฒนธรรม แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี* (สงขลา: สามัญนีโอพ้อยท์, 2548), 1.

¹⁸ ส่งเสริม ชูรักษา, *พัทลุง ท้องถิ่นของเรา* (พัทลุง: โรงพิมพ์เมืองพัทลุง, 2548), 93-100.

¹⁹ วินัย สุกใส, "ภูเขา ทุ่งราบ และทะเล: วิถีแห่งความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา," ใน *โลกของกลุ่มทะเลสาบ* (2541): 102-103.

รู้จักกันว่าเป็น "เกลอเขา-เกลอนา-เกลอเล" ความสัมพันธ์นี้ขยายไปยังคนที่อยู่ในลุ่มน้ำใกล้เคียง เช่น ลุ่มน้ำปากพนัง ด้วย

ชุมชนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาแต่เดิมเป็นชุมชนเกษตรกรรม ทำนา ทำประมงน้ำจืด ประมงน้ำกร่อย และประมงน้ำเค็มเป็นหลัก ส่วนการค้าขายเริ่มมีมาเมื่อประมาณ 300 ปีก่อน พ่อค้าส่วนมาเป็นคนจีน ซึ่งเพิ่งมีการตั้งเป็นชุมชนเมื่อประมาณ 60-70 ปี ที่ผ่านมา พัฒนาการตั้งชุมชนแบ่งตามวิถีการดำเนินชีวิตที่ได้รับอิทธิพลจากปัจจัยสภาพนอกจนเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนเป็น 3 ช่วง²⁰ คือ

1.4.1 ช่วงนับตั้งแต่รัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ย้อนลงไป

ช่วงนี้มีระยะเวลายาวนานหลายศตวรรษ วิถีชีวิตในช่วงนี้เปลี่ยนแปลงไปอย่างช้าๆ มีความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ โชคลาง ศรัทธาในพระพุทธศาสนาทั้งในด้านศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนวัตถุ และศาสนพิธี นิยมบำเพ็ญตบเพื่อพุทธบูชา การผลิตและบริโภคอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นและเทคโนโลยีพื้นบ้านแบบดั้งเดิม วิถีคิด ค่านิยม โลกทัศน์ ประดิษฐ์กรรม พฤติกรรม และมโนธรรมล้วนอยู่ในจารีตนิยมเดียวกัน ภายใต้สังคมแบบเครือญาติและการผูกมิตร นับได้ว่าเป็นช่วงที่วัฒนธรรมภายในของชุมชนแข็งแกร่งที่สุด แม้จะมีวัฒนธรรมจากกลุ่มชนภายนอกเข้ามาผสมผสานบ้าง แต่ก็ถูกลอมละลายโดยวัฒนธรรมท้องถิ่นในที่สุด

1.4.2 ช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงปี 2500

ช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงปี 2500 หรือเรียกกันว่า สมัยเรือเมล์ ช่วงนี้มีระยะเวลาเพียงไม่กี่ศตวรรษ แต่วิถีชีวิตของชุมชนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่มีความเปลี่ยนแปลงไปจากช่วงแรกอย่างเห็นได้ชัด เริ่มตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิรูปการปกครองแผ่นดินเพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง เป็นผลให้ท้องถิ่นรับเอาวัฒนธรรมเมืองเข้ามา ทั้งจากการปกครอง ระบบราชการ ระบบการศึกษา ส่งผลให้เกิดวัฒนธรรมแปลกใหม่ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเพิ่มขึ้นจำนวนมาก มีการคมนาคมสื่อสารที่สะดวกขึ้น อาทิ รถไฟ สายใต้ โทรเลข ผู้คนให้ความเชื่อถือวัฒนธรรมภายนอกมากขึ้น ส่งลูกหลานไปเรียนในตัวเมืองหรือกรุงเทพฯ รวมทั้งรับวิถีคิดแบบตะวันตกเข้ามาในช่วงนี้ด้วย ทำให้คนเห็นความสำคัญและสนใจกับเรื่องราวนอกท้องถิ่นมากกว่าเรื่องราวความเป็นไปในชุมชนใกล้ตัว

สิ่งสำคัญที่มีบทบาทมากในช่วงนี้คือ “เรือเมล์” ซึ่งเป็นเรือยนต์ เพื่อไปมาหาสู่ระหว่างกันทะเลสาบสงขลา แทนการใช้เรือพาย เรือแจว เรือใบ หรือเรือประทุน เส้นทางสำคัญ ได้แก่ เส้นทางสงขลาถึงเกาะยอ สทิงหม้อ ปากพะยูน และระโนด ระหว่างระโนดกับลำปำ หัวไทร ปากพนัง เกาะใหญ่ ระหว่างตะเครียะกับระโนด ปากคลอง และทะเลน้อย ในสมัยนี้ยังไม่มีถนนหนทางที่สะดวกการเดินทางจึงอาศัยเรือเมล์เป็นหลัก รวมทั้งการขนส่งข้าวสาร ปศุสัตว์ พืชผล ผักปลาและอุปกรณ์เครื่องมือก่อสร้างต่างๆ

²⁰ สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, “ข้อจำกัดและปัจจัยทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา” ใน วารสารทักษิณคดี 3, 1 (ตุลาคม-มีนาคม 2536), 56-59.

1.4.3 ช่วงหลังปี 2500 ซึ่งเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จนถึงปัจจุบัน

ช่วงนี้มีระยะเพียงไม่กี่ทศวรรษ แต่สภาพทั่วไปของสังคมในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว เนื่องมาจากการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งรัฐบาลเร่งรัดให้เกิดการพัฒนาปัจจัยพื้นฐานในการผลิตเพื่อสนับสนุนให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจในส่วนมหัพภาค เน้นพัฒนาการคมนาคม อุตสาหกรรม การท่องเที่ยว และการขยายแรงงานในต่างประเทศ โดยเฉพาะการขยายฐานการผลิตทางการเกษตร ชวนาหันมาใช้รถไถแทนวัวควาย ใช้บริการโรงสีแทนการตำข้าวซ้อมสาร คนรุ่นหนุ่มสาวเข้าเมืองเพื่อขยายแรงงานตามโรงงานหรือรับจ้างบริการ เกิดกระแสวัฒนธรรมบริโภคเช่นเดียวกับคนเมือง ภูมิปัญญาท้องถิ่นสูญหาย ประกอบกับในช่วงปี 2516 มีการตัดถนนสายระโนด-สงขลา และปี 2529 เปิดใช้สะพานติณสูลานนท์ ทำให้การคมนาคมระหว่างแต่ละฟากฝั่งทะเลสาบสงขลาสะดวกขึ้น และรวดเร็วกว่าการเดินทางทางน้ำด้วยเรือเมล์ ซึ่งจากเดินทางกระโนดไปสงขลาใช้เวลา 10-12 ชั่วโมง เมื่อเดินทางด้วยรถยนต์ใช้เวลาเพียง 2 ชั่วโมงเท่านั้น

เห็นได้ว่าแต่เดิมผู้คนบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีการจัดการทรัพยากรในลักษณะของการยังชีพ และแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนชายฝั่งทะเล ชุมชนที่ราบ และชุมชนบนเขา อย่างถ้อยทีถ้อยอาศัย การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและการจัดการทรัพยากรเห็นได้ชัดเจนภายหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา เนื่องจากรัฐบาลกลางได้เข้ามาควบคุมทรัพยากรทั่วประเทศ และดำเนินนโยบายให้มีการใช้ทรัพยากรเพิ่มขึ้นอย่างกว้างขวาง เพื่อหวังเพิ่มรายได้จากการเก็บภาษีและการให้สัมปทาน ชุมชนบริเวณทะเลสาบสงขลาซึ่งมีอาชีพประมงและเกษตรกรรม จึงต้องหารายได้เพิ่มขึ้นเพื่อนำไปจ่ายภาษีให้แก่รัฐ ในด้านการประมงมีการปรับปรุงเครื่องมือจับสัตว์น้ำให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น แต่เนื่องจากตลาดสัตว์น้ำมีข้อจำกัดในการขยายตัว และรัฐยังไม่เข้ามาข้องเกี่ยวหรือส่งเสริมในด้านการประมงน้ำจืด ปล่อยให้ผู้จัดการทรัพยากรประมงได้อย่างอิสระ ชาวบ้านจึงขยายการทำกินโดยการทำเกษตรกรรม โดยเฉพาะการทำนาที่รัฐเข้ามามีบทบาทส่งเสริม เกิดการถางพง โคนป่ารอบๆ ทะเลสาบจำนวนมาก เพื่อขยายที่ดินทำกิน มีการแข่งขันเพื่อยึดครองที่ดิน ซึ่งส่งผลให้เกิดความขัดแย้ง จนเกิดการอพยพถิ่นฐานเพื่อขยายพื้นที่ทำกิน

ในอดีตชุมชนบริเวณทะเลสาบสงขลาตอนล่างเคยเป็นเมืองท่าและศูนย์กลางทางการค้าที่ติดต่อค้าขายกับคนต่างชาติ โดยมีพ่อค้าชาวมุสลิม ชาวจีนและชาวฮอลันดาเข้ามาค้าขายและอาศัยในสงขลาเป็นจำนวนมาก สินค้าพื้นเมืองที่สำคัญๆ ในขณะนั้นได้แก่ ไม้ไผ่ เครื่องหนัง พริกไทย ริงนกสำหรับย้อมนาง กุ้งอย่างดีและของป่า ซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศ²¹

ข้อมูลดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่าชุมชนในบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในอดีตมีการติดต่อค้าขายกับชาวต่างชาติมากกว่าที่จะเป็นชุมชนเกษตรกรรมเพียงอย่างเดียว แม้กระทั่งชุมชนชานา ซึ่ง

²¹เลิศชาย ศิริชัย และนฤทธิ ดวงสุวรรณ, ประมงพื้นบ้านลุ่มทะเลสาบสงขลา: วิถีและการเปลี่ยนแปลง (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2552), 39.

ดำรงชีวิตอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพก็มีการติดต่อแลกเปลี่ยนกับภายนอกอยู่มาก ในขณะที่เดียวกันก็มีการพึ่งพาในสังคมสูง แตกต่างจากสังคมของคนในลุ่มน้ำในปัจจุบันอย่างสิ้นเชิง

ในปัจจุบันหลายสิ่งหลายอย่างได้เปลี่ยนแปลงไป ทัศนคติ ค่านิยม ประเพณี และวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยมากขึ้น โดยเฉพาะการได้รับอิทธิพลจากสังคมภายนอก การพึ่งพากันในสังคมมีน้อย เช่นเดียวกับโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่ได้เปลี่ยนแปลงไป มีการแข่งขันมากขึ้น

1.5 จังหวัดพัทลุง “อู่ข้าว อู่น้ำของภาคใต้”

พื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา กว่า 40 เปอร์เซ็นต์เป็นพื้นที่ของจังหวัดพัทลุง ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ประกอบด้วยพื้นที่ทั้งที่เป็นภูเขา ทุ่งราบ และทะเลสาบ บริเวณที่ราบกว้างขวางมีลำคลองสายสายไหลจากเทือกเขาบรรทัดลงสู่ทะเลสาบสงขลาหล่อเลี้ยงเหมาะสมกับการทำเกษตรกรรม ทำให้สามารถผลิตข้าวได้เป็นจำนวนมาก นับเป็นเมืองอู่ข้าวอู่น้ำที่สำคัญของภาคใต้

จังหวัดพัทลุงที่มีประวัติความเป็นมาอันยาวนาน ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งพบขวานหินขัดสมัยพุทธศตวรรษที่ 13 -14 กระจายในหลายพื้นที่ทั่วจังหวัด และพบพระพิมพ์ดินดิบจำนวนมากเป็นรูปพระโพธิสัตว์ รูปเทวดาโดยค้นพบบริเวณถ้ำคูหาสวรรค์ และถ้ำเขาอกทะลุ ในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ กรุงศรีอยุธยา ปรากฏชื่อเมืองพัทลุงเป็นเมืองชั้นตรี ในกฎหมายพระอัยการนาทหารหัวเมือง พ.ศ.1998 สันนิษฐานว่าแรกเริ่มตั้งเมืองที่สทิงพระ จังหวัดสงขลาในปัจจุบัน แต่มักจะประสบปัญหากลุ่มโจรสลัดมาเลยใจมที่อยู่เสมอ จึงได้ย้ายเมืองพัทลุงออกจากเมืองสงขลาตั้งแต่นั้น และตั้งเมืองอยู่ที่เขาชัยบุรีตลอดมาจนกระทั่งสิ้นกรุงศรีอยุธยาเมื่อปี 2310 ในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ ได้มีการย้ายสถานที่ตั้งเมืองอีกหลายครั้งและได้ยกขึ้นเป็นเมืองชั้นโทในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จนสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการปฏิรูปการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาลในปี 2437 และได้ประกาศจัดตั้งมณฑลนครศรีธรรมราชขึ้น เมื่อปี 2439 ประกอบด้วยเมืองต่างๆ คือ นครศรีธรรมราช พัทลุง สงขลา และหัวเมืองทั้ง 7 ที่เป็นเมืองปัตตานีเดิม สำหรับเมืองพัทลุงแบ่งการปกครองออกเป็น 3 อำเภอ คือ อำเภอกลางเมือง อำเภออุดร อำเภอทักษิณ ขณะนั้นตัวเมืองตั้งอยู่ที่ตำบลลำปำ จนกระทั่ง พ.ศ. 2467 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายเมืองพัทลุงมาอยู่ที่ตำบลคูหาสวรรค์ในปัจจุบัน เพื่อจะได้อยู่ใกล้ เส้นทางรถไฟ และสะดวกในด้านติดต่อกับเมืองต่างๆ จากอดีตถึงปัจจุบัน เมืองพัทลุงได้มีการย้ายเมืองหลายครั้ง ในพื้นที่ทางตะวันตกไกลชิดกับทะเลสาบสงขลา ได้แก่ อำเภอเมืองในเขตตำบลควนมะพร้าว ตำบลชัยบุรี ตำบลพญาขัน ตำบลลำปำ อำเภอเขาชัยสนในเขตตำบลจองถนน และจังหวัดนครศรีธรรมราชในเขตอำเภอชะอวด²²

²² คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดพัทลุง, 80-105.

ต่อมาในปี พ.ศ. 2476 ได้มีการจัดระเบียบบริหารส่วนภูมิภาคเป็นจังหวัดและอำเภอ ได้ยกเลิกการปกครอง แบบมณฑลเทศาภิบาล ทำให้เมืองพัทลุงมีฐานะเป็นจังหวัดหนึ่ง²³ มีอาณาเขตด้านทิศเหนือจรดคลองห้วยน้ำใสและคลองห้อยกรวด ซึ่งเป็นแนวเขตแดนอำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช และอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ด้านทิศใต้จรดอำเภอควนเนียง อำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา และอำเภอควนกาหลง จังหวัดสตูล โดยมีคลองพุดังและคลองหลวงเป็นแนวแบ่งเขตด้านทิศตะวันออกจรดทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นน่านน้ำติดต่อกับอำเภอระโนด อำเภอกระแสดินธุ์ อำเภอสิงหนคร และอำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา และด้านทิศตะวันตกจรดเทือกเขาบรรทัด ซึ่งเป็นแนวติดต่อกับอำเภอห้วยยอด อำเภอเมืองตรัง อำเภอนาโยง อำเภอย่านตาขาว และอำเภอปะเหลียน จังหวัดตรัง ลักษณะพื้นที่มีรูปร่างลักษณะคล้ายสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยด้านกว้างที่สุดตามแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก ประมาณ 56 กิโลเมตร และส่วนยาวที่สุดตามแนวทิศเหนือ-ใต้ ประมาณ 83 กิโลเมตร ปัจจุบันจังหวัดพัทลุงประกอบด้วย 11 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอควนขนุน อำเภอเขาชัยสน อำเภอปากพะยูน อำเภอกงหรา อำเภอตะโหมด อำเภอป่าบอน อำเภอศรีบรรพต อำเภอบางแก้ว อำเภอป่าพะยอม และอำเภอศรีนครินทร์²⁴

ด้วยพื้นที่ของจังหวัดพัทลุงประกอบด้วยภูเขา ที่ราบ และทะเลสาบ ลักษณะทางภูมิประเทศจึงมีความหลากหลายต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น ในเนื้อที่ทั้งหมด 3,424.473 ตารางกิโลเมตร หรือ 2,140,295.60 ไร่ แบ่งเป็นส่วนพื้นดิน 1,919,446 ไร่ และส่วนที่เป็นพื้นน้ำ 220,850 ไร่²⁵ สามารถแยกตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ได้เป็น 5 เขต²⁶ ดังนี้

1. เขตภูเขาและเนินเขา บริเวณแนวเทือกเขาบรรทัด ซึ่งเป็นเขตแดนระหว่างจังหวัดพัทลุงและจังหวัดตรัง มีลักษณะเป็นยอดเขาสลับซ้อนเรียงกัน มีถนนสายตัดผ่านเชื่อมเส้นทางสัญจรระหว่างจังหวัดพัทลุงและจังหวัดตรัง บริเวณเทือกเขาเป็นป่าอุดมสมบูรณ์
2. เขตที่ราบสูงลูกกระนาบ อยู่ถัดลงมาทางทิศตะวันออกของเขตภูเขา มีลักษณะเป็นเนินต่ำ ภาษาถิ่นเรียกว่า “ควน” ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เพาะปลูกพืชไร่ ยางพาราและผลไม้
3. เขตที่ราบลุ่มดินตะกอน มีขนาดถึง 4 ใน 5 ของพื้นที่ทั้งจังหวัด บางพื้นที่มีลำคลองหนอง บึง เขาหินปูนหรือเนินควน กระจายอยู่ด้วย ดินบริเวณนี้เป็นดินตะกอนและดินทรายเหมาะแก่การทำเกษตรกรรม

²³ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม และภาณุ ธรรมสุวรรณ, **ลักษณะทางสังคม-เศรษฐกิจ การเมืองของประชาชนและโครงสร้างอำนาจชุมชนรอบอ่าวทะเลน้อย** (ม.ป.ท.: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒภาคใต้, 2538), 14.

²⁴จังหวัดพัทลุง, **เขตพื้นที่การปกครอง**, เข้าถึงเมื่อ 20 มีนาคม 2559, เข้าถึงได้จาก <http://www.phatthalung.go.th/territory>

²⁵จังหวัดพัทลุง, **ที่ตั้งและขนาด**, เข้าถึงเมื่อ 20 มีนาคม 2559, เข้าถึงได้จาก <http://www.phatthalung.go.th/position>

²⁶คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพัทลุง**, 3-5.

4. เขตทะเลสาบ เรียกกันว่า “ทะเลสาบลำปำ” เกิดจากการงอกของสันดอนบริเวณอ่าวไทย เชื่อมพื้นที่กับเขตน้ำทะเล จนกลายเป็นทะเลสาบ

5. หมู่เกาะในทะเลสาบ เกิดจากการดันตัวของเปลือกโลกและเหลือจากการกัดกร่อนในทะเลสาบ ในเขตจังหวัดพัทลุงมีเกาะเล็กเกาะน้อยรวม 23 เกาะ เกาะขนาดใหญ่ที่สุดคือเกาะหมากเป็นตำบลหนึ่งในอำเภอปากพะยูน และเกาะนางคำ เกาะสี่-เกาะห้า เป็นแหล่งผลิตรังกานางแอนดรูคณาพิดี ผู้คนบริเวณนี้ทำประมงเป็นหลัก

จากลักษณะทางภูมิประเทศข้างต้น เห็นได้ว่าจังหวัดพัทลุงมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบดินตะกอน ซึ่งมีลำคลอง หนอง บึง กระจายอยู่ทั่วไป ภูมิประเทศเช่นนี้จึงมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำเกษตรกรรม โดยเฉพาะการปลูกข้าว พื้นที่ปลูกข้าวที่สำคัญของจังหวัดพัทลุงคือเขตทุ่งราบศรีชนะนาบริเวณคลองลำปำ อำเภอเมือง ที่ราบคลองปากประ อำเภอควนขนุน ที่ราบทุ่งบางแก้ว และบริเวณคลองบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน ซึ่งมีการทำนามายาวนานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในอดีตกล่าวได้ว่าผู้คนในบริเวณนั้นทำนาเกี่ยวทุกคร้วเรือน ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเขียนบรรยายสภาพไร่นาของจังหวัดพัทลุงไว้ เมื่อ พ.ศ. 2432 ว่า “...เมืองพัทลุงมีไร่นาบริบูรณ์มาก เลี้ยงเมืองสงขลาได้ทั้งเมือง คนในเมืองพัทลุงที่จะไม่ทำนาไม่มีเลย เกือบจะเป็นหากินอย่างเดียวด้วยเรื่องทำนาทั้งนั้น ที่แผ่นดินก็อุดมดี”²⁷ และจากผลการสำรวจในปี 2557 ประชากรของจังหวัดพัทลุงยังคงทำนาเป็นอาชีพหลัก โดยมีพื้นที่การทำนาถึง 586,161 ไร่ หรือประมาณร้อยละ 41 ของพื้นที่การเกษตรทั้งหมด 1,425,413 ไร่ รองลงมาจึงเป็นการปลูกพืชไร่และไม้ผล²⁸

1.6 บ้านปากประ

บ้านปากประเป็นชุมชนเก่าแก่แห่งหนึ่งของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีการตั้งถิ่นฐานมายาวนานมากกว่าศตวรรษ เนื่องจากมีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เป็นจำเพาะ ส่งผลให้มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ บริบทที่สำคัญของบ้านปากประจึงประกอบด้วยสภาพแวดล้อมประวัติศาสตร์ และวิถีชีวิตชุมชน ดังต่อไปนี้

1.6.1 สภาพแวดล้อม

บ้านปากประ ตั้งอยู่หมู่ 8 ตำบลลำปำ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง บริเวณชายฝั่งทะเลสาบลำปำ ระหว่างหาดแสนสุขลำปำและทะเลน้อย บ้านปากประอยู่ตอนบนสุดของทะเลสาบสงขลาตอนกลาง ซึ่งมีคลองปากประเป็นเขตแบ่งระหว่างทะเลน้อย มีถนนสายปากประเชื่อมต่อระหว่างหาดแสนสุขลำปำกับอุทยานนกน้ำทะเลน้อย ห่างจากตัวเมืองพัทลุงมาทางทิศเหนือประมาณ 30 กิโลเมตร บ้านปากประมีภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเลสาบ พื้นที่ลาดเทจากทิศตะวันตกไปสู่ชายฝั่งทะเลสาบในทิศตะวันออก มีคลองปากประไหลผ่านทางทิศเหนือของหมู่บ้าน และ

²⁷ คุรุสภา, พระราชหัตถเลขา เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายูของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, 2506), 28.

²⁸ กรมการค้าข้าว, แผนที่เขตศักยภาพการผลิตข้าว จังหวัดพัทลุง, เข้าถึงเมื่อ 20 เมษายน 2559, เข้าถึงได้จาก http://www.brrd.in.th/ricemap/riceCD52/index.php-url=detail.php®ion_id=5&province_id=93.htm

มีลำน้ำสายเล็กอีก 3 สาย ไหลจากทิศตะวันตกลงสู่ทะเลสาบ บ้านปากประที่ตั้งสัมพันธ์กับชุมชนต่างๆ ดังนี้

ภาพที่ 8 แผนที่แสดงที่ตั้งบ้านปากประ

ที่มา: Google Map, ตำบลลำปำ จังหวัดพัทลุง, เข้าถึงเมื่อ 9 กุมภาพันธ์ 2559, เข้าถึงได้จาก <https://map.google.com>

1.6.1.1 ทิศเหนือ จรดคลองปากประ ซึ่งเป็นลำคลองที่มีความกว้างและลึกที่สุดของจังหวัดพัทลุง ถัดขึ้นไปเป็นตำบลทะเลน้อย และตำบลนางตุง เขตอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ซึ่งเป็นชุมชนทางเหนือสุดของทะเลสาบสงขลา เป็นเขตชายแดนระหว่างจังหวัดพัทลุง จังหวัดนครศรีธรรมราช และจังหวัดสงขลา มีลักษณะเป็นที่ราบและพื้นที่ชุ่มน้ำ ชาวบ้านทำนาและประมงเป็นหลัก อุดมสมบูรณ์ไปด้วยปลาน้ำจืดและมีสินค้าหัตถกรรมที่สำคัญคือเสื่อกระจูด ซึ่งเคยเป็นเครื่องบรรณาการ และเป็นสินค้าที่จำหน่ายโดยรอบทะเลสาบสงขลามานแต่อดีต

ภาพที่ 9 คลองปากประทางทิศตะวันตก

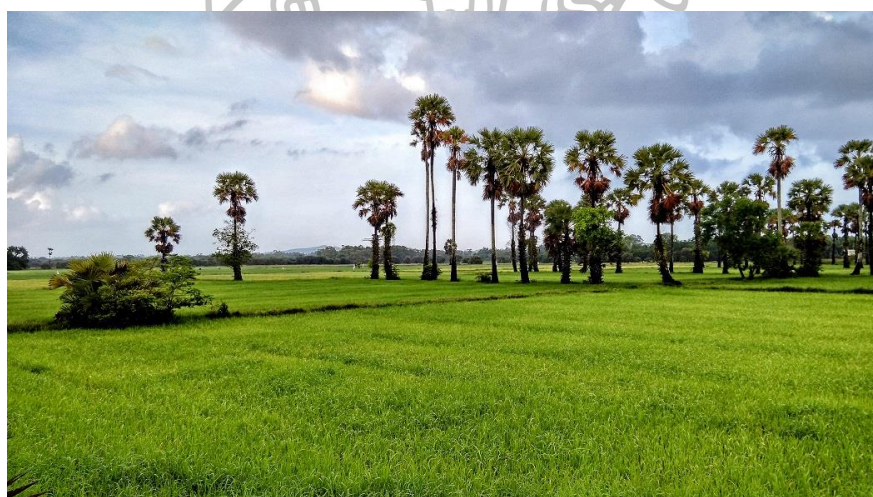

ภาพที่ 10 คลองปากประทางทิศตะวันออก

1.6.1.2 ทิศตะวันออก จรดทะเลสาบลำปำ ซึ่งชื่อ “ลำปำ” เป็นชื่อปลาท้องถิ่น พบมากในคลองลำปำและบริเวณริมฝั่งทะเลสาบ มีลักษณะคล้ายปลาตะเพียน ฝั่งตรงกันข้ามคืออำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ซึ่งเป็นชุมชนเก่าแก่ตั้งแต่สมัยอยุธยาตั้งที่บริเวณริมคลองระโนด ซึ่งถือเป็นจุดเหนือสุดในทะเลสาบสงขลา สามารถเชื่อมโยงไปสู่คลองแดนและไปออกปากพ่วงได้ “ทุ่งระโนด” เป็นแหล่งทำนาที่สำคัญของมาตั้งแต่แรกเริ่มตั้งบ้านเรือนที่คาบสมุทรสทิงพระ

ภาพที่ 11 ทะเลสาบลำป่า

ภาพที่ 12 ทุ่งระโนด

ที่มา: iTum.bot, พาชมวิถีชีวิตพื้นบ้าน “ลูกตาลโดนด”, เข้าถึงเมื่อ 20 กุมภาพันธ์ 2559, เข้าถึงได้จาก <http://pantip.com/topic/33550737>

1.6.1.3 ทิศตะวันตก บริเวณนี้เป็นที่ราบขนาดใหญ่ เรียกว่า “ทุ่งคลองปากประ” อยู่ในเขตอำเภอเมือง และอำเภอควนขนุนจังหวัดพัทลุง มีคลองปากประเป็นลำน้ำสายใหญ่ผ่ากลาง และมีลำคลองสายเล็กสายน้อยกระจายอยู่ทั่ว เป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของจังหวัดพัทลุง ถัดจากที่ราบไปเป็นเขาชัยบุรี ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองเก่าในสมัยอยุธยา บริเวณนี้จึงเป็นที่ตั้งของชุมชนเก่าแก่หนาแน่น

ภาพที่ 13 สภาพที่นาบริเวณที่ราบกว้างใหญ่ด้านทิศตะวันออกของบ้านปากประ
ที่มา: ฟองสบู่ [นามแฝง], **ท้องทุ่งนายนามเย็น**, เข้าถึงเมื่อ 9 มีนาคม 2559, เข้าถึงได้จาก
www.facebook.com/ฟองสบู่

1.6.1.4 ทิศใต้ จรดบ้านวัดป่าลีโลยก์ ทาดแสนสุขลำป่า และชุมชนลำป่า
เขตอำเภอเมืองพัทลุง ซึ่งเป็นเคยที่ตั้งเมืองพัทลุงมาแล้วหลายครั้ง และในสมัยเรือเมล์ ก่อนหน้าปี
2437 เป็นแหล่งแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าระหว่างฝั่งสทิงพระ ระโนด และผลผลิตจากป่าบริเวณ
เทือกเขาบรรทัด ในพื้นที่บ้างกงหรา ชะรัด บ้านนา ตำบลลำป่าห่างจากที่ทำการอำเภอเมืองพัทลุง
ประมาณ 12 กิโลเมตร มีเนื้อที่จำนวน 26,343.75 ไร่ หรือจำนวน 42.15 ตารางกิโลเมตรส่วนใหญ่
เป็นพื้นที่ราบ แต่ลักษณะตัวจะแบนกว่าและมีทางสีแดงประกอบด้วย 11 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านหัวควน
บ้านไสยอม บ้านเตาปูน บ้านโคกลุง บ้านไร่ บ้านนอกทุ่ง บ้านวัดป่าลีโลยก์ บ้านวัดโพธิ์เต็ด บ้านปาก
หวะ บ้านชายคลอง และบ้านปากประ²⁹

1.6.2 ประวัติศาสตร์และพัฒนาการชุมชน

บ้านปากประเป็นชุมชนดั้งเดิมบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เดิมใช้เรียก
ชุมชนที่ตั้งอยู่โดยรอบบริเวณปากคลองปากประ ไม่ปรากฏชัดว่าเริ่มมีการตั้งชุมชนมาเมื่อใด แต่
สันนิษฐานได้ว่าการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนมาไม่ต่ำกว่า 100 ปีมาแล้ว³⁰ แรกเริ่มมีไม่เกินสิบครัวเรือน
ตั้งอยู่รวมกันถัดเข้ามาจากชายฝั่งประมาณ 200 เมตร ต่อมาก็มียังจำนวนเพิ่มขึ้นจากการขยายตัวของ
ชุมชนในละแวกใกล้เคียง ได้แก่ ชุมชนลำปาด้านทิศใต้ ชุมชนทะเลน้อยด้านทิศเหนือ ชุมชนควบถ

²⁹ องค์การบริหารส่วนตำบลลำป่า, **สภาพและข้อมูลพื้นฐาน**, เข้าถึงเมื่อ 28 มกราคม
2559, เข้าถึงได้จาก <http://www.lampam.go.th/general1.php>

³⁰ เลิศชาย ศิริชัย และนฤทธิ ดวงสุวรรณ, **ประมงพื้นบ้านลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา: วิถี
และการเปลี่ยนแปลง** (เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2552), 70.

บ้านท่าสำเภาในด้านทิศตะวันออก³¹ ต่อมามีการขยายตัวของชุมชนมากขึ้นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ประมาณปี พ.ศ. 2470 เนื่องจากการขยายพื้นที่ทำกินจากชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียงจากชุมชนควบลบ ชุมชนทะเลน้อย และชุมชนลำปำ และเพิ่มขึ้นจากการขยายครัวตามลำดับ ต่อมาในปี พ.ศ. 2518-2519 เกิดวิกฤตการณ์ทางการเมือง “กรณีถังแดง”³² ชาวนาในพื้นที่อำเภอระโนดถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ จึงหลบหนีทางการเมืองข้ามฝั่งมาตั้งรกรากที่ริมคลองปากประ ซึ่งยังมีที่รกร้างอยู่มาก และมีการขยายครัวเรือนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงนี้ การจับจองที่ดินในระยะแรกจึงเป็นไปอย่างอิสระตามกำลังกายของแต่ละครัวเรือน ใครต้องการพื้นที่บริเวณไหนก็กลางพงบริเวณนั้นเป็นที่ตั้งบ้านเรือน ด้วยชาวบ้านมีอาชีพทำการประมงและเกษตรกรรม จึงนิยมตั้งบ้านเรือนริมชายฝั่ง และใช้พื้นที่ราบถัดจากชายฝั่งทำนา³³

ที่มาของคำว่า “ปากประ” ตามคำบอกเล่าจากคนในชุมชน มี 2 ตำนาน ตำนานแรกเล่าต่อกันมาว่า ในอดีตบริเวณทะเลสาบลำปำเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่สำคัญ มีเรือสินค้าแล่นสัญจรจำนวนมาก ครั้งหนึ่งได้มีผู้มีจิตกุศลนำพระพุทธรูปมาประดิษฐานที่วัดบริเวณคลองท่าสำเภา พระพุทธรูปมี 2 องค์ จึงนำไปประดิษฐานที่วัดบริเวณคลองท่าสำเภา 2 วัด ภายหลังเรียกวัดทั้งสองวัดนี้ว่า วัดท่าสำเภาเหนือและวัดท่าสำเภาใต้ ระหว่างทางได้จอดแวะพักที่บริเวณปากลำน้ำ คนจึงเรียกบริเวณปากน้ำนั้นว่า ปากพระ และเพี้ยนมาเป็นคำว่า ปากประ ในปัจจุบัน ส่วนอีกตำนานหนึ่งเล่าว่า ในอดีตมีต้นประ ซึ่งเป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ซึ่งต้นสูงเต็มทีประมาณ 20 – 40 เมตร อยู่บริเวณปากลำน้ำ ในอดีตลำน้ำบริเวณนี้เป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญของชาวบ้านในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เมื่อล่องเรือผ่านไปมาจึงเรียกว่าบ้านปากประ เพราะมีต้นประเป็นสัญลักษณ์เด่นเห็นได้แต่ไกล³⁴ ทั้งนี้ปัจจุบันไม่พบต้นประดังกล่าวแล้วต้นประเป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ ถือเป็นต้นไม้พื้นเมืองที่มักขึ้นในแถบป่าดงดิบ หรือตามภูเขาที่มีความชื้นสูง โดยเฉพาะในภาคใต้พบต้นประจำนวนมากตามแนวเขตเทือกเขาบรรทัด ผลของต้นประหรือลูกประ เมล็ดสดนิยมนำมาคั่วหรืออบแห้งรับประทาน หรือประกอบอาหารพื้นบ้านของภาคใต้ มีรสชาติหวานมันและคุณค่าทางโภชนาการสูง การมีต้นประบริเวณริมชายฝั่งทะเลสาบจึงอาจเป็นประจักษ์พยานหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างชุมชนชายฝั่งทะเลและชุมชนบนภูเขา

1.6.3 วิถีชีวิตของชาวบ้านปากประ

ชาวบ้านปากประส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม ทำนา ประมงพื้นบ้าน ปลูกผักสวนครัว เลี้ยงโคเนื้อและโคนม มีคลองปากประ เป็นลำคลองสายสำคัญของจังหวัดพัทลุง มีความลึกและความกว้างที่สุดในจังหวัดเกิดจากคลองเมืองกับคลองปากคลองและสาขาต่างๆ มารวมกันที่บ้านท่าสำเภาเหนือ เป็นคลองท่าสำเภา ไหลออกสู่ทะเลสาบลำปำที่บ้านปากประ

ปัจจุบันบ้านปากประอยู่ภายใต้กำกับขององค์การบริหารส่วนตำบลลำปำ อำเภอเมืองจังหวัดพัทลุง มีนายหนูหวน เลื่อนแป้น เป็นผู้ใหญ่บ้าน และสิบเอกประพันธ์ ธรรมสกุล เป็นนายก

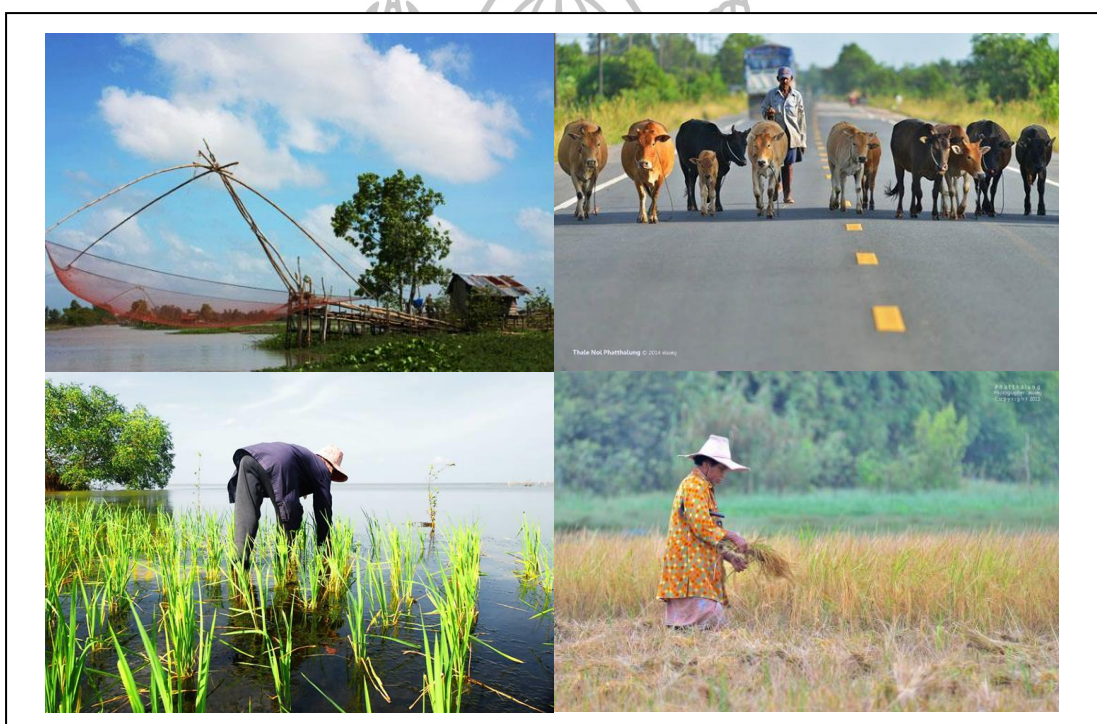
³¹ สัมภาษณ์ เป็อน ชายแก้ว, ชาวบ้านปากประ, 9 กันยายน 2555.

³² สัมภาษณ์ กราย ฤทธิ์รัตน์, ชาวบ้านปากประ, 9 กันยายน 2555.

³³ เรื่องเดียวกัน.

³⁴ สัมภาษณ์ อุ๊ถัน พิจิตรรัตน์. ชาวบ้านปากประ. 9 กันยายน 2555.

องค์การบริหารส่วนตำบลลำป่า อาชีพหลักของชาวบ้านปากประคือ การประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรม การประมง และปศุสัตว์ ด้านเกษตรกรรม มีการทำนาเป็นอาชีพหลักทั้งในบริเวณที่ราบในพื้นที่หมู่ที่ 2 ตำบลลำป่า ซึ่งอยู่ในบริเวณติดกันเพื่อขาย และทำนาในทะเลสาบลำป่าเพื่อบริโภคในครัวเรือน นอกจากนี้ยังมีการปลูกยางพารา ปาล์มน้ำมัน และปลูกผักสวนครัว เช่น พริก มะเขือ เพื่อขายและบริโภค ด้านการประมง หาสัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นมีขนาดเล็ก นิยมนำมาแปรรูปตากแห้ง ขายและบริโภคในครัวเรือน โดยมีพ่อค้ามารับซื้อถึงบ้าน ส่วนด้านปศุสัตว์มีการเลี้ยงวัวเนื้อเป็นจำนวนมาก และมีฟาร์มโคนมขนาดเล็กกระจายอยู่หลายครัวเรือน ตามนโยบายส่งเสริมการเลี้ยงโคนมเพื่อส่งนมดิบให้แก่โรงงานผลิตนมจังหวัดพัทลุง

ภาพที่ 14 วิถีชีวิตชาวบ้านปากประ

1.6.4 สถานที่สำคัญ

บ้านปากประเป็นชุมชนขนาดเล็กมีประชาชนไม่กี่ครัวเรือน ศูนย์รวมในการทำกิจกรรมต่างๆ ของหมู่บ้านจึงเป็นวัด โรงเรียน ซึ่งตั้งอยู่ใจกลางชุมชน นอกจากนี้ยังมีสถานีอนามัยของชุมชน เป็นศูนย์กลางด้านสุขภาพของคนในชุมชน มีสถานที่สำคัญคือวัดแสงอรุณปากประ และโรงเรียนวัดปากประ ดังนี้

1.6.4.1 วัดแสงอรุณปากประ ตั้งอยู่เลขที่ 95 หมู่ 8 ต.ติตริมชายฝั่งทะเลสาบลำป่า มีอาณาเขตทั้งสิ้น 15 ไร่ เดิมเป็นสำนักสงฆ์ซึ่งเป็นสายหนึ่งของวัดเขาอ้อ ตำบลพนาwangตุง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย ชาวบ้านปากประได้ร่วมกับทำนุบำรุงสำนักสงฆ์เรื่อยมาจนกระทั่งได้ยกฐานะขึ้นเป็นวันเมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2472 โดยความร่วมมือกันของผู้นำ

ชุมชนในช่วงนั้น ได้แก่ นายเกลื่อน นิลสุวรรณ นายแสง ฤทธิรัตน์ นายปั้น เลื่อนแป้น นายชู ปล้องใหม่ นายหนู ฤทธิรัตน์ และนายไข่ ฤทธิรัตน์ และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ 8 กุมภาพันธ์ 2496 เกจิอาจารย์ที่มีชื่อเสียงคือ พระสมุห์ปาน ญาณพลโล หรือหลวงพ่อบาน วัดปากประ ซึ่งมีชื่อเสียงในด้านไสยเวทย์ โดยเฉพาะการปลุกเสกสายสิญจน์ ป้องกันโรคภัยในเด็ก และเพื่อความเป็นสิริมงคล

ภาพที่ 15 วัดแสงอรุณปากประ

ภาพที่ 16 เหรียญหลวงพ่อบาน วัดปากประ

ในปี 2556 กลุ่มสมาธิ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ร่วมกันดำเนินการสร้างพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประทับเหนือลำเรือหันหน้าออกสู่ทะเลสาบลำป่า ชื่อว่า “เรือทิพย์อนันตนาคราชวิमानองค์ปฐม” ประดิษฐานบริเวณชายฝั่งทะเลด้านหลังวัดแสงอรุณปากประ เพื่อเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำชุมชน เชื่อว่าป้องกันคลื่นลมและมรสุมที่จะเข้ามายังหมู่บ้าน และปกป้องคุ้มภัยแก่ชาวประมง ซึ่งขณะนี้ยังอยู่ระหว่างการก่อสร้าง

ภาพที่ 17 พระพุทธรูปปางมารวิชัย

1.6.4.2 โรงเรียนบ้านปากประ เป็นโรงเรียนขนาดเล็ก ตั้งอยู่หมู่ 8 ตำบลลำป่า อำเภอมือง จังหวัดพัทลุง อยู่ในบริเวณเดียวกับวัดแสงอรุณปากประ ก่อตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 5 กันยายน 2475 โดยการอุปถัมภ์ของวัดแสงอรุณปากประ เปิดสอนในระดับอนุบาลถึงประถมศึกษาปีที่ 6 สังกัดเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพัทลุง เขต 1 ครูอำนวยการประจำ

จำนวน 6 คน ในปี 2557 มีนักเรียนรวม 85 คน เป็นชาย 42 คน หญิง 43 คน³⁵ นักเรียนของโรงเรียนบ้านปากประทั้งหมดเป็นลูกหลานของคนในชุมชนบ้านปากประ การดำเนินงานและกิจกรรมต่างๆ ของโรงเรียนจึงมีความใกล้ชิดกับชุมชนและวัด ซึ่งอยู่ในพื้นที่เดียวกัน

ภาพที่ 18 โรงเรียนบ้านปากประ

2. การทำนาในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาและบ้านปากประ

ในการศึกษาเกี่ยววิถีการทำนาของผู้คนในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาได้แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือการทำนาบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นการอธิบายถึงความเป็นมา พัฒนาการ และสภาพแวดล้อมในภาพรวม และการทำนาในพื้นที่บ้านปากประและบริเวณใกล้เคียง ซึ่งจะอธิบายความเป็นมาและองค์ความรู้ในการทำนาซึ่งแสดงถึงกรรมวิธีในการทำนาของชุมชนบ้านปากประ

2.1 การทำนาบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

การทำนาเป็นอาชีพดั้งเดิมของชาวพัทลุงและชุมชนต่างๆ โดยรอบบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ราบลุ่มอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา และจังหวัดพัทลุงในเขตทุ่งราบศรีชนะนาบริเวณคลองลำป่า อำเภอมือหนึ่ง ที่ราบคลองปากประ อำเภอควนขนุน ที่ราบทุ่งบางแก้ว บริเวณคลองบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน

ด้วยความอุดมสมบูรณ์ทางด้านทรัพยากรธรรมชาติตั้งในผืนน้ำและบนแผ่นดิน ทำให้มีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยและตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่ราบลุ่มทะเลสาบสงขลา มาตั้งแต่สมัยโบราณ พบหลักฐานทางโบราณคดียืนยันว่ามีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนต่างๆ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12³⁶ ในพื้นที่ด้านตะวันตกของทะเลสาบ พบร่องรอยแหล่งโบราณคดีในเขตอำเภอมือหนึ่ง อำเภอเขาชัยสน ของ

³⁵ระบบสารสนเทศเพื่อบริหารการศึกษา, ข้อมูลพื้นฐานโรงเรียนบ้านปากประ, เข้าถึงเมื่อ 8 มีนาคม 2558, เข้าถึงได้จาก https://data.bopp-obec.info/emis/schooldata-view.php?School_ID=1093340096&Area_CODE=9301

³⁶กิตติ ตันไทย, หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจของคนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา, 41.

จังหวัดพัทลุงหลายแห่ง และจากหลักฐานทางโบราณคดียังทำให้ทราบว่าก่อนสมัยอยุธยาชุมชนในแถบนี้มีการติดต่อค้าขายกับชาวต่างชาติ สินค้าที่ค้าขายคือของป่าที่ยังไม่แปรรูป ในยุคนี้จึงยังไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีชุมชนชาวนาอย่างชัดเจน จนถึงสมัยอยุธยาที่มีการขยายตัวของชุมชนอย่างต่อเนื่อง จึงมีชุมชนชาวนาปรากฏขึ้นชัดเจนตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา³⁷ แต่ด้วยลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามีความอุดมสมบูรณ์มาก ผู้คนจึงไม่ต้องดิ้นรนต่อสู้ทำกิน โครงสร้างทางเศรษฐกิจจึงเปลี่ยนแปลงไปอย่างเชื่องช้า ชาวนาเน้นการผลิตเพื่อยังชีพเท่านั้น และมีวิธีการทำนาแบบดั้งเดิม คือ การใช้แรงงานคนเป็นหลัก โดยมีสัตว์เลี้ยงและเครื่องมืออย่างง่ายเป็นเครื่องทุ่นแรง แต่ด้วยในบางขั้นตอนจำเป็นต้องใช้แรงงานจำนวนมากจึงมีการออกปาก

ในช่วงนี้สภาพเศรษฐกิจเริ่มเข้าสู่ระบบทุนนิยม ชาวนาเริ่มผลิตข้าวเพื่อขาย ในปี พ.ศ. 2440 มีหลักฐานจากรายงานการตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราชของพระยาสุขุมนัยวินิต (รศ. 116) การส่งข้าวเปลือกและข้าวสารเพื่อไปขายยังต่างประเทศ โดยเมืองสงขลาเป็นเมืองท่านำข้าวเปลือกไปขายยังสิงคโปร์และข้าวเปลือกที่ได้ส่วนหนึ่งมาจากเมืองพัทลุงด้วย การส่งออกข้าวนี้ส่งผลให้ราคาข้าวในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาถีบตัวสูงขึ้น ราคาข้าวเปลือกเฉลี่ยจากเกวียนละ 64.73 บาท ในปี พ.ศ. 2454 เป็นเฉลี่ยเกวียนละ 75.82 บาทในปีถัดไปประกอบกับในปี พ.ศ. 2448 แร่งงานไพร่และทาสได้รับการปลดปล่อยจำนวนมาก พื้นที่เพาะปลูกข้าวในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาจึงเพิ่มขึ้นจาก 288,289 ไร่ ในปี พ.ศ. 2453 เป็น 336,736 ไร่ ในปี พ.ศ. 2455 พื้นที่ปลูกข้าวเพิ่มขึ้นถึง 16.80 เปอร์เซ็นต์ ในระยะเวลาเพียง 3 ปี การขยายตัวอย่างรวดเร็วทำให้รัฐบาลเห็นช่องทางหารายได้ จึงเก็บธรรมเนียมการรังวัดในอัตราใหม่เป็น เส้นละ 4 บาท ค่าเหยียบย่ำไร่ละ 20 สตางค์ ส่งผลให้การจับจองที่ดินเพื่อปลูกข้าวชะลอตัวลง รัฐจึงระงับการเก็บค่าธรรมเนียมและคงค่าเหยียบย่ำตามเดิม จึงมีอัตราการจับจองที่ดินเพิ่มขึ้นอีกครั้งหนึ่ง แต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 มีการเก็บภาษีรัชชูปการคนละ 4 บาท แทนการเกณฑ์แรงงานและส่วย ทำให้ราษฎรต้องขนขวายผลิตสิ่งของที่ขายเป็นเงินได้ อีกทั้งในช่วงนี้การทำเหมืองแร่ในเขตภูเก็ต พังงา และตรังเฟื่องฟูมาก จึงมีความต้องการข้าวสูงตามไปด้วย และมีทางรถไฟสามารถใช้ขนส่งข้าวจากภาคใต้ฝั่งตะวันออกไปสู่ฝั่งตะวันตกได้สะดวกยิ่งขึ้น จึงมีการขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวเพิ่มขึ้นตามความต้องการของตลาดไปด้วย แต่การจับจองที่ดินของชาวนาในช่วงนี้ไม่ได้มีขนาดใหญ่โตนัก เพราะขาดกำลังแรงงาน ซึ่งใช้สมาชิกในครอบครัวเป็นหลัก อีกทั้งยังไม่มีเงินทุนพอจะซื้อเครื่องจักรมาทุ่นแรง การจับจองที่ดินเพื่อทำนาขนาดใหญ่จึงเป็นนายทุนชาวจีน เนื่องจากมีทุนทรัพย์มากสามารถจัดหาเครื่องจักรมาใช้ไถนาและจัดจ้างแรงงานได้ จึงเกิดการทำนาอย่างครบวงจร ตั้งแต่การเพาะปลูก จนถึงการแปรรูปเป็นข้าวสารเพื่อจัดจำหน่าย การทำนาขนาดใหญ่ของชาวจีนแพร่กระจายไปทั่วเขตที่ราบทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะบริเวณทุ่งระโนด และทุ่งบางแก้ว ซึ่งมีนายทุนจีนคนหนึ่งครอบครองที่ดินทำนาถึง 4,000 ไร่ ต่อมาบริษัทใหญ่ของชาวจีนมีข้อพิพาทกับบริษัทล่าช้า จึงต้องขายสินทรัพย์ทั้งหมดให้บริษัทล่าช้า บริษัทล่าช้าจึงขายต่อให้กับสหกรณ์สหกรณ์จึงแบ่งชาวให้ชาวนาผ่อนชำระ³⁸

³⁷ เรื่องเดียวกัน, 42.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, 70-75.

ในช่วงนี้แม้ชาวนาไทยจะผลิตข้าวเพื่อขายแล้วแต่วิธีการผลิตยังคงคงรูปแบบดั้งเดิมอยู่ แต่เพิ่มผลผลิตโดยการขยายพื้นที่เพาะปลูก ปัญหาที่สำคัญที่สุดของการทำนาในช่วงนี้คือ น้ำที่ใช้ในการทำนา เนื่องจากยังไม่มีระบบชลประทาน ชาวนาท้องถิ่นใช้วิธีการทำนบกั้นน้ำ แต่ตนบของชาวนาไม่แข็งแรงและจงใจให้น้ำไหลเมื่อแผ่นดินทำนบอย่างพอเพียง จึงไม่สร้างปัญหากับชาวนาด้วยกัน แต่เมื่อนายทุนเงินเข้ามาทำนาขนาดใหญ่ได้สร้างนบกั้นน้ำที่แข็งแรงขึ้นทำให้น้ำไม่ไหลไปสู่พื้นที่นาของชาวนาท้องถิ่น จนชาวนาท้องถิ่นต้องรวมตัวกันประท้วง

2.2 การทำนาในพื้นที่บ้านปากประและบริเวณใกล้เคียง

แหล่งทำนาที่สำคัญของชุมชนบ้านปากประคือบริเวณพื้นที่หมู่ 3 ซึ่งอยู่ถัดไปทางด้านทิศตะวันตก ส่วนใหญ่เป็นที่ราบมีบ้ำเรือนตั้งอยู่น้อย พื้นที่โดยรอบถัดไปจากบ้านปากประยังเป็นพื้นที่การทำนาที่สำคัญ อาทิ บ้านท่าช้าง บ้านท่าเสา บ้านอ้ายน้อย บ้านควนถบ เป็นต้น การทำนาในแถบนี้มีกรรมวิธีไม่แตกต่างกัน เนื่องจากมีการติดต่อกันอย่างใกล้ชิด ทำให้มีการเชื่อมโยงวัฒนธรรม เครื่องมือ ญาติ ซึ่งไม่ใช่แค่ภายในชุมชน แต่เป็นระหว่างชุมชนด้วย ชุมชนตั้งใหม่มาจากชุมชนเดิม เมื่อมีการขอกองแรงหรือลงแขก ญาติที่อยู่ในชุมชนอื่นก็มาช่วยด้วย โดยทั่วไปชาวนาในแถบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาจะทำนา 3 วิธี³⁹ ได้แก่

2.2.1 การหว่านหรือการหว่านข้าวแห้ง เริ่มทำประมาณเดือนกรกฎาคม ส่วนมากทำในพื้นที่ที่มีปัญหาน้ำท่วมขัง หากต้นข้าวเจริญเติบโตไม่พื้นน้ำก็เกิดความเสียหายได้ จึงต้องหว่านข้าวก่อนฤดูฝน ส่วนใหญ่จึงใช้พันธุ์ข้าวพื้นเมืองซึ่งมีลำต้นสูง ใช้ปุ๋ยน้อย ได้ผลผลิต 350-450 กิโลกรัมต่อไร่

พื้นที่ลุ่มมีสภาพพื้นที่และอากาศเหมาะกับการทำนาลึก จึงไม่นิยมทำนาหว่านแห้งซึ่งทำในที่ดอนมากนัก แต่ก็มีอยู่บ้าง การทำนาหว่านแห้งจะไถตะในช่วงเดือนกรกฎาคม ต้องไถให้ลึกกว่าปกติ เพื่อให้วัชพืชตาย จากนั้นทิ้งไว้ 15 วันจึงจะไถอีกรอบแล้วฝังแดดไว้อีก 1 เดือน เมื่อถึงเดือนสิงหาคมฝนตกลงมาจึงเริ่มไถแปร และหว่านเมล็ดข้าว แล้วใช้คราดไถกลับ ไม่ปล่อยน้ำเข้านาจนกว่าข้าวจะแข็งแรงดี ถ้าฝนตกดีข้างจะเริ่มแตกตาใน 3-7 วัน ถ้าข้าวติดน้อยต้องหว่านใหม่อีกครั้ง ข้าวนาหว่านแห้งจึงใช้เมล็ดพันธุ์ 15-20 กิโลกรัมต่อไร่ มากกว่าการทำนาแบบหว่านน้ำตม เมื่อต้นกล้าออกแล้วต้องดูแลไม่ให้หนาแน่นเกินไป เพราะจะทำให้ข้าวแตกกอไม่ดี ถ้าส่วนไหนห่างออกไปก็ต้องซ่อมกล้า

2.2.2 การปักดำ เริ่มตักกล้าประมาณปลายเดือนกรกฎาคมถึงปลายเดือนสิงหาคม และเริ่มปักดำในเดือนกันยายนถึงเดือนตุลาคม ส่วนใหญ่ทำในพื้นที่ดอนซึ่งไม่ไกลจากบ้านเรือนนัก จะใช้พันธุ์ข้าวพันธุ์ดีหรือพื้นเมือง ได้ผลผลิต 400-500 กิโลกรัมต่อไร่ การทำนาประเภทนี้มีไม่มากนัก ก่อนไถนิยมใส่ปุ๋ยอินทรีย์เพื่อเพิ่มสารอาหารในดิน แล้วจึงไถตะทิ้งไว้อย่างน้อย 15 วัน แล้วไถแปรและทำเทือกก่อนตักต้นกล้า 7-10 วัน และต้องมีน้ำขังในแปลงนาสูงประมาณ 5 เซนติเมตร เมื่อต้นกล้าอายุ 30 วัน จึงถอนมารวมกันเป็นกำๆ เรียก กำกล้า เพื่อเตรียมนำไปปักดำในนาที่เตรียมไว้ การปักดำมีระยะระหว่างกอและแถวประมาณ 20x20 เซนติเมตร จำนวน 3-5 ต้นต่อกอ การปักดำมี 2 วิธี คือ ดำตามแนวขวางแล้วเดินไปข้างๆ จนสุดแปลง แล้วเริ่มแถวใหม่ไปเรื่อยๆ หรือดำตามแนวยาว

³⁹ ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม และภาณุ ธรรมสุวรรณ, รายงานการวิจัยเรื่อง ลักษณะทางสังคม-เศรษฐกิจ การเมืองของประชาชนและโครงสร้างอำนาจชุมชนรอบอ่าวทะเลน้อย, 23-24.

แล้วเดินถอยหลังไปสุดแปลงเป็นแถวๆ ไป การใส่ปุ๋ยจะใส่ 2 ครั้ง คือก่อนปักดำกล้าหรือตอนไถตะครั้งแรก และช่วงก่อนข้าวตั้งท้อง และก่อนเก็บเกี่ยวประมาณ 10-15 วัน ให้ระบายน้ำออกจากแปลงนา

2.2.3 การหว่านน้ำตม เริ่มทำปลายเดือนกันยายนถึงปลายเดือนตุลาคม ทำในพื้นที่ที่มีการระบายน้ำได้ดี ใช้ข้าวพันธุ์ดี นิยมทำกันแพร่หลายมากที่สุด ได้ผลผลิต 600-700 กิโลกรัมต่อไร่ การคัดเลือกเมล็ดข้าว พิจารณาจากระยะเวลาตั้งแต่ปลูกจนเก็บเกี่ยว พันธุ์ข้าวหนัก/พันธุ์ข้าวเบา พันธุ์ข้าวที่ต้นสูงจะปลูกแบบปักดำ ส่วนพันธุ์ข้าวเตี้ยหรือแตกกออ่อนจะใช้วิธีหว่านน้ำตม การเก็บพันธุ์ข้าว ใช้วิธีเก็บกับเคียวหรือแคะ ซึ่งช่วยให้ข้าวไม่ปนกันสามารถคัดเลือกเก็บเฉพาะที่รวงมีความสมบูรณ์ คือ เมล็ดจับถี่ ข้าวสุกสม่ำเสมอ ไม่มีโรค และมีลักษณะตรงตามสายพันธุ์ ข้าวหนึ่งกอจะมีแม่วรวง 3-4 รวง ที่เหลือเรียกว่า ลูกรวง จะมีความสมบูรณ์น้อยกว่า โดยจะไม่เก็บข้าวส่วนที่อยู่ติดกับนาข้างเคียง เนื่องจากข้าวมีโอกาสผสมกับข้าวอื่นๆ เป็นรวงข้าวที่ไม่สมบูรณ์ การใช้รถเก็บข้าว จะเลือกแปลงนาที่สมบูรณ์ดี สม่ำเสมอ การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ปลูก เมื่อเก็บเป็นรวงจะมัดเป็นเลียงตากเรียงไว้บนซังข้าว ตาก 2 แดด หาย 1 แดด กว่า 1 แดด ถ้าหัวเลียงข้าวมีสีดำ แสดงว่าข้าวมีความชื้นมาก หากนำไปปลูกข้าวจะไม่งอก ข้าวที่แห้งดีแล้วจะเก็บทั้งเลียงใส่กระสอบหรือเก็บในเร็นข้าว แยกจากข้าวที่เก็บไว้กินและขาย ระวังไม่ให้ฝนสาดเพราะจะทำให้ขึ้น เมื่อนำเมล็ดไปปลูกจึงนำมาขนาดด้วยเท้าหรือเครื่องนวด เทคนิคการตากข้าว จะกลับข้าว 3 ครั้งต่อวัน ในช่วงสาย เที่ยง และบ่าย เก็บใส่กระสอบโดยไม่ต้องปิดปากกระสอบ รอปิดปากกระสอบในวันถัดไป แล้วเก็บไว้ในที่โปร่ง อากาศถ่ายเทสะดวก การทำนาปรังส่วนใหญ่ใช้วิธีการหว่านน้ำตม เริ่มทำเดือนเมษายนถึงกลางเดือนมิถุนายน ได้ผลผลิต 600-800 กิโลกรัมต่อไร่

การทำนาของชาวนาในบริเวณบ้านปากประและชุมชนใกล้เคียงอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก การทำนาในแต่ละขั้นตอนจึงอิงตามสภาพพื้นที่อากาศ โดยเริ่มเพาะปลูกในช่วงต้นฤดูฝน ซึ่งเป็นช่วงใกล้เคียงกับการทำนาในทะเลสาบ โดยมีรายละเอียดกิจกรรมการทำนาในแต่ละช่วงเวลาดังตาราง⁴⁰ ต่อไปนี้

ตารางที่ 1 ปฏิทินกิจกรรมในการทำนาในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

เดือน	กิจกรรม
เมษายน	- การเตรียมผืนนาและปุ๋ยคอกปุ๋ยหมักชีวภาพใส่ในนา
พฤษภาคม- มิถุนายน	- การเตรียมแปลง เริ่มไถตะในเดือน 6 เพื่อแปรดินขึ้นมาให้ดินกระจุยและกำจัดวัชพืช จากนั้นทิ้งไว้ 15 วัน ไถแปรและปรับแต่งคันนาเพื่อเตรียมหว่านข้าวและไถกลบแนวเดียวกับไถตะ หลังจากไถแปร 3-5 วัน - การเตรียมแปลงตกกล้าในกรณีทำนาดำ - การเตรียมพันธุ์ข้าวปลูก (ทั้งนาดำและนาหว่าน)

⁴⁰ นาลพวงศ์ พัฒนพันธ์ชัย, การทำนาวิถีมณีปัญญาพื้นบ้าน: ประสบการณ์จากเครือข่ายเกษตรกรทางเลือกภาคอีสานและภาคใต้ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2552), 107.

ตารางที่ 1 ปฏิทินกิจกรรมในการทำนาในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา (ต่อ)

เดือน	กิจกรรม
กรกฎาคม	- กรณีทำนาหว่าน หลังเตรียมแปลงสามารถหว่านข้าวได้ทันที แต่นิยมหว่านรับหวัษา (นับตั้งแต่เข้าพรรษา 2 วัน) และควั่นขึ้นก็ค่า หรือวันขึ้นเพล (เช่น ถ้าเกิดวันพุธหว่านวันศุกร์ เป็นต้น)
กรกฎาคม	- หลังหว่านข้าว 3 วัน ข้าวจะเริ่มแตกตา เมื่อข้าวอายุ 25 วัน สามารถย้ายต้นข้าวเพื่อไปซ่อมข้าวที่เสียหายหรือไม่งอก - หว่านกล้าสำหรับการทำนาดำ
สิงหาคม – กันยายน	- ในกรณีทำนาดำ ไถเถือก ด้วยการไถและคราดให้พื้นที่เรียบเป็นโคลนตม - การปักดำต้นกล้า - ในกรณีทำนาหว่านข้าวเบา เริ่มหว่านต้นเดือนกันยายน ส่วนใหญ่ไม่แรกหว่าน เนื่องจากได้ทำข้าวหนักแล้ว
ตุลาคม – มกราคม	- การดูแลรักษาหลังปักดำตั้งแต่พฤศจิกายน – มกราคม (แตกกอ ตั้งท้อง ออกรวง) ต้องดูแลเรื่องซ่อมข้าว การเสริมความอุดมสมบูรณ์ให้ต้นกล้า การดูแลปริมาณและคุณภาพน้ำ การป้องกันกำจัดวัชพืชและศัตรูของข้าว - ปลายเดือนธันวาคม ข้าวเริ่มตั้งท้อง - ปลายเดือนมกราคม (เดือนยี่) ข้าวเริ่มออกรวง
กุมภาพันธ์ – มีนาคม	- ประเพณีการทิ่มข้าวเมา - การทำพิธีรวบข้าว เชิญแม่โพสพมาอยู่ในขวัญข้าว - การเก็บเกี่ยว - เก็บรักษาเสียงข้าว โดยการตากหรือผึ่งแดดไว้ในผืนนาจนแห้ง แล้วนำไปวางเรียงซ้อนเป็นชั้นๆ ในเรือนข้าว - การนวดข้าวเมื่อจะใช้ประโยชน์ (กิน แจก แลก ขาย)

3. ภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ

เนื่องจากข้อมูลเกี่ยวกับการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ และพื้นที่โดยรอบทะเลสาบสงขลายังไม่ปรากฏว่ามีผู้ศึกษาวิจัยมาก่อนหน้า ผู้ศึกษาจึงศึกษาข้อมูลโดยการลงพื้นที่เก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบรายเดี่ยว และรายกลุ่มจากชาวบ้านชุมชนปากประ เพื่อสืบเนื่องสวอยด์ไปยังอดีต ประกอบกับการศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบริเวณรอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เพื่อมาเรียบเรียงข้อมูล ซึ่งผลจากการศึกษาสามารถจัดพัฒนาการการทำนาในทะเลสาบของชุมชนปากประได้เป็น 3 ช่วง คือช่วงระหว่าง พ.ศ. 2470-2530 ซึ่งเป็นช่วงเริ่มแรกของการทำนาจนถึงช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชนจนทำให้การทำนาในทะเลสาบลดลง ช่วงต่อมาคือ

พ.ศ.2531-2555 ซึ่งการทำนาในทะเลสาบชบเซาลง และช่วง พ.ศ. 2556-2558 ซึ่งมีกระแสฟื้นฟูการทำนาในทะเลสาบ ดังนี้

3.1 ช่วงเริ่มแรก พ.ศ. 2470-2530

บ้านปากประเป็นชุมชนเก่าแก่มีมายาวนานกว่าศตวรรษ ไม่ทราบแน่ชัดว่าเริ่มมีการตั้งบ้านเรือนในแถบนี้ครั้งแรกเมื่อใด แต่ในช่วงก่อน พ.ศ. 2460 มีบ้านเรือนประมาณ 4-5 หลังคาเรือน ตั้งอยู่บริเวณคลองปากประแล้ว⁴¹ ต่อมามีการขยายตัวของชุมชนมากขึ้นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ประมาณปี พ.ศ. 2470 เนื่องจากการขยายพื้นที่ทำกินจากชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียงจากชุมชนควบถบ ชุมชนทะเลน้อย และชุมชนลำปำ และเพิ่มขึ้นจากการขยายครัวตามลำดับ ต่อมาในปี พ.ศ. 2518-2519 เกิดวิกฤตการณ์ทางการเมือง “กรณีถังแดง”⁴² ชาวนาในพื้นที่อำเภอระโนดถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ จึงหลบหนีทางการข้ามฝั่งมาตั้งรกรากที่ริมคลองปากประ ซึ่งยังมีที่รกร้างอยู่มาก และมีการขยายครัวเรือนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงนี้

เมื่อเข้ามาตั้งถิ่นฐานชาวบ้านก็ได้หักร้างถางพงเพื่อจับจองที่ดินทำนาในบริเวณพื้นที่หมู่ 2 ตำบลลำปำในปัจจุบัน ซึ่งห่างจากชายฝั่งทะเลสาบเข้าไปประมาณครึ่งกิโลเมตร การทำนาในช่วงนี้เป็นการทำนาแบบดั้งเดิมคือใช้แรงงานคนและสัตว์ และอาศัยฝนฟ้าตามธรรมชาติเป็นหลัก ซึ่งส่งผลให้ชาวบ้านประสบปัญหาหลายอย่าง เช่น ฝนตกไม่ตามฤดูกาล ในทุก 2-3 ปี จะเกิดภัยแล้งขึ้น 1 ปี หรือบางครั้งก็แล้งติดต่อกัน 2-3 ปี บางปีฝนให้น้ำเหมาะสมก็ได้ผลผลิตจำนวนมาก บางปีฝนตกไม่เพียงพอผลผลิตก็เสียหาย ผลผลิตแต่ละปีจึงไม่สม่ำเสมอ⁴³ เมื่อผลิตข้าวได้ไม่เพียงพอสำหรับการบริโภคในครัวเรือนชาวบ้านจึงต้องแสวงหาสิ่งอื่นทดแทน อาทิ การทำงานหัตถกรรมสานกระจูด การประมงพื้นบ้าน เพื่อนำสินค้าไปแลกเปลี่ยนเป็นข้าว หรือพยายามขยายที่เพาะปลูกเป็นแหล่งสำรองรวมทั้งการทดลองหว่านข้าวในทะเลสาบ นายเปื้อน ชายแก้ว ชาวบ้านปากประ อายุ 87 ปี เล่าว่า ในอดีตประสบปัญหาน้ำข้าวเสียหายเพราะฝนแล้งหลายครั้ง แม่ของตนคือ นางแก้ว ชายแก้ว เป็นผู้ริเริ่มการทำนาบริเวณริมชายฝั่งทะเลสาบลำปำ เนื่องจากบางครั้งนาที่ทำบนฝั่งได้ผลผลิตไม่ดี นางแก้วเห็นว่าดินบริเวณชายฝั่งทะเลสาบเป็นดินโคลนที่มีความอุดมสมบูรณ์น่าจะเหมาะแก่การเพาะปลูกข้าว จึงได้ทดลองหว่านข้าวในช่วงเดือนพฤษภาคมซึ่งเป็นช่วงน้ำลด เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวปรากฏว่าได้ผลผลิตดี มาก เพื่อนบ้านจึงหันมาทำนาในทะเลสาบด้วย

แต่ก่อนทำนายังแต่ปัญหา ปีไหนฝนไม่ค่อยตก ข้าวก็ไม่ได้เก็บ บางทีน้ำท่วมข้าวตายเหมืด แม่ฉั้น (นางแก้ว ชายแก้ว) แกล้งเอาข้าวไปหว่านแล เห็นว่าพอน้ำลงดินเป็นโคลนเหมือนนาดำ หว่านแล้วข้าวเติบโต คนอื่นเห็นก็ชวนๆ กันทำต่อ ในอยู่ก็ทำอยู่ หว่านกันเดือนหกเดือนเจ็ด เก็บสักเดือนสิบ ข้าวสวยหว่าบนานี้หล่าว⁴⁴

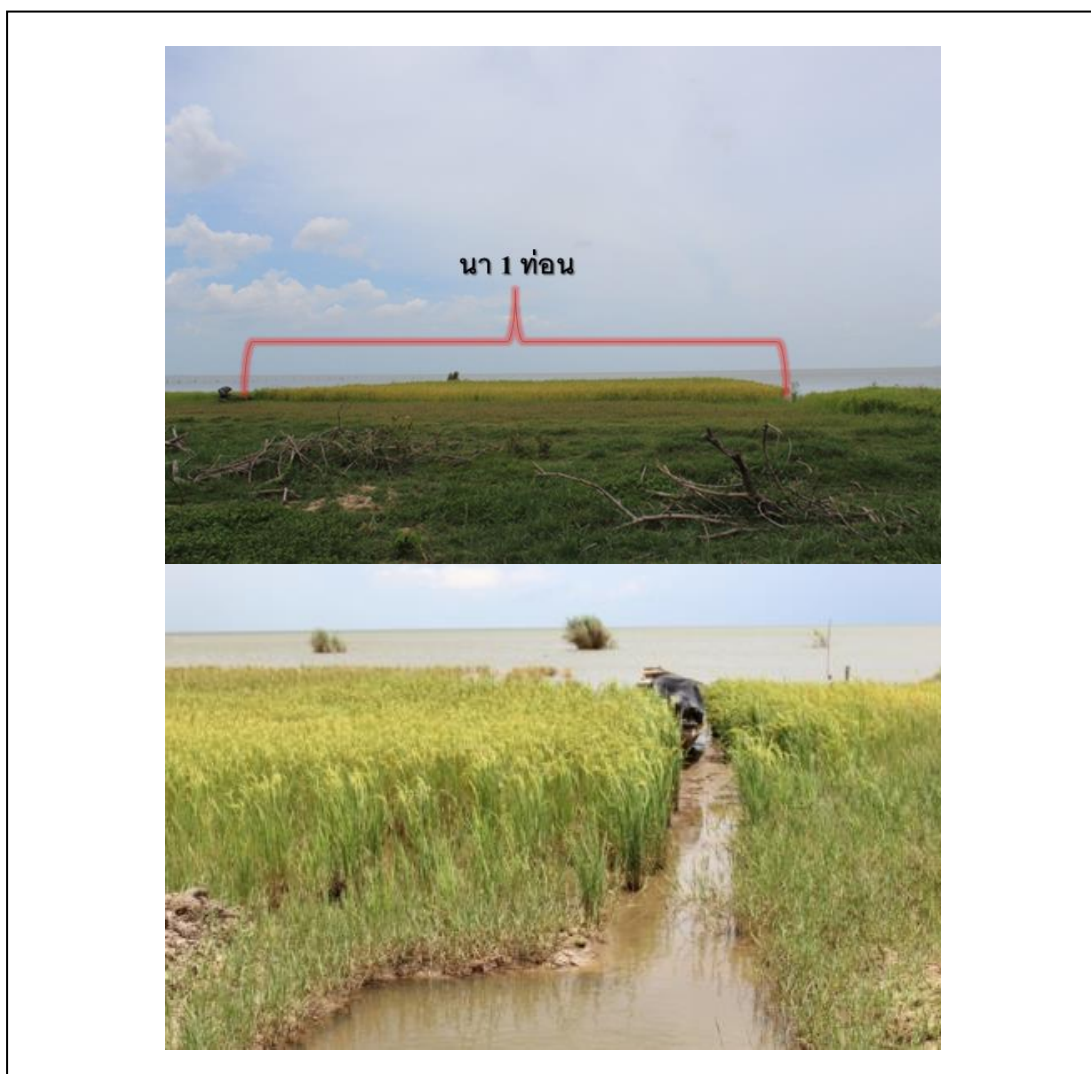
⁴¹ สัมภาษณ์ เปื้อน ชายแก้ว, ชาวบ้านปากประ, 9 กันยายน 2555.

⁴² สัมภาษณ์ กราย ฤทธิ์รัตน์, ชาวบ้านปากประ, 9 กันยายน 2555.

⁴³ สัมภาษณ์ เริง วงศ์ตันหัน, ชาวบ้านปากประ, 15 สิงหาคม 2556.

⁴⁴ สัมภาษณ์ เปื้อน ชายแก้ว, ชาวบ้านปากประ, 9 กันยายน 2555 .

ชาวบ้านจะทำนาบริเวณชายฝั่งทะเลสาบที่ตรงกับพื้นที่หน้าบ้านของตน โดยเว้นระยะระหว่างแปลงนาเป็นคูน้ำขนาดเล็กกว้างประมาณ 1 เมตร เพื่อเป็นเขตแดนของแต่ละแปลงนา เป็นใช้เว้นเป็นช่องทางจืดเทียบเรือที่ใช้หาสัตว์น้ำในทะเลสาบด้วย ที่นาหนึ่งแปลงจะเรียกว่าหนึ่งท่อนนา ในแต่ละครัวเรือนจะมีพื้นที่ทำนาในทะเลสาบเพียงหนึ่งท่อนนา ความยาวของนาแต่ละท่อนนั้นมีความยาวไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับอาณาเขตพื้นที่ของแต่ละครัวเรือน

ภาพที่ 19 การแบ่งเขตท่อนนา

การทำนาในทะเลสาบจะทำเพียงปีละหนึ่งครั้ง ในช่วงที่น้ำทะเลลดระดับต่ำสุดในรอบปี ระหว่างเดือนมิถุนายน-ตุลาคม ประกอบกับเป็นช่วงต้นฤดูฝน คลองปากประระบายน้ำจืดออกมาขับไล่น้ำเค็มบริเวณชายฝั่งทะเลสาบบ้านปากประจึงเป็นน้ำจืด ต้นกล้าสามารถเจริญเติบโตได้ ในช่วงก่อนปี 2500 ชาวบ้านนิยมใช้พันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่ใช้ระยะเวลาการเจริญเติบโต 4-5 เดือน และมีความแข็งแรงทนต่อสภาพลมและน้ำกร่อยได้ เช่น ข้าวลูกดำ ข้าวลูกแดง สังข์หยด ดอนทราย อีฉ้าง ลูกขอ

เล็บนก หัวนา เข้มทอง คล้า เป็นต้น ข้าวพื้นเมืองเหล่านี้จะมีลำต้นสูงและแข็งแรงทนต่อน้ำทะเล จึงเริ่มหว่านข้าวตั้งแต่เดือนพฤษภาคม-มิถุนายน เพื่อให้ทันเก็บเกี่ยวก่อนช่วงน้ำหลากในเดือนพฤศจิกายน ต่อมาภายหลังมีการตั้งศูนย์วิจัยข้าวพัทลุง⁴⁵ ชาวนาเริ่มนิยมใช้พันธุ์ข้าวปรับแต่ง ซึ่งใช้ระยะเวลาในการเจริญเติบโตจนถึงเก็บเกี่ยวประมาณ 3 เดือน เช่น พันธุ์ กข.13 หอมประทุม หอมใบเตย และพันธุ์ชัยนาท เป็นต้น ข้าวพันธุ์ปรับแต่งมีลำต้นสั้นและแข็งแรงน้อยกว่าข้าวพันธุ์พื้นเมือง ในระยะต้นกล้าจึงมีเสี่ยงเสียหายมากกว่าข้าวพันธุ์พื้นเมือง แต่ก็มีข้อดีคือใช้ระยะเวลาการเติบโตน้อยกว่า ประกอบกับชาวนานิยมใช้เฉพาะพันธุ์ปรับแต่งในนาหลักเนื่องจากสะดวกกว่า ช่วงหลังชาวนาจึงเริ่มหว่านเมล็ดกันในช่วงเดือนกรกฎาคม และสามารถเก็บเกี่ยวได้ช่วงเดือนกันยายน โดยมีขั้นตอนกรรมวิธีดังนี้

1. การเตรียมดิน ในช่วงที่เริ่มการเพาะปลูกน้ำทะเลได้ลดลงในเดือนมิถุนายน ซึ่งสอดคล้องกับการทำนาหลักที่เริ่มเตรียมแปลงนาและไถตะไคร่ในช่วงเดือนพฤษภาคม- มิถุนายน และหว่านเมล็ดในเดือนกรกฎาคม ดินโคลนที่ทับถมกันเกิดจากตะกอนดินชายฝั่งทะเลซึ่งเกิดจากกระแสน้ำขึ้นน้ำลง ตะกอนที่ไหลมาจากน้ำท่าจากการชะล้างผิวดินบนบก และการทับถมของซากพืชซากสัตว์เมื่อน้ำเค็มกะทันหัน พืชจะตายและย่อยสลายสะสมเป็นตะกอนในท้องน้ำ ดินบริเวณชายฝั่งทะเลสาบจึงอุดมสมบูรณ์ มีความร่วนอย่างพอเหมาะ ด้วยเหตุนี้ชาวนาจึงไม่ต้องไถแปรหรือปรับหน้าดินใดๆ อีก

ภาพที่ 20 ลักษณะดินบริเวณชายฝั่งทะเลสาบ

2. การเพาะปลูก ชาวนาจะนำเมล็ดพันธุ์หว่านในพื้นที่ประมาณ 1 ไร่ โดยเริ่มหว่านบนในส่วนด้านริมชายฝั่งมากที่สุดเนื่องจากน้ำตื้นที่สุด หลังหว่านประมาณ 3 วัน ข้าวจะเริ่มแตกตาและเจริญเติบโตเป็นต้นกล้าที่สมบูรณ์เมื่ออายุประมาณ 30 วัน ชาวนาบางส่วนจะนำต้นกล้ามาปักดำในพื้นที่ที่ลึกลงไปในทะเลซึ่งมีระดับน้ำสูงประมาณ 10 – 30 เซนติเมตร เมื่อต้นกล้าเจริญเติบโต ความ

⁴⁵ศูนย์วิจัยข้าวพัทลุง ตั้งอยู่ที่หมู่ 15 ตำบลควนมะพร้าว อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง ห่างจากบ้านปากประประมาณ 15 กิโลเมตร ก่อตั้งในปี 2494 เป็นศูนย์กลางการวิจัยและพัฒนาพันธุ์ข้าว รวมทั้งเผยแพร่และถ่ายทอดเทคโนโลยีเกษตรกรรมตามนโยบายของกรมการข้าว

เค็มของน้ำในทะเลสาบก็ลดลงเรื่อยมา เนื่องจากเริ่มเข้าสู่ฤดูฝนน้ำที่ระบายออกจากคลองปากประไหลมาไล่น้ำเค็มบริเวณชายฝั่งบ้านปากประออกไป ซึ่งต้นข้าวในสวนนี้อาจเนาเปียกได้หากมีกระแสน้ำเค็มซัดเข้ามา ชาวสวนจะต้องปักดำใหม่อีกครั้ง จนกว่าต้นข้าวจะสูงประมาณ 30 เซนติเมตร จึงจะลงรากลึก แข็งแรง สามารถต้านทานกระแสน้ำ กระแสลมได้เป็นอย่างดี ด้วยเหตุนี้ต้นข้าวในนาผืนเดียวกันจึงไม่ได้ออกรวงพร้อมกันเสมอไป

ภาพที่ 21 สภาพนาขณะต้นกล้าเริ่มเติบโต

ภาพที่ 22 การสาธิตการปักดำ

3. การดูแลรักษา หลังจากต้นข้าวสามารถยืนต้นได้อย่างมั่นคงแล้ว ชาวนาไม่จำเป็นต้องใส่ปุ๋ยบำรุง กำจัดวัชพืชหรือศัตรูพืชใดๆ เลย เนื่องจากดินที่สมบูรณ์จากตะกอนอินทรีย์สาร ประกอบกับน้ำในทะเลสาบที่ช่วยกำจัดวงจรการอาศัยของศัตรูข้าว และในระยะนี้ต้นข้าวจะกลายเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำขนาดเล็ก อย่าง กุ้ง หอย ปู ปลา อีกด้วย

ภาพที่ 23 ต้นข้าวที่ออกรวงโตเต็มที่

4. การเก็บเกี่ยว เมื่อข้าวเริ่มออกรวงเต็มที่ราวช่วงเดือนกันยายน – ตุลาคม ชาวนาจะเริ่มทำการเก็บเกี่ยว ด้วยมีที่นาเพียงคนละ 1 ไร่ จึงไม่ต้องใช้แรงงานจำนวนมาก สามารถทำคนเดียวได้ โดยใช้เคียวหรือแฉะเป็นอุปกรณ์ในการเก็บเกี่ยว ส่วนใหญ่นิยมใช้แฉะ ซึ่งเป็นเครื่องมือเกี่ยวข้าวอย่างง่ายของภาคใต้โดยเฉพาะในพื้นที่จังหวัดพัทลุง แฉะมีรูปร่างคล้ายเรือ ประกอบด้วย 3 ส่วน คือ กระจาดแฉะหรือตัวแฉะทำจากไม้เนื้อเบา เช่น ไม้ตีนเป็ดหรือไม้แค เหล่าเป็นรูปสี่เหลี่ยมคางหมู ใช้ตอกฝังตาแฉะซึ่งทำจากเหล็กคล้ายคมมีด ยาวประมาณ 5 เซนติเมตร ส่วนหลอดแฉะหรือด้ามแฉะทำจากไม้ไผ่ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 เซนติเมตร ยาวประมาณ 10 เซนติเมตร

ภาพที่ 24 แฉะเก็บข้าว

การใช้แคะเก็บข้าว ชาวนาจะเอาแคะใส่เข้าไปในระหว่างนิ้วกลางกับนิ้วนาง และใช้มือข้างที่ถนัดโดยใช้นิ้วชี้กับนิ้วโป้งจับรวงข้าวเอามาทาบกับคมแคะ แล้วใช้คมแคะตัดที่คอรวงข้าวแต่ละรวง ส่วนมืออีกข้างหนึ่งจับรวงข้าวได้จากการเก็บด้วยแคะ การเก็บด้วยแคะช่วยให้ข้าวไม่ปนกันสามารถคัดเลือกเก็บเฉพาะที่รวงมีความสมบูรณ์ คือ เมล็ดจับถี่ ข้าวสุกสม่ำเสมอ ไม่มีโรค และมีลักษณะตรงตามสายพันธุ์ ข้าวหนึ่งกอจะมีแม่รวง 3-4 รวง ที่เหลือเรียกว่า ลูกรวง จะมีความสมบูรณ์น้อยกว่า โดยจะไม่เก็บข้าวส่วนที่อยู่ติดกับนาข้างเคียง เนื่องจากข้าวมีโอกาสผสมกับข้าวอื่นๆ เป็นรวงข้าวที่ไม่สมบูรณ์ การเก็บด้วยแคะจึงเหมาะสมกับนาในทะเลสาบที่ต้นข้าวในแต่ละส่วนของท่อนนาเจริญเติบโตไม่พร้อมกัน

ภาพที่ 25 การเก็บเกี่ยวด้วยเคียวและแคะ

ภาพที่ 26 สภาพนาหลังเก็บเกี่ยว

เมื่อได้ข้าวเต็มกำมือจึงมัดเป็นช่อวางไว้บนตอข้าวที่ถูกเกี่ยวไปแล้ว ตากไล่ความชื้น 2 แดด โดยตากหาย 1 แดด และตากคว่ำ 1 แล้วจึงเก็บนำมาตากรวมกันบนใบตาล์โตนดบนฝั้งเพื่อจะลำเลียงข้าวไปนวดต่อไป

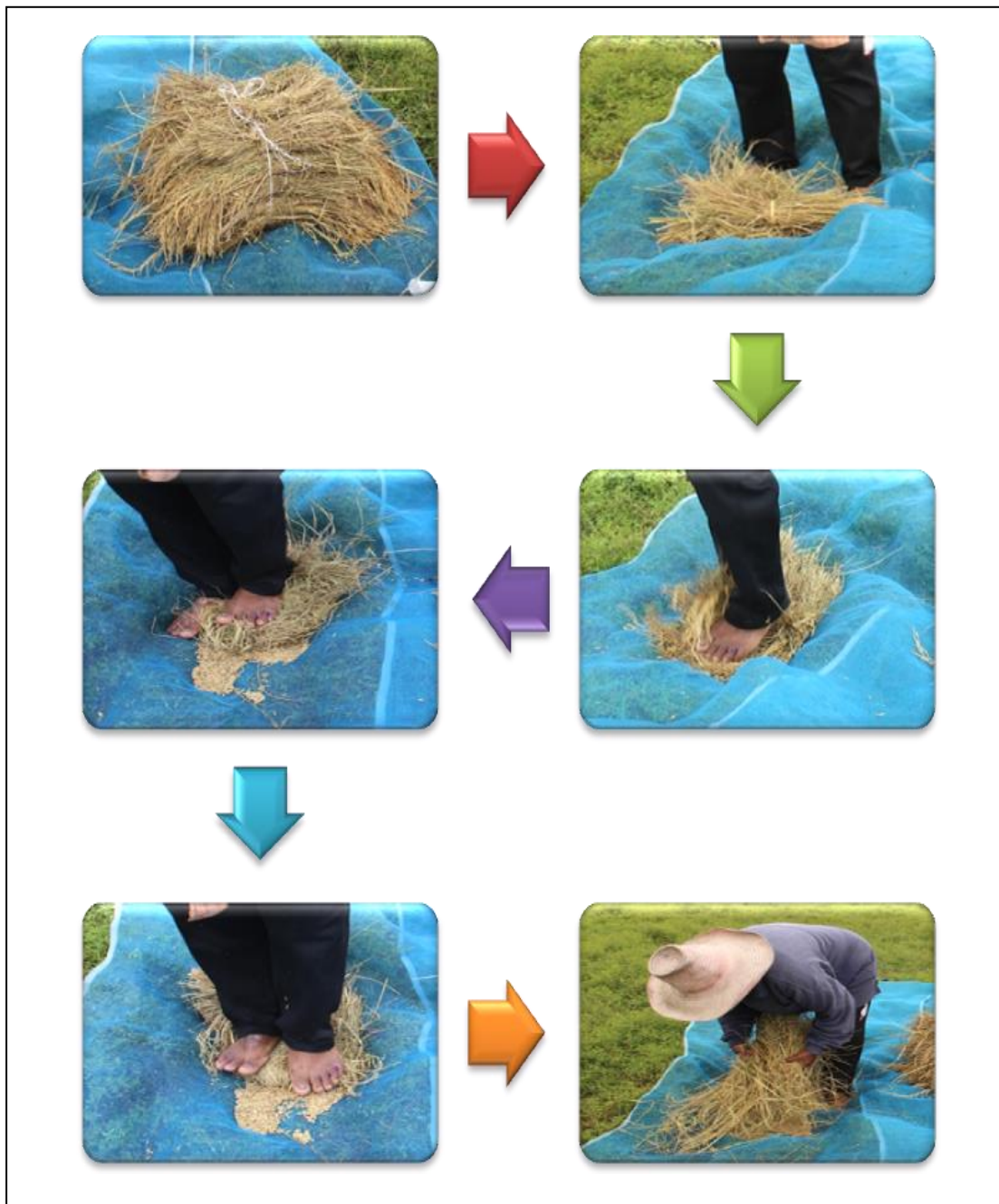

ภาพที่ 27 ลักษณะมัดข้าว

ภาพที่ 28 สภาพนาหลังการเก็บเกี่ยว

5. การเก็บรักษาและแปรรูป ข้าวที่แห้งดีแล้วจะเก็บทั้งเลียงใส่กระสอบหรือเก็บในเร็นข้าว ระวังไม่ให้ฝนสาดเพราะจะทำให้ขึ้น แล้วจึงค่อยนำมานวดด้วยเท้าเพื่อให้ได้เมล็ดข้าวเปลือก และนำเมล็ดข้าวเปลือกมาตากไล่ความชื้นอีกครั้ง โดยจะกลับข้าว 3 ครั้งต่อวัน ในช่วงสาย เย็น และบ่าย แล้วเก็บใส่กระสอบโดยไม่ต้องปิดปากกระสอบ รอปิดปากกระสอบในวันถัดไป และเก็บไว้ในที่โปร่ง อากาศถ่ายเทสะดวก

ภาพที่ 29 สานิตการนวดข้าวด้วยเท้า

ในอดีตชาวบ้านปากประจะนำข้าวเปลือกมาเก็บไว้ในเรือนข้าว หรือเรือนข้าว ซึ่งมีลักษณะเป็นห้องสี่เหลี่ยม โลง ยกใต้ถุน มีบันไดทางขึ้น ตัวเรือนทำด้วยไม้หลังคามุงใบจากหรือสังกะสี ยกใต้ถุนสูงเนื่องจากมีน้ำท่วมในช่วงฤดูฝนเป็นประจำทุกปี และใช้พื้นที่ด้านล่างเป็นที่เลี้ยงสัตว์หรือเก็บข้าวของเครื่องใช้ นอกจากนี้ใช้เรือนข้าวเก็บข้าวแล้วยังนิยมใช้เป็นที่พักกระจูดที่ตากแห้งไว้สำหรับจักรสานเครื่องใช้หัตถกรรมด้วย

ภาพที่ 30 เรือนข้าวหรือเร็นข้าว

เมื่อประมาณ 10 – 30 ปีก่อนชาวบ้านปากประทุกหลังคาเรือนจะค้ำขึ้นกับการทำขวัญข้าวเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมไม่ซับซ้อนเน้นการแสดงความกตัญญูต่อพระแม่โพสพ โดยการวางเช่นเครื่องบูชาแล้วกล่าวคำทำขวัญข้าวกราบไหว้ อธิฐานจิต แล้วจึงนำข้าวที่ตัดในคราแรกนั้นห่อผ้าขาวไปเก็บแยกไว้ต่างหากในลอมข้าว⁴⁶ ปัจจุบันไม่มีการทำขวัญข้าวอีกแล้ว หมอข้าวแต่ละท่าน ก็ล้มหายตายจากกันหมดไปแล้วมีเพียงหลักฐานบางชิ้นที่ทิ้งไว้ใครลูกหลานได้ระลึกถึงพิธีกรรมในอดีต

ภาพที่ 31 กองขวัญข้าว

⁴⁶สัมภาษณ์ หนูวาด นิยมแก้ว, ชาวบ้านปากประ, 20 สิงหาคม 2557.

3.2 ช่วงขบเซา พ.ศ. 2531-2555

ชุมชนบ้านปากประ ตั้งอยู่ในพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์มีทรัพยากรเพียงพอสำหรับการยังชีพ ส่งผลให้โครงสร้างของสังคมมีความเปลี่ยนแปลงช้า แต่ไม่อาจหลีกเลี่ยงปัจจัยภายนอกได้ภายหลังปี พ.ศ. 2530 มีการเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็ว มีการตัดถนนลาดยางเข้าสู่หมู่บ้าน ซึ่งเชื่อมต่อระหว่างตำบลลำปำและตำบลทะเลน้อย ทำให้การคมนาคมสะดวกมากขึ้น รวมทั้งภาครัฐในขณะนั้นมุ่งเน้นสนับสนุนให้เกษตรกรผลิตเพื่อขาย ใช้เทคโนโลยีและสารเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิต มีการสร้างระบบชลประทานซึ่งช่วงให้ทำนาได้ปีละ 2-3 ครั้ง ชาวนาสามารถผลิตข้าวจากที่นาในหมู่ที่ 2 จำนวนมาก ประกอบกับการนิยมส่งลูกไปเรียนต่อในตัวเมืองมากกว่าการให้สืบทอดอาชีพทำนา อีกทั้งชาวนาบางส่วนได้หันไปประกอบอาชีพอื่นๆ เช่น การทำสวนปาล์ม น้ำมัน สวนยางพารา เลี้ยงวัวนม เป็นต้น การทำนาในทะเลสาบซึ่งเป็นปัจจัยรองในการดำรงชีวิตจึงถูกลดทอนบทบาทลงเรื่อยๆ

นอกจากนี้ การเข้ามาสนับสนุนด้านการเกษตรของภาครัฐ ยังส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในเรื่องต่าง ๆ เช่น การใช้พันธุ์ข้าวเบาที่ใช้ระยะเวลาเพาะปลูกถึงเก็บเกี่ยวเพียง 3-4 เดือน แทนพันธุ์ข้าวท้องถิ่น ฤดูกาลทำนาในทะเลสาบจึงเลื่อนไปในช่วงเดือนมิถุนายน-กรกฎาคม และมีชาวนาบางส่วนทดลองใช้ปุ๋ยเคมีมาบำรุงดินในส่วนที่ติดชายฝั่งเพื่อขยายเขตปลูกข้าวขึ้นมาบนฝั่ง เนื่องจากดินค่อนข้างแน่นไม่ได้ร่วนอุดมสมบูรณ์เหมือนส่วนที่อยู่ในทะเลสาบ รวมทั้งประเพณีการทำขวัญข้าวเพื่อแสดงความกตัญญูต่อพระแม่โพสพก็เลือนหายไปในช่วงนี้ด้วย

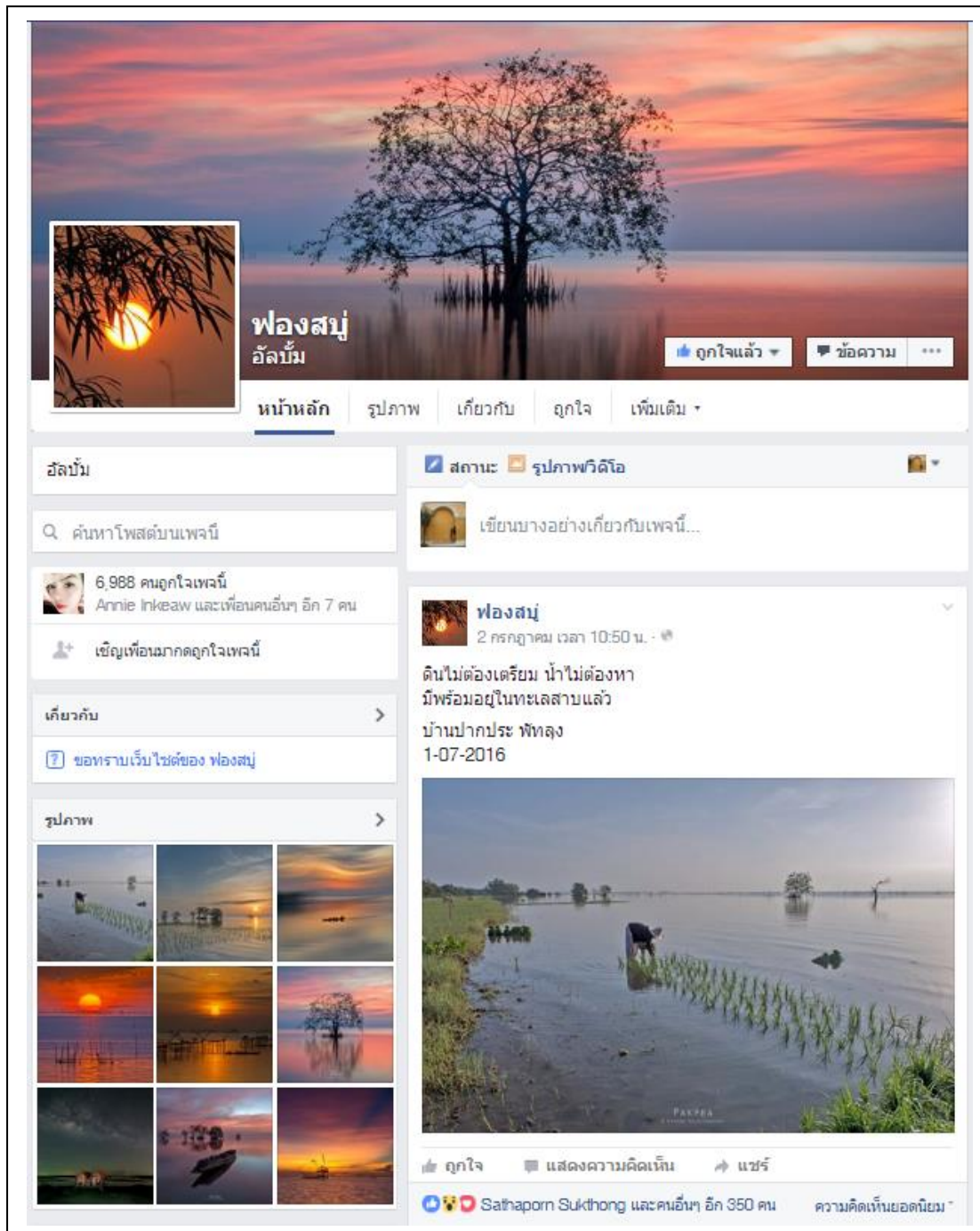
3.3 ช่วงฟื้นฟู พ.ศ. 2556-2558

ภายหลังจากสังคมไทยประสบปัญหาจากการพัฒนาที่มุ่งเน้นด้านเศรษฐกิจและเทคโนโลยีมากเกินไป จึงเกิดการสะท้อนกลับในหลายด้าน เช่น ด้านเกษตรกรรมที่มุ่งเน้นการใช้เทคโนโลยีเกิดการตื่นตัวในการกลับมาพึ่งพิงธรรมชาติหรือการปฏิบัติเขียว ด้านสังคมที่เป็นสมัยใหม่เน้นความรวดเร็ว เร่งรีบ แข่งขัน ก็เกิดกระแสหย่อนหรือกระแสการใช้ชีวิตแบบ Slow life การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์หรือการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม เป็นต้น ซึ่งปัจจัยเหล่านี้เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดการฟื้นฟูการทำนาในทะเลสาบของบ้านปากประอีกครั้งเช่นเดียวกัน

ในช่วงหลังปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ประชาชนบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาให้ความสำคัญในการสนับสนุนทางการศึกษาแก่บุตรหลาน ส่งบุตรหลานไปศึกษาในตัวเมืองและกรุงเทพมหานคร ส่งผลให้เกิดภาวะขาดแคลนแรงงานในรุ่นต่อๆ มา จนกระทั่งช่วงปี พ.ศ. 2550 คนรุ่นหลังซึ่งไปเรียนหรือทำงานในเมืองกลับมายังภูมิลำเนา เกิดกระแสตื่นตัวรักบ้านเกิด ธรรมชาติและวัฒนธรรมดั้งเดิม มีการเผยแพร่ภาพทิวทัศน์นาในทะเลสาบในสื่อโซเชียลมีเดีย โดยช่างภาพชาวพัทลุงซึ่งใช้ชื่อว่า “ฟองสบู่” ทาง www.facebook.com/ฟองสบู่ และเว็บไซต์พันทิปดอทคอม ทาง <http://pantip.com/profile/122451> และสื่อมวลชนท้องถิ่นได้แพร่ภาพการทำนาในทะเลสาบของชุมชนปากประทางหนังสือพิมพ์ จนเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางเมื่อรายการคูเลิฟตลอดทัวร์ ทางช่องโมเดิร์นไนน์ เมื่อเดือนกันยายน 2557⁴⁷ โดยนำเสนอเรื่องราวของทะเลน้อยและภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบ ภายหลังจากได้มีรายการโทรทัศน์เผยแพร่อีกหลายรายการ แต่เนื่องจากในรอบปีมีช่วงเวลา

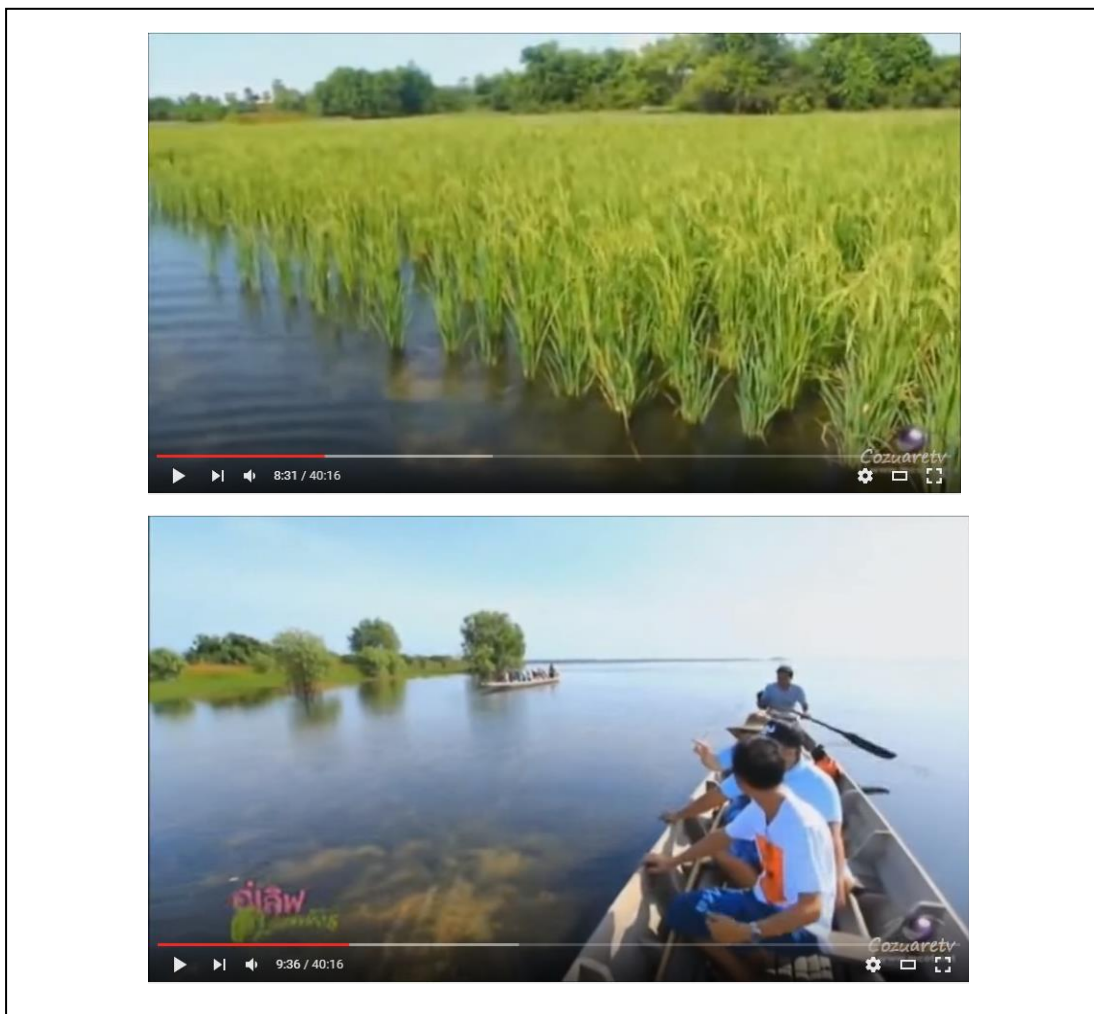
⁴⁷คูเลิฟตลอดทัวร์, “พัทลุง,” ออกอากาศทางช่องสถานีโทรทัศน์โมเดิร์นไนน์, 14 กันยายน 2557.

ทำนาในทะเลสาบเพียง 3-4 เดือน การประชาสัมพันธ์จึงขาดความต่อเนื่อง อีกทั้งบริเวณชายฝั่งทะเลสาบที่เป็นพื้นที่ทำนาสังเกตเห็นจากภายนอกได้ยาก นักท่องเที่ยวที่มาเยือนจึงต้องมีคนท้องถิ่นเป็นผู้นำพาเยี่ยมชม

ภาพที่ 32 facebook “ฟองสบู่”

ที่มา: ฟองสบู่ [นามแฝง], ฟองสบู่, เข้าถึงเมื่อ 2 กรกฎาคม 2559, เข้าถึงได้จาก www.facebook.com/ฟองสบู่

ภาพที่ 33 รายการคู่มือตลอดทัวร์-พัทลุง

ที่มา: คู่มือทะเลลอนทัวร์, “พัทลุง,” ออกอากาศทางช่องสถานีโทรทัศน์โมเดิร์นไนน์, 14 กันยายน 2557.

กระแสความสนใจจากภายนอกและการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมในพื้นที่ใกล้เคียง อาทิ จุดชมวิวยอยักษ์ คลองปากประ สะพานเฉลิมพระเกียรติฯ เส้นทางสายทะเลน้อย-ระโนด เป็นปัจจัยสำคัญให้คนในชุมชนเริ่มต้นตัวและเห็นถึงคุณค่าความสำคัญของภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบ ที่เป็นเอกลักษณ์โดดเด่นของชุมชนบ้านปากประมากยิ่งขึ้น การทำนาในทะเลสาบในรอบปี 2558 จึงมีเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ ชาวนาบางรายเล็งเห็นถึงประโยชน์ของแนวโกงกางที่ช่วยขยายพื้นที่เพาะปลูกทำให้สามารถปลูกข้าวลงไปได้ลึกมากขึ้น สามารถทำนาในทะเลสาบได้อย่างเต็มเม็ดเต็มเหนียว ได้ผลผลิตที่ออกมาเป็นจำนวนมาก จึงนำรถเกี่ยวนวดข้าว ที่ใช้เกี่ยวนวดข้าวในพื้นที่นาปกติมาเก็บเกี่ยวข้าวแทนการใช้แรงงานคน รถเกี่ยวนวดข้าวขนาดใหญ่ซึ่งตระเวนรับจ้างไป

ทั่วประเทศไทยมาให้บริการ โดยคิดราคา 50 บาท/กระสอบ⁴⁸ ซึ่งชาวนาให้ความนิยมมาก ซึ่งผลผลิตที่ได้จากการทำนาในทะเลสาบชวมนาจะนำไปบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น

ภาพที่ 34 รถเกี่ยวนาวิดข้าวรับจ้าง

ภาพที่ 35 สภาพนาหลังการเก็บเกี่ยวด้วยรถเกี่ยวนาวิด

⁴⁸สัมภาษณ์ อวย โรจนรัตน์, ชาวบ้านปากประ, 20 สิงหาคม 2557.

ภาพที่ 36 ข้าวเปลือกที่ได้จากรถเกี่ยว - นวด

ภาพที่ 37 ชาวนาใช้ตาข่ายกันหอยศัตรูพืช

ภาพที่ 38 ห้องเก็บข้าว

การเก็บรักษาข้าวที่ได้จากการทำนาในทะเลสาบจะต้องหมั่นตรวจสอบดูแลเป็นพิเศษ เนื่องจากเป็นข้าวที่เกิดจากกรรมวิธีแบบธรรมชาติ ไม่มีสารเคมีมาเจือปน มอด มด จึงชอบมากัดกิน

จากพัฒนาการการทำนาของชุมชนบ้านปากประ ทั้ง 3 ช่วง คือช่วงระหว่าง พ.ศ. 2470-2530 ซึ่งเป็นช่วงเริ่มแรกของการทำนาจนถึงช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชนจนทำให้การทำนาในทะเลสาบลดลง ช่วงต่อมาคือ พ.ศ.2531-2555 ซึ่งการทำนาในทะเลสาบซบเซาลง และช่วง พ.ศ. 2556-2558 ซึ่งมีกระแสฟื้นฟูการทำนาในทะเลสาบ เห็นได้ว่าความเปลี่ยนแปลงของภูมิปัญญาดำเนินไปอย่างช้าๆ ซึ่งสาเหตุที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนมักมาจากปัจจัยภายนอก เช่น นโยบายภาครัฐ กระแสสังคมและเทคโนโลยี เป็นต้น ในวิธีการทำนาจะดำเนินไปในทิศทางเดียวกับการทำนาหลัก โดยปรับให้สอดคล้องกับพื้นที่และความเปลี่ยนแปลงของทะเลสาบ

บทที่ 5

แนวทางการสืบสานภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ

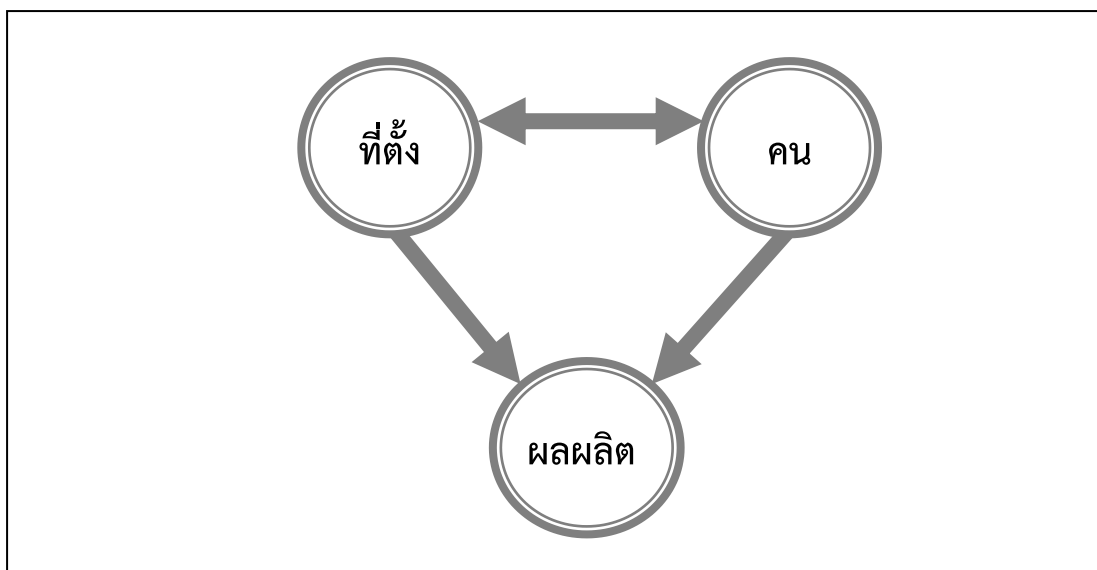
จากผลการศึกษาภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ และบริบทแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง อันได้แก่ สภาพแวดล้อม ทรัพยากร ประวัติศาสตร์ ความเป็นมา พัฒนาการการตั้งถิ่นฐาน และวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณีของคนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะชุมชนบ้านปากประ ตำบลลำปำ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง ทำให้ทราบและเข้าใจถึงสภาพการณ์การดำรงอยู่ของภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ จากแรกเริ่มจนถึงปัจจุบัน ซึ่งข้อมูลเหล่านี้จะใช้เป็นฐานในการเชื่อมโยงไปสู่การเสนอแนวทางการสืบสานภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ

ดังที่รับรู้กันว่า ชุมชนในแต่ละท้องถิ่นมีลักษณะเฉพาะและความเป็นไปที่แตกต่างกัน ในการเสนอแนวทางการอนุรักษ์ ส่งเสริมและสืบสานภูมิปัญญาของชุมชน ผู้ศึกษาจึงได้วิเคราะห์ข้อมูลผลการศึกษาออกเป็น 2 ด้าน คือ จุดเด่นและปัญหาที่เกิดขึ้นกับภูมิปัญญา เพื่อให้เห็นถึงศักยภาพและปัญหาที่เป็นจริงของชุมชน เพื่อนำผลการวิเคราะห์ข้อมูลนี้มาเป็นฐานในการเสนอแนวทางการอนุรักษ์ ส่งเสริมและสืบสานภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประอย่างเหมาะสมในบทนี้จึงแบ่งได้เป็น 3 ส่วน ดังนี้

1. ศักยภาพ คุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญา
2. อุปสรรคและปัจจัยที่มีผลกระทบต่อภูมิปัญญา
3. แนวทางการสืบสานภูมิปัญญาอย่างยั่งยืน

1. ศักยภาพ คุณค่าและความสำคัญ

การทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของผู้คนที่ดำรงชีพ ภายใต้การเอื้อเฟื้อพึ่งพากันระหว่างชุมชนและธรรมชาติแวดล้อมอย่างเกิดประโยชน์สูงสุด และไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิดสมดุลทั้งด้านเศรษฐกิจด้านสังคม และด้านสิ่งแวดล้อมโดยชุมชนรู้จักใช้ประโยชน์จากภูมิประเทศและลักษณะทางกายภาพที่ดำรงอยู่ตามธรรมชาติ แก้ไขปัญหาขาดแคลนข้าวเพื่อยังชีพเมื่อเกิดฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล สร้างความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือนไม่ต้องดิ้นรนแสวงหาจากภายนอก ทำนาอย่างพอเพียงต่อการยังชีพ ตามกำลังของตน ไม่เร่งรีบแข่งขันและมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกันภายในชุมชน และหลีกเลี่ยงการรบกวนหรือทำลายธรรมชาติคงไว้ซึ่งสมดุลระบบนิเวศ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นผลมาจากรากฐานสำคัญ 3 ด้าน คือ ที่ตั้ง คน และผลผลิต ดังแผนผังแสดงความสัมพันธ์ศักยภาพของภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ในลักษณะสามเหลี่ยมคว่ำ ดังนี้

ภาพที่ 39 ฝั่งแสดงความสัมพันธ์ศักยภาพของภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ

ศักยภาพ คุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ประกอบขึ้นด้วย ฐานสำคัญ 3 ด้านเชื่อมโยงกัน กล่าวคือ ที่ต่ง ของบ้านปากประ มีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่ความโดดเด่นและจำเพาะเป็นหนึ่งเดียว ผนวกกับคนในชุมชนมีภูมิความรู้และความเชี่ยวชาญในการทำนาสืบทอด สืบสมกันมายาวนาน ก่อให้เกิดภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบซึ่งให้ผลผลิตเป็น ข้าวอินทรีย์จากวิถีธรรมชาติ เป็นลักษณะเฉพาะตน ซึ่งมีอธิบายรายละเอียดได้ดังนี้

1.1 ลักษณะทางภูมิศาสตร์มีความจำเพาะโดดเด่น

บ้านปากประ ตั้งอยู่ริมชายฝั่งทะเลสาบสงขลาตอนบนสุด ซึ่งมีคลองปากประเป็นเขตแดนด้านทิศเหนือ คลองปากประนี้เป็นลำคลองที่มีขนาดกว้างและลึกที่สุดในจังหวัดพัทลุง ทำหน้าที่ระบายน้ำจืดจากเทือกเขาบรรทัด และเขตพื้นที่อำเภอป่าพะยอม อำเภอควนขนุน และอำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง ออกสู่ทะเลสาบสงขลาเหนือจากคลองปากประขึ้นไปคือทะเลน้อย ซึ่งเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำโลก มีถนนสายปากประ (สาย 4007) ซึ่งเชื่อมต่อระหว่างอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ผ่านถนนเฉลิมพระเกียรติ ปากประ กับลำป่า ซึ่งเคยเป็นที่ตั้งของศูนย์การเมืองพัทลุงในอดีต และเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญในปัจจุบัน จากพิกัดที่ตั้งดังกล่าว เอื้อให้เกิดการทำนาในทะเลสาบคือประกอบด้วยความเหมาะสมในการเพาะปลูกข้าวในทะเลสาบ 3 ด้าน คือ น้ำ ดิน และลม ดังนี้

1.1.1 น้ำในทะเลสาบสงขลาตอนบน

ทะเลสาบสงขลาเป็นทะเลแบบลากูน (Lagoon) แห่งเดียวของประเทศไทย และเป็นหนึ่งใน 117 แห่งทั่วโลกทะเลสาบแบบลากูนมีลักษณะพิเศษคือ เป็นแหล่งน้ำตื้นบริเวณชายฝั่งทะเลที่มีทางเชื่อมต่อกับทะเล¹ ทำให้ทะเลสาบมีลักษณะเป็นทะเล 3 น้ำ คือมีทั้งน้ำเค็ม น้ำกร่อย และน้ำจืด แตกต่างกันไปในแต่ละส่วนของทะเลสาบ และระดับความเค็มของน้ำสามารถ

¹สำนักวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, สารสนเทศทรัพยากรธรรมชาติ, ii.

เปลี่ยนแปลงไปได้ตามอิทธิพลของคลื่นลม ระบบนิเวศภายในทะเลสาบสงขลาจึงมีความหลากหลายเป็นอย่างมาก ในระบบนิเวศใหญ่มีระบบนิเวศย่อยที่มีลักษณะจำเพาะแตกต่างกัน เช่น ป่าพรุ ป่าชายเลน เป็นต้น โดยทั่วไปบริเวณทะเลสาบสงขลาตอนล่างซึ่งเชื่อมติดกับอ่าวไทยมีระดับความเค็มสูงที่สุด ถัดมาที่ทะเลสาบสงขลาตอนกลางซึ่งได้รับอิทธิพลทั้งน้ำจืดและน้ำเค็มในอัตราส่วนใกล้เคียงกัน จึงเป็นน้ำกร่อย ส่วนทะเลสาบสงขลาตอนบนน้ำมีความเค็มน้อยที่สุด ส่วนทะเลน้อยเป็นทะเลน้ำจืด

บ้านปากประ ซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบ บริเวณตอนบนสุดของพื้นที่น้ำกร่อย และอยู่บริเวณปากคลองปากประซึ่งเป็นเส้นทางระบายน้ำจืดขนาดใหญ่จากแผ่นดิน น้ำในทะเลสาบบริเวณนี้จึงเป็นน้ำกร่อยที่มีระดับความเค็มน้อยกว่าพื้นที่ส่วนอื่นของทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะในระหว่างเดือนมิถุนายนถึงเดือนกันยายนซึ่งเป็นช่วงที่น้ำในทะเลสาบลดระดับต่ำสุด เหมาะสมแก่การปลูกข้าว และเป็นช่วงต้นฤดูฝน

1.1.2 ดินบริเวณชายฝั่งทะเลสาบบ้านปากประ

การทำนาโดยทั่วไปภายหลังการเก็บเกี่ยวแล้วธาตุอาหารภายในดินก็จะถูกเคลื่อนย้ายออกไปด้วย เมื่อทำนาติดต่อกันแล้วธาตุในดินจึงไม่เพียงพอจำเป็นต้องใส่ปุ๋ยบำรุงดิน ซึ่งส่วนใหญ่ไม่สามารถทดแทนธาตุอาหารที่สูญเสียไปก่อนหน้าได้ทั้งหมดทำให้ดินขาดธาตุอาหารที่จำเป็นต่อพืชและเสื่อมคุณภาพอย่างรวดเร็ว ชาวนามีต้นทุนการผลิตสูงขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ถือเป็นปัญหาใหญ่ของชาวนา

ในทางธรณีวิทยา พื้นที่ทำนาบริเวณชายฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลาเกิดจากดินตะกอนที่พัดพามาจากเทือกเขาบรรทัด โดยการชะล้างของน้ำผ่านหน้าดินไหลลงมา ดินบริเวณนี้จึงมีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยอินทรีย์สาร เหมาะสมในการทำเกษตรกรรมอย่างยิ่ง บริเวณชายฝั่งทะเลบ้านปากประมีลักษณะเป็นดินโคลนปนทราย มีความร่วนซุยสูง ซึ่งเกิดจากการพัดพาตะกอนจากแผ่นดินส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งเกิดจากการที่กระแสน้ำพัดพาตะกอนและอินทรีย์สารในทะเลสาบเข้าสู่ฝั่งด้วย ดินบริเวณนี้จึงมีลักษณะเช่นเดียวกับดินที่ผ่านการไถเตรียมไว้สำหรับหว่านดำข้าวในการทำนาทั่วไป เมื่อเข้าสู่ช่วงเดือนมิถุนายนซึ่งระดับน้ำในทะเลสาบจะลดระดับลงต่ำที่สุดในรอบปีพื้นที่ทะเลสาบจึงปรากฏเป็นหาดโคลนลึกลงไป เหมาะสำหรับการหว่านดำ และระดับน้ำที่ลดลงเป็นระยะเวลา 3-4 เดือน สอดคล้องกับระยะการเจริญเติบโตของต้นข้าว เมื่อระดับน้ำเพิ่มขึ้นในช่วงเดือนตุลาคม-กุมภาพันธ์ซึ่งเป็นช่วงที่มีฝนตกชุก น้ำจะท่วมหลาก ซึ่งข้าวซึ่งจมน้ำเป็นเวลานานก็ย่อยสลายเป็นธาตุอาหารในดินต่อไป และเมื่อมีกระแสน้ำเค็มหนุนกระแสน้ำจะพัดพาและย่อยสลายซากฟางข้าว ให้กลายเป็นปุ๋ยบำรุงดิน และยังพัดพาซากพืชซากสัตว์ซึ่งเป็นปุ๋ยอินทรีย์เข้าสู่ชายฝั่ง เพิ่มแร่ธาตุความสมบูรณ์ให้แก่ดินบริเวณชายฝั่ง เพื่อพร้อมสำหรับการเพาะปลูกในฤดูกาลถัดไป นอกจากนี้การขึ้นลงของกระแสน้ำยังช่วยพัดพาโรคพืชที่อาจเกิดหลังการเก็บเกี่ยว เป็นการชำระล้างหน้าดิน และบำรุงหน้าดินตามธรรมชาติ การผันเปลี่ยนของกระแสน้ำซึ่งเป็นไปตามระบบของธรรมชาตินี้ สอดคล้องต่อการทำนาอย่างยิ่ง

1.1.3 ลักษณะอากาศและทิศทางลมในทะเลสาบสงขลา

อิทธิพลของมรสุมตะวันตกเฉียงใต้และตะวันออกเฉียงเหนือส่งผลให้ทะเลสาบสงขลาที่มีลักษณะทางกายภาพและชีวภาพแตกต่างกันในแต่ละช่วงปี ปริมาณน้ำฝนหรือน้ำจืดจากพื้นที่โดยรอบทะเลสาบ และกระแสน้ำขึ้นน้ำลงของอ่าวไทยเป็นปัจจัยพื้นฐานที่ทำให้ความเค็ม

ของน้ำในทะเลสาบแต่ละช่วงแตกต่างกัน ส่งผลให้ลักษณะทางนิเวศวิทยาของทะเลสาบสงขลามีความซับซ้อนกว่าปากแม่น้ำหรือทะเลสาบทั่วไปลงเป็นที่มาของความอุดมสมบูรณ์ในทะเลสาบ ทำให้เกิดการไหลเวียนระหว่างน้ำในทะเลสาบและอ่าวไทย ลมจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเคลื่อนที่ของน้ำในทะเลสาบ ลมที่มาจากทางทิศตะวันออก ได้แก่ ลมว่าว (ตะวันออกเฉียงเหนือ) ลมนอก (ตะวันออกเฉียงใต้) ลมอุตรา (ตะวันออกเฉียงใต้) และลมเพา (ตะวันออกเฉียงใต้) ทำให้กระแสน้ำเค็มจากอ่าวไทยไหลเข้าสู่ทะเลสาบ โดยแบ่งออกเป็น 2 รอบ คือ รอบแรก ลมว่าวในช่วงเดือนสิบเอ็ดถึงเดือนสิบสอง และช่วงปลายเดือนยี่ สาม สี่ลมที่พัดนำลง นอกจากลมจะส่งผลให้เกิดน้ำขึ้นน้ำลงแล้ว ยังทำให้น้ำเค็มและน้ำจืดผสมเข้าด้วยกัน ในช่วงเดือนหก เดือนเจ็ด ฝนตกมาตีให้น้ำเป็นน้ำกร่อย เดือนเก้า เดือนสิบ ฝนตก น้ำจากลำคลองสายต่างๆ ไหลลงสู่อ่าวไทย สัตว์น้ำจะว่ายทวนน้ำมาผสมพันธุ์และวางไข่

1.2 ชาวบ้านมีความเชี่ยวชาญในการทำงาน

ชุมชนโดยรอบทะเลสาบสงขลาบริเวณปากน้ำเป็นอาหารหลัก และเริ่มต้นการตั้งชุมชนด้วยการทำนา จนเป็นแหล่งเพาะปลูกข้าวที่สำคัญของภาคใต้ ขยายจากการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนหรือแลกเปลี่ยนการค้าอื่นตามความจำเป็น เป็นแหล่งผลิตข้าวส่งออกในต่างประเทศ การทำนาบริเวณนี้จึงมีอย่างกว้างขวาง ในอดีตทุกครัวเรือนล้วนทำนาเป็นอาชีพหลัก แม้แต่ในชุมชนที่ตั้งอยู่บนเขาหรือเนินควนก็ยังมีทำนาไร่ คนในเขตที่ราบทำทั้งนาในที่ลุ่มและที่ดอน ชุมชนชายทะเลก็มีการทำนาในทะเลสาบ กล่าวได้ว่าการทำงานเป็นวิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามายาวนานหลายร้อยศตวรรษ และมีพัฒนาการ การสั่งสมภูมิความรู้สืบทอดต่อกันมาอย่างต่อเนื่อง

แรกเริ่มในการตั้งชุมชนบ้านปากประมีที่มาจากจากการพิจารณาเห็นว่าที่ดินบริเวณนี้อยู่ใกล้กับแหล่งน้ำคือคลองปากประซึ่งเอื้อต่อการการทำนา ชาวบ้านที่มาตั้งถิ่นฐานในช่วงแรกเมื่อประมาณ พ.ศ. 2460 ล้วนเป็นชาวนาที่ขยายมาจากชุมชนข้างเคียง ต่อมาช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งรัฐสนับสนุนให้ทำรางทางพรางขยายพื้นที่ทำนา และในช่วงปี 2518 ซึ่งชาวระโนดอพยพมาตั้งถิ่นฐานที่บ้านปากประ ก็เป็นชาวนาตั้งเดิม กล่าวได้ว่าการทำงานเริ่มตั้งบ้านเรือนบริเวณนี้เพื่อการทำงาน และผู้คนในชุมชนแม้จะมาจากต่างถิ่นกันแต่ก็เป็นชาวนาทั้งสิ้น การทำนาจึงเป็นอาชีพดั้งเดิมและเป็นส่วนสำคัญในวิถีชีวิตของชุมชน ปัจจุบันชาวบ้านปากประส่วนใหญ่ก็ยังคงมีอาชีพทำนา ชาวบ้านปากประจึงมีความเชี่ยวชาญในการทำงาน ซึ่งผ่านการสั่งสอน ส่งต่อ สืบทอดจากรุ่นต่อรุ่นมาเป็นระยะเวลายาวนาน ชาวนามีความเข้าใจอย่างดีในทุกกระบวนการทำงานตั้งแต่การเลือกสรรที่ดิน การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ การเตรียมดิน การดูแลรักษา การเก็บเกี่ยว ตลอดจนขั้นตอนการแปรรูป การสั่งสมภูมิความรู้เหล่านี้ผ่านการสังเกตและทดลองอย่างยาวนาน ทำให้ชาวนามีความเข้าใจในกรรมวิธีการทำงานสภาพแวดล้อม และดินฟ้าอากาศของชุมชนของตน จนเกิดเป็นภูมิปัญญาการทำงานในทะเลสาบ

1.3 ผลผลิตข้าวอินทรีย์

เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของดินและน้ำ การทำนาในทะเลสาบของชุมชนปากประจึงไม่จำเป็นต้องใช้สารอินทรีย์หรือปุ๋ยเคมีบำรุงดินเพิ่มเติม และการขึ้นลงของน้ำทำให้ลดศัตรูพืช จึงไม่มีการใช้สารเคมีในการกำจัดศัตรูพืช ผลผลิตที่ได้ปลอดภัยเนื่องจากไม่จำเป็นต้องใช้ปุ๋ยเคมีบำรุงดิน การขึ้นลงของน้ำทะเลช่วยชะล้างศัตรูพืชการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ จึงจัดเป็นเกษตรอินทรีย์

การผลิตข้าวอินทรีย์คือการทำที่ชุมชนเป็นผู้ดำเนินการผลิตข้าวด้วยตนเองในทุกขั้นตอนเริ่มตั้งแต่การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ เพาะปลูก บำรุงรักษา เก็บเกี่ยว แปรรูปผลผลิต จนถึงการจัดจำหน่าย โดยเน้นการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีและสารที่ผ่านกระบวนการสังเคราะห์ทางเคมีทุกชนิดในทุกขั้นตอนการผลิต ตลอดจนการเก็บรักษาและการแปรรูปผลผลิต แต่จะมุ่งฟื้นฟูดินให้มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยวัสดุอินทรีย์ ป้องกันและกำจัดศัตรูพืชโดยอาศัยระบบตามธรรมชาติ เพื่อรักษาสมดุลทางธรรมชาติอย่างยั่งยืน²ซึ่งการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประมีกระบวนการที่เป็นเกษตรอินทรีย์ ดังนี้

1.3.1 การเพาะปลูก พื้นที่สำหรับปลูกข้าวอินทรีย์อยู่บริเวณห่างไกลจากพื้นที่ที่มีการใช้สารเคมี ซึ่งพื้นที่การทำนาในทะเลสาบและบริเวณโดยรอบไม่มีการตั้งโรงงานอุตสาหกรรมหรือการใช้สารเคมีใดๆ เหมาะสมกับการผลิตข้าวอินทรีย์ ในการปลูกข้าวอินทรีย์โดยทั่วไปนิยมวิธีปักดำเพื่อลดปัญหาวัชพืช และจะไม่ปลูกข้าวแน่นจนเกินไปเพื่อลดปัญหาโรคและแมลง แต่ชาวนาบ้านปากประไม่ต้องประสบปัญหาเหล่านี้ เนื่องจากดินมีความอุดมสมบูรณ์ดีมากไม่ต้องบำรุงเพิ่มเติม เมล็ดข้าวที่หว่านลงไปเจริญงอกงามดีมาก อีกทั้งการขึ้นลงของกระแสน้ำช่วยกำจัดวัชพืชและโรคจากแมลงไปด้วย

1.3.2 การบำรุงรักษา การบำรุงรักษาข้าวอินทรีย์ยึดหลักเกณฑ์ การบำรุงดินให้มีความอุดมสมบูรณ์ โดยใช้ปุ๋ยตามธรรมชาติ การดูแลรักษาข้าวของชาวนาบ้านปากประบางส่วนเริ่มมีใช้น้ำปุ๋ยเคมี เพราะต้องการทำนาขึ้นมาบนฝั่งซึ่งดินไม่ใช่ดินโคลน ควรแก้ปัญหาด้วยการเพิ่มพื้นที่ดินโคลนเพื่อให้ผลผลิตคงเป็นเกษตรอินทรีย์

1.3.3 การเก็บเกี่ยว ในปัจจุบันชาวนาที่ทำนาในทะเลสาบส่วนใหญ่ยังนิยมใช้เคียวและแกละ ซึ่งเป็นวิธีการทำนาแบบดั้งเดิมในการเก็บเกี่ยวผลผลิต ทั้งที่ใช้เวลานานและสิ้นเปลืองแรงงานในการเก็บเกี่ยว แต่เนื่องจากการทำนาในทะเลสาบเพียงเล็กน้อยต่อครัวเรือน จึงสามารถใช้เวลาว่างจากงานอื่นมาเก็บเกี่ยวได้ แต่ในอนาคตหากมีการขยายพื้นที่เพาะปลูก ผลผลิตต่อไร่เพิ่มขึ้น การนำเครื่องจักร เช่น รถเกี่ยวมาช่วยใช้ จะช่วยประหยัดเวลาและแรงงานมากขึ้น

1.3.4 การแปรรูป ปัจจุบันบ้านปากประมีเครื่องสีข้าวขนาดเล็ก ซึ่งได้รับการสนับสนุนมาจากภาครัฐ เก็บรักษาโดยกรมการหมู่บ้าน แต่ไม่เป็นที่นิยมใช้กันมากนัก เนื่องจากนิยมนำข้าวเปลือกที่ได้จากการทำนาในทะเลสาบไปสีร่วมกับข้าวที่ปลูกในนาหลักมากกว่าเพราะมีความสะดวกรวดเร็วกว่าหากชุมชนเริ่ม

2. อุปสรรคและปัจจัยที่มีผลกระทบต่อภูมิปัญญา

จากการลงพื้นที่ภาคสนาม โดยสัมภาษณ์ พุดคุย และสังเกตอย่างไม่เป็นทางการ พบว่าในช่วงภายหลังปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา การทำนาในทะเลสาบลดน้อยลงเป็นลำดับ และเริ่มกลับมาฟื้นตัวอีกครั้งในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมา เนื่องจากการทำนาในทะเลสาบควบคู่กับการทำนาหลักอย่างต่อเนื่อง สถานการณ์การทำนาในทะเลสาบแปรผันตามการทำนาในนาหลัก ในช่วงที่ชาวนาหันไป

²เดชา ศิริภัทร์, **เส้นทางเกษตรกรรมยั่งยืน** (สมุทรสาคร: บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, 2554), 106-110.

ประกอบอาชีพอื่น การทำนาในทะเลสาบก็ลดลง เริ่มมีความสนใจจากภายนอกมีการทำนาในทะเลสาบมากขึ้น เห็นได้ว่าการทำนาในทะเลสาบมีความเปลี่ยนแปลงตามสภาพการณ์ของสังคมอยู่เสมอ ซึ่งเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์ สืบสานภูมิปัญญาซึ่งแบ่งเป็นอุปสรรคที่เกิดขึ้นจากปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก มีรายละเอียดดังนี้

2.1 ปัจจัยภายใน

ปัจจัยภายใน เป็นปัจจัยซึ่งมีที่มาจากคนใน คือ ชาวบ้านที่ทำนาในทะเลสาบเอง รวมถึงครอบครัวของชาวนา ซึ่งมีผลกระทบต่อภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบ ดังนี้

2.1.1 คนในชุมชนไม่ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญาเท่าที่ควร

คนในชุมชนยังไม่ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญาเท่าที่ควรในอดีตการทำนาในทะเลสาบดำรงอยู่เพื่อเป็นแหล่งปลูกข้าวสำรอง ทดแทน กรณีนาหลักเสียหายจากภัยธรรมชาติหรือได้ผลผลิตไม่ดีเท่าที่ควร ผลผลิตจากนาในทะเลสาบสามารถใช้ยังชีพในครัวเรือนได้ โดยไม่ต้องซื้อข้าวจากภายนอก ส่วนในปัจจุบันกล่าวได้ว่าการทำนาในทะเลสาบเป็นงานอดิเรกของชาวนาที่ทำนาหลักควบคู่กันไป ผลผลิตที่ได้ก็นำมารับประทานในครัวเรือนเท่านั้น เจ้าของนาแต่ละท่อนก็ไม่ได้ทำนาสม่ำเสมอทุกปี จะทำตามความสะดวกในแต่ละช่วงเวลาเท่านั้น

แต่เมื่อมองจากมุมมองภายนอกแล้ว การทำนาในทะเลสาบเป็นสิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่ง ทั้งในลักษณะที่เป็นภูมิทัศน์อันสวยงามแปลกตา เป็นภูมิปัญญาที่สะท้อนวิถีชีวิตชุมชนที่สามารถปรับตัวและประยุกต์ใช้ประโยชน์จากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติให้เกิดประโยชน์ได้สูงสุด อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงความสมดุลระหว่างสังคม เศรษฐกิจ และธรรมชาติ นับเป็นภูมิปัญญาอันควรค่าแก่การอนุรักษ์ สืบทอดและเป็นความภาคภูมิใจอย่างยิ่งของชุมชน

2.1.2 ขาดผู้สืบทอดในรุ่นต่อไป

จากการสำรวจผู้ที่ทำนาในทะเลสาบในปัจจุบัน พบว่ามีชาวนาที่ทำนาทั้งหมด 23 คน กว่าร้อยละ 80 อยู่ในช่วงอายุ 50 ปี ขึ้นไป ในส่วนคนรุ่นหลังโดยเฉพาะในช่วงอายุต่ำกว่า 30 ปี พบว่า เกือบไม่มีบทบาทในการทำนาในทะเลสาบ เนื่องจากมีค่านิยมส่งบุตรหลานไปเรียนต่อในตัวเมือง คนรุ่นหลังส่วนใหญ่จึงนิยมไปประกอบอาชีพในตัวเมืองหรืออาชีพอื่นๆ นอกเหนือจากเกษตรกรรมมากขึ้น อาทิ การรับข้าราชการ ค่าขาย รับจ้างทั่วไป เป็นต้น ส่วนที่ยังทำงานอยู่ในพื้นที่บ้านปากประก็มักมุ่งไปยังงานที่ให้ผลิตผลจำนวนมาก อย่างการทำสวนยางพารา สวนปาล์ม และการเลี้ยงโคนม ในการทำสวนยางพาราและสวนปาล์มนั้นยังพอมีเวลว่างสำหรับทำงานอื่นๆ เพิ่มไปด้วย เช่น ทำนา ทำหัตถกรรม และประมงน้ำจืด ส่วนการเลี้ยงโคนมจำเป็นต้องดูแลเอาใจใส่โคนมตลอดเวลา ทำให้ไม่สามารถทำอาชีพอื่นๆ ร่วมได้อีก

ในปัจจุบันที่นาบางท่อนถูกเวนว่างไว้กลายเป็นนาร้าง เนื่องจากไม่มีแรงงานและการให้ความสนใจมากนัก ผู้ที่ทำนาในทะเลสาบคือชาวนาที่ทำนาในพื้นที่ปกติอยู่แล้ว แบ่งพันธุ์ข้าวและเวลา มาปลูกข้าวริมทะเลสาบเพิ่มเติม

2.1.3 องค์กรภูมิปัญญาบางอย่างค่อยๆ สูญหายไป

จากการลงพื้นที่ภาคสนามและสัมภาษณ์กลุ่มชาวนาที่ทำนาในทะเลสาบ พบว่า รายละเอียดองค์กรภูมิปัญญาบางอย่าง อาทิ การเลือกสรรพันธุ์ข้าว พิษ ที่ดิน การทำขวัญขวัญ เริ่มเลือนหายไปจากชุมชน ส่วนหนึ่งมาจากผู้เฒ่าผู้แก่ที่ล้มหายตายจากไป วิถีชีวิตที่เริ่มเปลี่ยนตามกระแสภายนอก และที่สำคัญคือการไม่ได้นำมาใช้อย่าง

ต่อเนื่อง แต่เมื่อได้มีการรวมกลุ่มพูดคุยในเรื่องกรรมวิธีและวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับการทำนาในทะเลสาบ ชาวนาหลายท่านจึงเริ่มระลึกได้

สาเหตุประการสำคัญที่ส่งผลให้องค์ความรู้ภูมิปัญญาบางส่วนเริ่มเลือนหายไปมาจากการไม่ได้รับการสืบต่อและใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่อง จากการที่กรรมวิธีในการทำนาเปลี่ยนแปลงไป เริ่มมีการใช้เทคโนโลยีมาช่วยในการทำนามากขึ้น รวมทั้งชาวนาบางส่วนหันไปประกอบอาชีพอื่นๆ แทนการทำนา ดังนั้น หากไม่มีการศึกษาเรียนรู้ หรือจัดเก็บข้อมูลเหล่านี้ไว้ เมื่อเวลาล่วงเลยองค์ความรู้ภูมิปัญญาที่น่าสนใจก็อาจลบลบเลือนไปมากยิ่งขึ้น

2.2 ปัจจัยภายนอก

ปัจจัยภายนอกเป็นปัจจัยที่เกิดจากบุคคล หน่วยงานหรือองค์กรภายนอก ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการทำงานในทะเลสาบ รวมถึงที่เป็นสภาพแวดล้อมหรืออิทธิพลของธรรมชาติที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการทำงานในทะเลสาบด้วย ดังนี้

2.2.1 องค์กร/หน่วยงานภายนอก ช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมา การทำนาในทะเลสาบเริ่มเป็นที่สนใจจากภายนอก เริ่มจากการลงสู่ข่าวขนาดเล็กในหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น การออกอากาศทางรายการโทรทัศน์ และการเผยแพร่ภาพบรรยากาศผ่านทางสื่อโซเชียลมีเดีย ทำให้การทำนาในทะเลสาบเป็นที่รู้จักของภายนอก แต่สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงกระแสชั่วคราว การได้รับการยอมรับและชื่นชมจากภายนอกจะเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างความภาคภูมิใจให้แก่ชุมชน ซึ่งเป็นเจ้าของภูมิปัญญา ส่งผลให้การการอนุรักษ์ สืบสาน และพัฒนาภูมิปัญญาต่อไป นอกจากนี้ ภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบยังไม่มีรับการสนับสนุนจากภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อีกทั้งบางโครงการของภาครัฐกระทบต่อการทำงานในทะเลสาบด้วยในปัจจุบันการทำงานในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประยังไม่มีหน่วยงานใดที่ให้การสนับสนุน แม้หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องมีนโยบายด้านการส่งเสริมและพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นอยู่แล้ว แต่ภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบยังไม่ได้รับการยกระดับเป็นภูมิปัญญาที่ควรค่าแก่การให้การสนับสนุนของภาคปกครอง แม้การไม่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐจะไม่ได้มีผลกระทบต่อการทำงานในทะเลสาบโดยตรง แต่อาจเกิดผลกระทบโดยอ้อมจากการวางนโยบายด้านต่างๆ เช่น การวางแผนตัดถนนบริเวณริมชายหาด หรืออาจมีการใช้พื้นที่นาในทะเลสาบสร้างสาธารณูปโภคอื่นๆ ได้ในอนาคต ซึ่งนำไปสู่ความเสียหายของภูมิปัญญาที่เกิดจากความรู้อาจไม่ถึงขั้นการสูญหาย หากภาครัฐตระหนักในความสำคัญของภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนปากประ จึงจะเป็นส่วนหนึ่งในการช่วยปกป้องรักษาทรัพยากรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในการทำงานในทะเลสาบ ให้ชาวนาสามารถใช้สอยทรัพยากรได้ต่อไป

2.2.2 การใช้ดินชายฝั่งทะเลสาบ พื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลสาบบ้านปากประ ซึ่งชาวนาทำนาในทะเลสาบในปัจจุบันอยู่ในเขตพื้นที่ของสำนักงานเจ้าท่าภูมิภาคที่ 4 สงขลา กรมเจ้าท่ากระทรวงคมนาคม ซึ่งพื้นที่ทำนาในทะเลสาบแม้จะมีการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษและข้อตกลงร่วมกันของชุมชน แต่มีความทับซ้อนในเรื่องกรรมสิทธิ์ตามที่กฎกระทรวงคมนาคม ฉบับที่ 63 พ.ศ. 2537 ระบุไว้ว่า “ล่องลำน้ำแม่น้ำ” หมายความว่าสิ่งทีล่องลำน้ำเข้าไปเหนือน้ำ ในน้ำ และใต้น้ำของแม่น้ำ ลำคลอง บึง อ่างเก็บน้ำ ทะเลสาบ อันเป็นทางสัญจรของประชาชนหรือที่ประชาชนใช้ประโยชน์

ร่วมกัน หรือทะเลภายในน้ำไทย หรือชายหาดของทะเลดังกล่าว³ การล่องลำน้ำต้องได้รับการพิจารณาอนุญาตให้ใช้พื้นที่ล่องลำน้ำต้องไม่ขัดต่อกฎหมาย และไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม สิ่งล่องลำน้ำที่กรมเจ้าท่าพิจารณาอนุญาตได้ ได้แก่ ท่าเทียบเรือ สะพานปรับระดับและโป๊ะเทียบเรือ สะพานข้ามแม่น้ำหรือสะพานข้ามคลอง ท่อหรือสายเคเบิล เชือกกันน้ำเขาะ คานเรือ โรงสูบน้ำ และกระชังเลี้ยงสัตว์น้ำ⁴ ซึ่งจากหลักเกณฑ์กำหนดสิ่งล่องลำทางน้ำของกรมเจ้าท่านี้ ไม่ครอบคลุมถึงลักษณะการทำเกษตรกรรมหรือการทำนาในทะเลสาบ การทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประในปัจจุบันแม้จะกระทำต่อเนื่องมาเป็นระยะเวลาหลายสิบปีแต่กรมเจ้าท่าก็ไม่ได้รับทราบถึงการดำรงอยู่ หากไม่ได้รับการอนุญาตให้ใช้พื้นที่อย่างชัดเจนจึงอาจเกิดปัญหาการใช้ที่ดินในอนาคตได้

2.2.3 ธรรมชาติ ภัยจากธรรมชาติที่ไม่สามารถควบคุมได้ เช่น การขึ้นลงของน้ำ กระแสน้ำเค็มน้ำท่วมเนื่องจากทะเลสาบสงขลาตอนกลางเป็นพื้นที่รับน้ำจืดจากเทือกเขาบรรทัดที่ไหลผ่านชุมชนในที่ราบลุ่มสู่ทะเลสาบและได้รับกระแสน้ำเค็มจากลำคลองหลายสายที่ไหลเชื่อมระหว่างทะเลสาบสงขลาตอนกลางกับอ่าวไทยผ่านพื้นที่อำเภอระโนดในจังหวัดสงขลา จึงส่งผลให้น้ำในพื้นที่ทะเลสาบลำปำเป็นน้ำกร่อยที่มีเปอร์เซ็นต์น้ำจืดมากกว่าน้ำเค็มถึง 7 ใน 10 ส่วน กระแสน้ำเค็มจะพัดพามาในช่วงน้ำทะเลหนุนสูงเท่านั้นเมื่อกระแสน้ำเค็มหนุนในช่วงเดือนพฤษภาคม ซึ่งต้นกล้ายังไม่แข็งแรงดี ทำให้ต้นกล้าตาย ชาวนาต้องหว่านใหม่อีกครั้งนอกจากนี้ยังพบว่า เมื่อปลูกข้าวข้าพันธุ์เดิมเกิน 2-3 ฤดูกาล พันธุ์ข้าวจะเริ่มกลายเป็น เมล็ดข้าวจะมีสีออกแดงหรือน้ำตาลแดง ชาวนาที่จะแก้ไขโดยการเปลี่ยนพันธุ์ข้าวทุก 2-3 ฤดูกาลในภาพรวมแล้วปัญหาจากธรรมชาติจึงไม่ได้ส่งผลกระทบต่อการทำนามากนัก

3. แนวทางการสืบสานภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ

เนื่องจากภูมิปัญญาเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมแขนงหนึ่ง การดำรงอยู่และดำเนินไปต้องอาศัยผู้คนในชุมชนที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญานั้น ร่วมแรงร่วมใจกันขับเคลื่อนจึงจะสามารถจัดการภูมิปัญญาได้ ผู้ศึกษาจึงขอเสนอแนวทางในการพัฒนาภูมิปัญญาการทำนาของชุมชนบ้านปากประ ตำบลลำปำ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง เป็นแนวทางอย่างกว้างๆ เพื่อการอนุรักษ์ สืบสาน และพัฒนาภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประอย่างยั่งยืนและมั่นคงโดยแบ่งเป็นการดำเนินการจากภายในและการรับการสนับสนุนจากภายนอก ดังนี้

3.1 การดำเนินงานจากภายในชุมชน

3.1.1 การรวมกลุ่มชาวนาที่ทำนาในทะเลสาบ

3.1.2 การส่งเสริมให้เกิดการศึกษา รวบรวมข้อมูล และเผยแพร่ภูมิปัญญา

³กรมเจ้าท่า, กฎกระทรวง ฉบับที่ 63 (พ.ศ. 2537) ออกตามความในพระราชบัญญัติการเดินเรือในน่านน้ำไทย พระพุทธศักราช 2456, เข้าถึงเมื่อ 10 มีนาคม 2559, เข้าถึงได้จาก <http://www.md.go.th/md/index.php/2014-01-19-05-00-37/2014-01-19-05-08-40/2014-01-19-05-55-21/-108/925-01-63-2537/file>

⁴เรื่องเดียวกัน.

- 3.1.3 การผลิตผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์ของชุมชน
- 3.1.4 การขยายพื้นที่เพาะปลูก
- 3.2 การประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอก
 - 3.2.1 การเชื่อมโยงจุดท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมกับพื้นที่ใกล้เคียง
 - 3.2.2 การดำเนินงานภายใต้โครงการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

3.1 การดำเนินการจากภายในชุมชน

การดำเนินการจากภายในเป็นการเริ่มต้นจากชาวนาที่ทำนาในทะเลสาบของคนในชุมชนบ้านปากประ ซึ่งเป็นเจ้าของภูมิปัญญา โดยการจัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เพื่อให้เกิดการตระหนักในคุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญายิ่งขึ้น ประกอบด้วย 5 ขั้นตอนหลัก คือ รวมคน รวมความคิด ร่วมทำ ร่วมสรุปบทเรียน และร่วมรับผลจากการกระทำ⁵ ในกระบวนการอนุรักษ์ สืบสานภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ จึงควรเริ่มต้นจากการรวมกลุ่มชาวนาที่ทำนาในทะเลสาบ เพื่อให้เกิดการพบปะหารือ ร่วมคิดร่วมทำ ซึ่งนำไปสู่ความร่วมมือในการดำเนินการอื่นๆ ต่อไปตามลำดับ ดังนี้

3.1.1 การรวมกลุ่มชาวนาที่ทำนาในทะเลสาบ

การรวมกลุ่มชาวนาที่ทำนาในทะเลสาบถือเป็นกระบวนการลำดับแรกที่ควรทำ ในการดำเนินงานด้านภูมิปัญญา การรวมกลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้องจะเป็นรากฐานให้เกิดความร่วมมือในกิจกรรมต่างๆ อย่างต่อเนื่อง ซึ่งจากการสำรวจชาวบ้านปากประที่ทำนาในทะเลสาบในพบว่าส่วนใหญ่เป็น ญาติมิตร มีบ้านเรือนตั้งอยู่ใกล้เคียงกัน จึงมีความคุ้นเคยและปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันมายาวนาน การจัดตั้งกลุ่มชาวนาที่ทำนาในทะเลสาบจึงจะช่วยผลักดันให้เกิดผู้นำกลุ่มและผลักดันการดำเนินงานเกี่ยวกับภูมิปัญญาให้มีความต่อเนื่อง กว้างขวาง สิ่งสำคัญอีกประการที่จะได้จากการรวมกลุ่มชาวนา คือการเปิดโอกาสให้มีเวทีแลกเปลี่ยน พูดคุยร่วมกันระหว่างผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ถือเป็นขั้นตอนแรกของการวางแผนการพัฒนา เพื่อให้ได้ข้อมูลตรงตามความเป็นจริง ตอบสนองชาวบ้านได้ตลอดปรุปรก การให้ความเห็นชอบร่วมกันจากหลายๆฝ่าย จะเป็นโอกาสที่ดีซึ่งจะนำไปสู่การสร้าง ความเข้าใจอันดีระหว่างกันและกัน นำไปสู่การพัฒนาในทิศทางที่พึงพอใจร่วมกันในจังหวัดพัทลุงซึ่งมีการทำนากการมาอย่างกว้างขวางยาวนาน มีการก่อตั้งกลุ่มชาวนาเพื่ออนุรักษ์และพัฒนามรดกภูมิปัญญาของชุมชนเป็นผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์และประสบความสำเร็จ อาทิ

กลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านเขากลาง ตั้งอยู่ที่หมู่ 13 ตำบลปันแต อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง⁶ ก่อตั้งขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาผลผลิตข้าวต่อไร่ตกต่ำ โดยมีกลุ่มชาวบ้านและเกษตรกรอำเภอร่วมกัน มีเป้าหมายเพื่อให้ชุมชนสามารถผลิตเมล็ดพันธุ์ดีใช้เอง และใช้เทคโนโลยีผลิตข้าวที่เหมาะสมอย่างต่อเนื่องยั่งยืน ในระยะแรกดำเนินการ 4 ด้าน ได้แก่

⁵มูลนิธิพลังนิเวศและชุมชน, กระบวนการจัดการเรียนรู้ในชุมชน, เข้าถึงเมื่อ 2 ธันวาคม 2558, เข้าถึงได้จาก http://www.banrainarao.com/column/learn_commu

⁶วิจารณ์บุษรานนท์, การดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนบ้านเขากลาง ตำบลปันแต อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง (พัทลุง: สำนักงานเกษตรอำเภอกวนขนุน, 2554), 13-19.

1. แบ่งพื้นที่นาเป็นแปลงผลิตเมล็ดข้าว เพื่อใช้ในชุมชนและสาธิตแก่บุคคลภายนอก
2. ตั้งศูนย์พร้อมอุปกรณ์ผลิตเมล็ดข้าว ซึ่งดำเนินการ โดยคณะกรรมการจากชาวนาในชุมชน
3. ชุมชน/เกษตรกรสมาชิกเป็นเจ้าของศูนย์ร่วมกัน
4. ตั้งกองทุนการผลิต เพื่อใช้ในการบริหารงานต่างๆ ของกลุ่ม

จากการดำเนินงานดังกล่าวกลุ่มสามารถผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวสังข์หยดซึ่งเป็นข้าวพื้นเมืองที่มีคุณค่าทางอาหารสูงและได้รับคำประกาศรับรองให้เป็นสินค้าสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (ข้าว GI) และผลิตผลิตภัณฑ์จากข้าวสังข์หยดถึง 6 ชนิด ได้แก่ ข้าวกล้องสังข์หยด ข้าวซ้อมมือสังข์หยด ข้าวกล้องสังข์หยดหัก แป้งข้าวสังข์หยด จมูกข้าวสังข์หยดและขนม ทองพับข้าวสังข์หยด จำหน่ายทั้งภายในจังหวัด เช่น ร้านค้าชุมชน ศูนย์โอท็อป ห้างสรรพสินค้า และต่างจังหวัด เช่น ศาลาข้าวไทย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ องค์การคลังสินค้า และจังหวัดใกล้เคียงและยังมีการประชาสัมพันธ์โดยการนำสินค้าจัดแสดงและจำหน่าย ณ งานแสดงสินค้าต่างๆ ด้วย ส่วนผลผลิตจะแบ่งเป็น 4 ส่วนคือ เก็บไว้กินภายในครอบครัว เก็บไว้เป็นเมล็ดพันธุ์ในฤดูกาลต่อไป รวบรวมขายให้กลุ่ม และเก็บไว้ขายในช่วงราคาดี ชาวนาจึงไม่ต้องซื้อข้าวกิน ไม่ต้องซื้อเมล็ดพันธุ์ เมื่อข้าวปรับราคาขึ้นก็สามารถนำออกขายโดยไม่ผ่านพ่อค้าคนกลาง

เครือข่ายศูนย์ปฏิบัติการภาคประชาชนตำบลตานาน⁷ เป็นองค์กรชุมชนโดยกลุ่มชาวนาตำบลตานาน อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง โดยเน้นดำเนินงานพัฒนาชุมชนอย่างครบวงจร ตามแนวทาง “คืนชีวิตให้น้ำ คืนปลาให้น้ำ และสืบสานอาหารพื้นบ้าน” งานพัฒนาสำคัญของกลุ่ม คือการฟื้นฟูนาข้าว พร้อมกับการจัดตั้งกลุ่มผลิตปุ๋ยอินทรีย์ การทำนาอินทรีย์ และตั้งโรงสีชุมชน เพื่อผลิตข้าวซ้อมมือและข้าวกล้องบรรจุถุงจำหน่าย โดยเฉพาะข้าวพันธุ์พื้นเมืองที่มีชื่อเสียง เช่น ข้าวสังข์หยดและข้าวเล็บนก ในช่วงแรกการทำนาอินทรีย์ไม่ประสบผลนัก เนื่องจากดินยังไม่ฟื้นตัวเต็มที่ ใช้เวลาประมาณ 2 ปี เมื่อดินฟื้นธาตุอาหารสมบูรณ์แล้วจึงได้ผลิตผลิตเต็มเม็ดเต็มหน่วย ต้นข้าวเจริญเติบโตดี เต็มเมล็ดให้น้ำหนักดี และลดต้นทุนการผลิตลง ประกอบกับมีกระแสการบริโภคข้าวเพื่อสุขภาพ มีความต้องการบริโภคข้าวพันธุ์สังข์หยดสูง และจังหวัดพัทลุงได้ส่งเสริมให้ชาวนาปลูกข้าวพันธุ์สังข์หยดอินทรีย์กันมากขึ้น มีการขึ้นทะเบียนรับรองผู้ปลูก เมื่อผ่านขั้นตอนการปลูกข้าวได้ตามมาตรฐานของจังหวัด ก็จะสามารถขายข้าวได้ในราคาที่สูงขึ้น ถึงราคาเกวียนละ 20,000 บาท ขณะที่ข้าวทั่วไปมีราคาไม่เกินเกวียนละ 10,000 บาทด้วยเหตุนี้ชาวนาในตำบลตานานจึงหันมาปลูกข้าวสังข์หยดอินทรีย์มากขึ้น นำไปสู่การจัดตั้งโรงสีชุมชนเพื่อผลิตข้าวกล้องสังข์หยดโดยใช้เครื่องจักรอย่างง่ายและดำเนินการจนถึงขั้นบรรจุขายโดยชาวนาเองแม้ราคาขายจะไม่สูงมากและเสียเวลาในกระบวนการผลิตมากกว่าปกติ แต่ชาวนาส่วนใหญ่ยังภาคภูมิใจที่ได้ผลิตข้าวพันธุ์ดี ปลอดภัยสารเคมีให้แก่ผู้บริโภคอีกทั้งชาวนาก็ไม่ต้องสัมผัสหรือกินข้าวที่ปนเปื้อนสารเคมีด้วย

⁷ สุวัฒน์ กิขุนทด, “สภาองค์กรชุมชนตำบลตานาน” คืนชีวิตให้น้ำ คืนปลาให้น้ำ สืบสานข้าวสังข์หยดพัทลุง, เข้าถึงเมื่อ 5 มกราคม 2559, เข้าถึงได้จาก <http://isranews.org/community/comm-scoop-documentary/item/5992-2012-03-21-10-00-35.html>

การรวมกลุ่มชาวบ้านนอกจากจะสร้างความเข้มแข็งเพื่อเป็นรากฐานในการสืบสานและพัฒนาภูมิปัญญาแล้ว ยังเป็นส่วนสำคัญในการแสวงหาทางออกร่วมกันในประเด็นที่มีผลกระทบต่อ การสืบสานภูมิปัญญา อาทิ กรรมสิทธิ์การใช้ที่ดินบริเวณชายฝั่งทะเลสาบทำนา การรื้อฟื้นพันธุ์ข้าว ท้องถิ่น การบ่มเพาะผู้สืบทอดการทำนาในทะเลสาบในรุ่นต่อไป เป็นต้น

3.1.2 การส่งเสริมให้เกิดการรวบรวมข้อมูล ศึกษา ค้นคว้าและเผยแพร่ ภูมิปัญญา

เมื่อมีการรวมกลุ่มชาวบ้านที่ทำนาในทะเลสาบแล้ว ควรมีการส่งเสริมให้เกิด การศึกษา ค้นคว้า เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของบ้านปากประ รวมทั้งเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ภูมิปัญญาให้เป็นที่รู้จัก ซึ่งกระบวนการที่จะส่งเสริมให้เกิดการ ดำเนินงานดังกล่าวของบ้านปากประมีดังนี้

3.1.2.1 การจัดเก็บองค์ความรู้ภูมิปัญญาอย่างเป็นรูปธรรม

การจัดการ ภูมิปัญญาซึ่งเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปองค์ความรู้ทั้งในตัวบุคคลและสิ่งของหรือ ธรรมชาติ การนำระบบฐานข้อมูลมาใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลจึงเป็นสิ่งจำเป็น และควรจัดทำเป็น ลำดับแรกๆ ของการดำเนินการด้านภูมิปัญญา ซึ่งฐานข้อมูลเหล่านี้จะช่วยให้เห็นถึงภาพรวมศักยภาพ ปัญหา การดำรงอยู่ของภูมิปัญญา สามารถวิเคราะห์นำข้อมูลมาวิเคราะห์ได้อย่างเป็นระบบ ทั้งนี้ เนื่องจากการทำนาในทะเลสาบในแต่ละปีขึ้นอยู่กับสภาพดิน น้ำ ที่มีความแตกต่างกัน การจัดเก็บ ข้อมูลต่อไปตามรายฤดูกาล จะช่วยให้สามารถกำหนดทิศทางในการทำนา และแนวทางในการส่งเสริม พัฒนาได้ชัดเจนขึ้น

ในการศึกษาภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ในเบื้องต้นผู้ศึกษา ได้รวบรวมข้อมูลภาคสนามจากชาวบ้านชุมชนปากประที่ทำนาในทะเลสาบอยู่ในปัจจุบัน จำนวน 23 ราย มาจัดทำฐานไมโครซอฟท์แอคเซส (Microsoft Access) ซึ่งเป็นโปรแกรมจัดการฐานข้อมูลเชิงสัมพันธ์ (Relational DataBase Management System: RDBMS) ที่ช่วยให้การจัดเก็บข้อมูล การสอบถาม การค้นหา การดูแลรักษา การวิเคราะห์และการนำเสนอข้อมูล รวมถึงการรักษาความปลอดภัยของ ข้อมูลได้ง่ายและมีประสิทธิภาพสูงสามารถเก็บข้อมูล ประมวลผลข้อมูล ออกแบบฟอร์มเก็บข้อมูล ตารางเก็บข้อมูล และสร้างแบบสอบถาม อีกทั้งสามารถเรียกใช้ได้จากระบบฐานข้อมูลภายนอก เพื่อใช้ประกอบในการศึกษาวิจัย ทั้งนี้เนื่องจากการทำนาในทะเลสาบในแต่ละปีขึ้นอยู่กับสภาพดิน น้ำ ที่มีความแตกต่างกัน การจัดเก็บข้อมูลต่อไปตามรายฤดูกาล จะช่วยให้สามารถกำหนดทิศทางใน การทำนา และแนวทางในการส่งเสริมพัฒนาได้ชัดเจนขึ้น

นอกจากการจัดทำฐานข้อมูลดังกล่าวแล้ว ยังสามารถนำองค์ความรู้ภูมิปัญญา มา นำเสนอในรูปแบบข้อมูลสารสนเทศที่น่าสนใจอื่นๆ ได้แก่ วิดีทัศน์ สารคดี นิทรรศการออนไลน์ ฐานข้อมูลเสียง/เพลง/บทขวัญ เป็นต้น ซึ่งฐานข้อมูลเหล่านี้จะเป็นคลังความรู้ภูมิปัญญาของท้องถิ่น ที่ สามารถจัดเก็บ บันทึก และเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เป็นที่รู้จักอีกทางหนึ่ง

3.1.2.1 การจัดกิจกรรมเกี่ยวกับภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่อง

การจัดกิจกรรม เป็นกระบวนการที่ช่วยให้ผู้ร่วมกิจกรรมได้พัฒนาทัศนคติ ค่านิยม และพฤติกรรมให้สอดคล้องกับ

เป้าหมายของกิจกรรม ซึ่งผู้ร่วมกิจกรรมสามารถเรียนรู้ ค้นพบด้วยตนเอง^๑ การจัดกิจกรรมจึงเป็นวิธีการหนึ่งที่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจซึ่งจะนำไปสู่การตระหนักและเห็นความสำคัญของภูมิปัญญา การทำนาในทะเลสาบ กิจกรรมมีหลายรูปแบบ เช่น การลงมือปฏิบัติ เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ร่วมกิจกรรมได้เรียนรู้และเข้าใจในสถานการณ์จริงการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การสาธิตเพื่อแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่าง การจัดทำคู่มือแนะนำเป็นต้นการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมให้เกิดการอนุรักษ์และสืบสานภูมิปัญญาซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับผู้คนจำนวนมากทั้งคนในชุมชนเองและบุคคลภายนอก เพื่อให้การจัดกิจกรรมบรรลุผลอย่างครอบคลุม จึงควรมีการจัดกิจกรรมทั้งสำหรับคนในชุมชนและบุคคลภายนอก การจัดกิจกรรมสำหรับชุมชนเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน อาทิ การศึกษาดูงานเป็นกิจกรรมที่กำหนดขึ้นให้ชาวบ้านได้ไปดูงานในแหล่งที่มีการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในลักษณะที่ใกล้เคียงกับของชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนเกิดการเปรียบเทียบ ได้ตระหนักในความสำคัญของภูมิปัญญา และเห็นแนวทางในการพัฒนาภูมิปัญญาของชุมชนตน อีกทั้งการศึกษาดูงานในแหล่งที่ประสบความสำเร็จยังช่วยเป็นแรงบันดาลใจและแรงผลักดันในการลงมือทำของชาวบ้านด้วย เพื่อนำมาเสริมสร้างความรู้ของชาวบ้านที่มีอยู่แล้ว ส่วนการจัดกิจกรรมสำหรับคนภายนอกเป็นการสร้างความเข้าใจให้คนภายนอก และเป็นการกระตุ้นชุมชนให้มีแรงใจในการดำเนินงานด้านภูมิปัญญาต่อไป

นอกจากกิจกรรมต่างๆ จะมีผลให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้รับผลตามเป้าหมายของกิจกรรมนั้นๆ แล้ว ผลของการร่วมกิจกรรมยังปรากฏประโยชน์ในอีกหลายทางด้วย เช่น การจัดการทัศนศึกษาให้ชาวบ้านในชุมชนไปดูงานของชาวบ้านชุมชนอื่น นอกจากผลทางตรงที่ชาวบ้านได้เรียนรู้เกี่ยวกับชุมชนอื่น ยังเป็นการสร้างกระบวนการคิด การเปรียบเทียบเพื่อพัฒนาตนเอง และสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชน กิจกรรมที่ถูกจัดขึ้นจึงจะช่วยกระตุ้นให้เกิดการตื่นตัวในการอนุรักษ์ สืบสานภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่อง ยังมีการจัดกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอก็จะต้องยิ่งสร้างความสำคัญให้แก่ภูมิปัญญา และแตกยอดความรู้มากเท่านั้น

3.1.2.2 การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชน เพื่อเป็นศูนย์รวมการจัดกิจกรรม การศึกษาตลอดชีวิต สำหรับบุคคลทุกเพศทุกวัย โดยมีสื่อต่างๆ เพื่อสนับสนุนการเรียนรู้ และเป็นแหล่งบริการชุมชนในการจัดกิจกรรมต่างๆ ที่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชน กลมกลืนกับวิถีชีวิตของชุมชน ทันต่อการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์ เพื่อก่อให้เกิดสังคมการเรียนรู้และการพึ่งตนเอง โดยมีการแลกเปลี่ยนทักษะความรู้ซึ่งกันและกัน กล่าวได้ว่าศูนย์การเรียนรู้เป็นผลผลิตที่เกิดจากการตระหนักในตัวตนของชุมชน ที่ถ่ายทอดออกมาอย่างเป็นรูปธรรม ในรูปของนิทรรศการ สถานที่ กิจกรรม ฯลฯ ที่เป็นศูนย์กลางในการเผยแพร่เอกลักษณ์ วัฒนธรรม วิถีชีวิตอันโดดเด่นของชุมชนแก่คนภายนอก และเป็นสถานที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ รวมทั้งสร้างแรงบันดาลใจในการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาของชุมชนแต่ทั้งนี้ในการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ยังต้องมีการดำเนินการอีกหลายขั้นตอน อาทิ การสำรวจความต้องการของชุมชน การวิเคราะห์ข้อมูลองความรู้ การจัดทำข้อมูลพื้นฐาน ฯลฯ ในปัจจุบันหลายชุมชนที่มีการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมได้จัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนขึ้น มีหลายชุมชนที่ประสบความสำเร็จสามารถจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ และมีการดำเนินการที่เป็น

^๑ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ, **หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน** (กรุงเทพฯ: องค์การรับส่งสินค้าและครุภัณฑ์, 2544), 143-144.

ประโยชน์แก่ชุมชนอย่างต่อเนื่อง แต่ก็มีอีกหลายชุมชนที่มีการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ได้สำเร็จแต่ไม่สามารถดำเนินงานได้ต่อเนื่อง จนศูนย์ฯ ขาดและต้องปิดตัวไป ซึ่งพบว่าปัจจัยที่นำไปสู่ความสำเร็จคือการมีผู้นำที่เข้มแข็ง มีแรงใจในการผลักดันการดำเนินงานได้ และขาดการมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่องจากคนในชุมชน ส่วนปัจจัยเสี่ยงในการดำเนินงานได้แก่ งบประมาณและบุคลากรที่ใช้ในการดำเนินงานภายในศูนย์การเรียนรู้

จากการลงพื้นที่สำรวจชุมชน พบว่า ศูนย์กลางของชุมชนคือวัดและโรงเรียนซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่ผืนเดียวกัน อีกทั้งยังอยู่ติดชายฝั่งทะเลสาบ มีพื้นที่เป็นลานกว้างเหมาะสำหรับการจัดกิจกรรมต่างๆ เป็นหนึ่งตัวเลือกที่เหมาะสมสำหรับจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ อีกทั้งการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ภายในบริเวณนี้ ยังเป็นการตั้งโรงเรียนและวัดซึ่งเป็นองค์กรที่มีบุคลากรพร้อมที่จะดำเนินงานจำนวนมาก อีกทั้งวัดและโรงเรียนมีกิจกรรมร่วมกับชุมชนอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ การให้วัดและโรงเรียนเข้ามาเป็นผู้ดูแลและเป็นผู้อุปถัมภ์หลัก จึงสามารถกำจัดปัจจัยเสี่ยงในด้านงบประมาณและบุคลากรออกไปได้ส่วนหนึ่ง อีกทั้งยังเป็นต่อยอดการดำเนินงานอื่นๆ ของวัดและโรงเรียนในอนาคตได้อีกด้วย

3.1.2.3 การส่งเสริมหลักสูตรท้องถิ่น การจัดการศึกษาที่มีแนวทางเดียวกันทั้งประเทศ ส่งผลให้เกิดการละเลยต่อภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่น มรดกองค์ความรู้ของท้องถิ่นไม่ได้รับการสืบทอดอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งค่อยๆ สูญหายไปอย่างน่าเสียดาย ดังนั้นการพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม และตอบสนองต่อความต้องการที่แท้จริงของชุมชนจึงมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง หลักสูตรท้องถิ่นช่วยปลูกฝังให้ผู้เรียนมีความรัก ผูกพัน และภาคภูมิใจในความเป็นท้องถิ่นของตนทรัพยากรในท้องถิ่น โดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทยที่มีอยู่มากมาย บ่งบอกถึงความเจริญมาเป็นเวลานาน สามารถบูรณาการเอาทรัพยากรท้องถิ่นและภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการเรียนการ ซึ่งเป็นผลให้ผู้เรียนสามารถใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นประกอบอาชีพได้

ชุมชนบ้านปากประมีโรงเรียนซึ่งเป็นศูนย์กลางการศึกษาของชุมชน 1 โรงเรียน คือโรงเรียนวัดปากประ ตั้งอยู่ในหมู่ 8 ตำบลลำปำ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง จัดการเรียนการสอนตั้งแต่ระดับอนุบาล - ประถมศึกษา จัดตั้งขึ้นและเปิดสอนครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2475 โดยความร่วมมือของวัดและชุมชน มีเนื้อที่ทั้งหมด 13 ไร่ 2 งาน 65 ตารางวา เป็นโรงเรียนขนาดเล็กปัจจุบันมีนักเรียนรวม 85 คน ครูอาจารย์รวม 7 คนปัจจุบันจัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 หรือหลักสูตรแกนกลาง ซึ่งเป็นการกำหนดกรอบการเรียนการสอนอย่างกว้างๆ ในสาระความรู้พื้นฐาน และผลักดันให้มีการนำสาระความรู้ตามสภาพแวดล้อม สังคม เศรษฐกิจ ปัญหา และความต้องการของท้องถิ่นเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตร การนำภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบมาบูรณาการกับการเรียนการสอนในโรงเรียนบ้านปากประ จึงจะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ทั้งนักเรียน โดยเด็กจะได้เรียนรู้จากสิ่งใกล้ตัวและของจริง เพื่อได้เสริมสร้างพัฒนาการทางความคิด ได้มีปฏิสัมพันธ์ร่วมกับผู้ใหญ่ คนเฒ่าคนแก่ในท้องถิ่น ในส่วนของโรงเรียนบ้านปากประซึ่งมีพันธกิจในการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นและดึงการมีส่วนร่วมของชุมชนอยู่แล้ว ภูมิปัญญาการทำนาจึงเป็นตัวเลือกที่เหมาะสมที่โรงเรียนจะนำมาจัดกิจกรรม อีกทั้งโรงเรียนยังมีพื้นที่ติดชายทะเลสาบซึ่งเป็นพื้นที่การทำนาอยู่แล้ว และประโยชน์ต่อภูมิปัญญาเอง ซึ่งในอนาคตเด็กจะเป็นหลักสำคัญในการสืบสานภูมิปัญญา อีกทั้งยัง

จะเกิดการคิด พัฒนาต่อยอดภูมิปัญญาในสามารถดำรงอยู่ในสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงของปัจจุบัน ภูมิปัญญาจะไม่เป็นองค์ความรู้ที่หยุดนิ่ง มีการใช้และปรับเข้ากับสังคมตลอดเวลา ทั้งนี้หลักสูตรท้องถิ่นควรนำเสนอภาพลักษณ์ชุมชนใน 2 ด้าน⁹ คือ ภูมิปัญญาและทรัพยากรทางวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่ทรงคุณค่า เพื่อให้เด็กเกิดความภาคภูมิใจและควรชี้ให้เห็นปัญหาของชุมชนเพื่อให้เด็กเรียนรู้ความจริง ยอมรับความจริงที่เกิดขึ้นในชุมชน และพร้อมที่จะเผชิญกับปัญหาต่างๆ อย่างชาญฉลาด ทำให้เด็กมองเห็นอดีต เรียนรู้ปัจจุบันและคาดเดาอนาคตได้ ซึ่งส่งผลให้เด็กสามารถใช้วิจารณญาณในการแสวงหาทางเลือก วิเคราะห์ ตัดสินใจ และวางแผนชีวิตของตนเองโดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของการจัดการที่มีประสิทธิภาพและควรให้ความสำคัญกับกระบวนการในการใช้หลักสูตรมากกว่าผลสัมฤทธิ์ที่ได้จากการใช้หลักสูตร

3.1.3 การสร้างผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์จากนาในทะเลสาบ

การทำนาจะเป็นอาชีพดั้งเดิมของคนไทยมาช้านานอีกทั้งชาวไทยยังบริโภคข้าวเป็นอาหารหลัก แต่กระนั้นชาวนาไทยยังส่วนใหญ่ยังยากจนและประสบปัญหาหนี้สินครวเรื้อน ซึ่งมีสาเหตุมาจาก 2 ประเด็นหลัก คือ ต้นทุนการผลิตสูงและกำหนดราคาโดยพ่อค้าคนกลาง เพื่อช่วยเหลือของชาวนามีหลายหน่วยงานทั้งจากภาครัฐและภาคเอกชนพยายามเข้ามาแก้ไขปัญหาในส่วนนี้ อาทิ การประกันราคาข้าว การสร้างโรงสีชุมชน การจัดตั้งกองทุนกู้ยืมเพื่อการลงทุน การเว้นวรรคผ่อนชำระหนี้สิน เป็นต้น แต่ก็ยังไม่สามารถเยียวยาปัญหาของชาวนาได้อย่างตรงจุด เนื่องจากเป็นวิธีการแก้ปัญหาในส่วนปลายทาง ไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงที่ต้นเหตุอย่างแท้จริง แต่ยังมีกลุ่มคนอีกส่วนหนึ่งที่สามารถแก้ปัญหาหาค่าข้าวตกต่ำและพัฒนาคุณภาพชีวิตชาวนาได้ โดยการให้ชาวนาเป็นผู้ควบคุมปัจจัย จัดเป็นระบบการผลิตครบวงจร ชาวนาจะเป็นผู้จัดหาเมล็ดพันธุ์ เพาะปลูกและเน้นบำรุงรักษาโดยใช้ปุ๋ยอินทรีย์ เก็บเกี่ยว แปรรูป และสร้างผลิตภัณฑ์ภายใต้ตราสินค้าของตนเอง

ภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประมีความโดดเด่นชัดเจนในหลายด้าน อาทิ ชาวบ้านประกอบอาชีพทำนามายาวนาน มีความเชี่ยวชาญสูงและรู้จักการใช้ประโยชน์จากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติอย่างคุ้มค่า พื้นที่ทางภูมิศาสตร์มีความโดดเด่นเฉพาะ ดินมีความอุดมสมบูรณ์สูงโดยไม่จำเป็นต้องใช้ปุ๋ยเคมีบำรุงดินเพิ่มเติม ผลผลิตที่ได้จึงปลอดสารพิษและมีศักยภาพในด้านอื่นๆ ที่สามารถรวมกลุ่มชุมชนพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ชุมชนได้ โดยประกอบด้วย 3 แนวทางดังต่อไปนี้

3.1.3.1 การผลิตข้าวอินทรีย์ครบวงจร ซึ่งเป็นการทำที่ชุมชนเป็นผู้ดำเนินการผลิตข้าวด้วยตนเองในทุกขั้นตอนเริ่มตั้งแต่การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ เพาะปลูก บำรุงรักษา เก็บเกี่ยว แปรรูปผลผลิต จนถึงการจัดจำหน่าย โดยเน้นการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมี และสารที่ผ่านกระบวนการสังเคราะห์ทางเคมีทุกชนิดในทุกขั้นตอนการผลิต ตลอดจนการเก็บรักษา และการแปรรูปผลผลิต แต่จะมุ่งฟื้นฟูดินให้มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยวัสดุอินทรีย์ ป้องกันและกำจัดศัตรูพืชโดยอาศัยระบบตามธรรมชาติ เพื่อรักษาสมดุลทางธรรมชาติอย่างยั่งยืน

⁹พรพันธุ์ เขมคุณาศัย, “ท้องถิ่นศึกษา... ภูมิปัญญาชุมชน: วิเคราะห์กรณีชุมชนแถบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา,” ใน วารสารปาริชาติ 13, 2 (ตุลาคม 2543-มีนาคม 2544), 18.

3.1.3.1.1 การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ พันธุ์ข้าวอินทรีย์คือเมล็ดพันธุ์ที่ไม่ได้มาจากเทคนิคการดัดแปรพันธุกรรม (Genetic modification) หรือพันธุวิศวกรรม (genetic engineering) โดยชาวนาจะคัดเลือกพันธุ์ข้าวที่มีความต้านทานโรคได้ดี เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของชุมชน ซึ่งในอดีตชาวนาบ้านปากประจะเก็บเมล็ดข้าวจากฤดูกาลผลิตก่อนหน้า เพื่อใช้ปลูกในฤดูกาลต่อไป พันธุ์ข้าวที่ใช้จึงเป็นพันธุ์ข้าวท้องถิ่นที่มีสอดคล้องกับระบบนิเวศในท้องถิ่น แต่ในปัจจุบันชาวนาบ้านปากประไม่ได้เป็นผู้คัดเลือกเมล็ดพันธุ์เอง โดยจะซื้อเมล็ดพันธุ์มาจากโรงสีหรือจากภาครัฐ เนื่องจากลดขั้นตอนในการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์และเมล็ดพันธุ์ดังกล่าวผ่านการดัดแปลงทางพันธุกรรม ทำให้ใช้เวลาในการเพาะปลูกน้อยกว่าและให้ผลผลิตที่ดีกว่า แต่พันธุ์เหล่านี้ไม่ต้านทานต่อโรคและแมลงที่มีอยู่ในท้องถิ่นหากมีการรื้อฟื้นพันธุ์ข้าวท้องถิ่น โดยคัดสรรพันธุ์ที่เหมาะสมกับการทำนาปลูกจึงจะช่วยอนุรักษ์พันธุ์ข้าวดั้งเดิม และยังเพิ่มมูลค่าให้ผลิตภัณฑ์ข้าวของชุมชน เนื่องจากพันธุ์ข้าวท้องถิ่นมีคุณค่าทางโภชนาการสูงและปลอดภัย

3.1.3.1.2 การเพาะปลูก พื้นที่สำหรับปลูกข้าวอินทรีย์ต้องอยู่บริเวณห่างไกลจากพื้นที่ที่มีการใช้สารเคมี ซึ่งพื้นที่การทำนาในทะเลสาบและบริเวณโดยรอบไม่มีการตั้งโรงงานอุตสาหกรรมหรือการใช้สารเคมีใดๆ เหมาะสมกับการผลิตข้าวอินทรีย์ ในการปลูกข้าวอินทรีย์โดยทั่วไปนิยมวิธีปักดำเพื่อลดปัญหาวัชพืช และจะไม่ปลูกข้าวแน่นจนเกินไปเพื่อลดปัญหาโรคและแมลง แต่ชาวนาบ้านปากประไม่ต้องประสบปัญหาเหล่านี้ เนื่องจากดินมีความอุดมสมบูรณ์ดีมาก ไม่ต้องบำรุงเพิ่มเติม เมล็ดข้าวที่หว่านลงไปเจริญงอกงามดีมาก อีกทั้งการขึ้นลงของกระแสน้ำช่วยกำจัดวัชพืชและโรคจากแมลงไปด้วย

3.1.3.1.3 การบำรุงรักษา ยึดหลักเกณฑ์การบำรุงดินให้มีความอุดมสมบูรณ์ โดยใช้ปุ๋ยตามธรรมชาติ การดูแลรักษาข้าวของชาวนาบ้านปากประบางส่วนเริ่มมีใช้น้ำปุ๋ยเคมี เพราะต้องการทำนาขึ้นมาบนฝั่งซึ่งดินไม่ใช่ดินโคลน ควรแก้ปัญหาด้วยการเพิ่มพื้นที่ดินโคลนเพื่อให้ผลผลิตคงเป็นเกษตรอินทรีย์

3.1.3.1.4 การเก็บเกี่ยว ในปัจจุบันชาวนาที่ทำนาในทะเลสาบส่วนใหญ่ยังนิยมใช้เคียวและแกละ ซึ่งเป็นวิธีการทำนาแบบดั้งเดิมในการเก็บเกี่ยวผลผลิต ทั้งที่ใช้เวลานานและสิ้นเปลืองแรงงานในการเก็บเกี่ยว แต่เนื่องจากการทำนาในทะเลสาบเพียงเล็กน้อยต่อครัวเรือน จึงสามารถใช้เวลาว่างจากงานอื่นมาเก็บเกี่ยวได้ แต่ในอนาคตหากมีการขยายพื้นที่เพาะปลูก ผลผลิตต่อไร่เพิ่มขึ้น การนำเครื่องจักร เช่น รถเกี่ยวนวดข้าวมาใช้ จะช่วยประหยัดเวลาและแรงงานมากขึ้น

3.1.3.1.5 การแปรรูป ปัจจุบันบ้านปากประมีเครื่องสีข้าวขนาดเล็ก ซึ่งได้รับการสนับสนุนมาจากภาครัฐ เก็บรักษาโดยคณะกรรมการหมู่บ้าน แต่ชาวนาบ้านปากประไม่นิยมใช้กันมากนัก เนื่องจากนิยมนำข้าวเปลือกที่ได้จากการทำนาในทะเลสาบไปสีร่วมกับข้าวที่ปลูกในนาหลักมากกว่า เพราะมีความสะดวก รวดเร็ว และง่ายกว่า หากชุมชนเริ่มผลิตผลิตภัณฑ์ข้าวเพื่อจำหน่ายในระยะเริ่มต้น การนำเครื่องสีขนาดเล็กนี้มาใช้ จึงช่วยอำนวยความสะดวกให้แก่ชาวนามาก แต่ทั้งนี้ชุมชนยังขาดเครื่องบรรจุถุง ซึ่งมีต้นทุนสูง จึงควรรับการสนับสนุนเพิ่มเติมจากภาครัฐที่เกี่ยวข้อง

3.1.3.2 การเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ ตลาดการค้าในปัจจุบันมีอิสระเสรีและมีการแข่งขันทางด้านราคาสูง แต่บางผลิตภัณฑ์ไม่ได้แข่งขันในด้านราคาซึ่งจะมีผลกระทบต่อต้นทุน โดยหันมาใช้กลยุทธ์การเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ด้วยวิธีการต่างๆ ที่ทำให้สินค้าได้เปรียบคู่แข่ง ผลิตภัณฑ์ข้าวจากนาในทะเลสาบก็เช่นเดียวกัน ในการสร้างผลิตภัณฑ์ของชุมชนสามารถใช้ความเป็นผลิตภัณฑ์ปลอดสารพิษและเกษตรอินทรีย์มาสร้างมูลค่าเพิ่มให้สินค้า ซึ่งในปัจจุบันแนวโน้มความต้องการผลผลิตพืชที่ผลิตจากระบบเกษตรอินทรีย์ทั้งในประเทศและต่างประเทศมีอัตราการขยายตัวเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เนื่องจากจำนวนผู้บริโภคสินค้าเกษตรอินทรีย์เติบโตสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยมีสาเหตุหลักมาจากการตื่นตัวของผู้บริโภคที่ต้องการอาหารที่ปลอดภัยและกระแสดังกล่าวต้องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ส่งผลให้ผู้บริโภคหันมาใส่ใจกับอาหารและผลิตภัณฑ์ที่ใช้เกี่ยวกับร่างกายมากขึ้น รวมทั้งราคาของสินค้าเกษตรอินทรีย์ที่เคยมีราคาสูงและหาซื้อได้ค่อนข้างยากในอดีต มีราคาถูกลงและสามารถหาซื้อได้จากร้านค้าปลีกและซูเปอร์มาเก็ตทั่วไป สินค้าเกษตรอินทรีย์จึงได้รับความสนใจในวงกว้างมากขึ้น และคาดว่าว่าสินค้าอาหารจากเกษตรอินทรีย์จะมีอัตราการเติบโตสูงอย่างต่อเนื่องต่อไปแต่เนื่องจากขาดการผลักดันทางด้านนโยบายอย่างจริงจังจากภาครัฐ และเกษตรกร เจ้าหน้าที่ ตลอดจนประชาชนผู้บริโภค ยังขาดความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับสินค้าเกษตรอินทรีย์ จึงทำให้ระบบและกระบวนการผลิตสินค้าอินทรีย์ยังไม่เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางเท่าที่ควร

ผลิตภัณฑ์ข้าวจากนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประส่วนใหญ่เป็นผลิตภัณฑ์อินทรีย์เกือบทั้งหมด ด้วยสภาพแวดล้อมที่เอื้อสมบูรณ์ทำให้ในทุกขั้นตอนการผลิตไม่จำเป็นต้องพึ่งสารเคมีหรือสิ่งอินทรีย์จากภายนอก แต่ก็ไม่ได้เป็นข้าวอินทรีย์โดยสมบูรณ์ เนื่องจากใช้เมล็ดพันธุ์สังเคราะห์และชาวนาบางส่วนใส่ปุ๋ยเพิ่ม ซึ่งสามารถปรับเปลี่ยนโดยการใช้พันธุ์ข้าวท้องถิ่น และชาวนาเป็นผู้คัดเลือกเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ที่จะใช้เพาะปลูกในฤดูกาลต่อไป และเสริมสร้างความอุดมสมบูรณ์ของดินโดยการสร้างแนวโคกทาง ทำให้มีดินที่เหมาะสมกับต้นกล้ามากขึ้น ไม่จำเป็นต้องใช้ปุ๋ยเคมี วิธีการผลิตที่หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีในทุกขั้นตอนการผลิต และเน้นในเรื่องการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาตินี้ จึงจะทำให้ข้าวจากนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประเป็นผลิตภัณฑ์อินทรีย์อย่างสมบูรณ์ เนื่องจากกระแสดังกล่าวด้านสุขภาพและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการพัฒนามาตรฐานเกษตรอินทรีย์ จึงกล่าวได้ว่าชุมชนบ้านปากประมีความพร้อมในการผลิตข้าวอินทรีย์ ขาดแต่การตื่นตัวของคนในชุมชนที่จะลงมือสร้างผลิตภัณฑ์อินทรีย์อย่างเป็นรูปธรรมเท่านั้น

3.1.3.2 การใช้เรื่องราวเพื่อเพิ่มมูลค่าของสินค้า การตัดสินใจเลือกซื้อสินค้าของผู้บริโภคอาศัยในหลายปัจจัย เช่น ความต้องการ ราคา คุณภาพ ของแถม หรือสิ่งจูงใจอื่นๆ ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ล้วนถูกนำมาประชาสัมพันธ์เพื่อสร้างแรงจูงใจให้ซื้อสินค้า กลวิธีหนึ่งที่สามารถเข้าถึงผู้บริโภคได้ดีคือ การสร้างเรื่องราวให้กับสินค้า (Story of Product) ซึ่งเป็นกลวิธีที่ทำให้ผู้บริโภคสนใจสินค้าโดยไม่ได้รู้สึกถูกยัดเยียดให้ซื้อสินค้า และยังทำให้ผู้บริโภคได้เรียนรู้เรื่องราวของตัวผลิตภัณฑ์ไปด้วย

การเพิ่มคุณค่า (Added Values) ให้กับผลิตภัณฑ์ในประเทศไทยไม่ใช่เรื่องใหม่ มีการทำกันมานาน แต่ยังคงจำกัดอยู่ในวงแคบหรือเป็นส่วนน้อย สินค้าบางยี่ห้อปริมาณมากกว่า ราคาถูกลงกว่า สินค้าที่มีปริมาณน้อยกว่า และผู้บริโภคยินดีซื้อสินค้าที่มีปริมาณน้อยแต่ราคาสูงกว่า เพราะคุณค่าในตัวผลิตภัณฑ์ที่สร้างความแตกต่างที่โดดเด่นและเป็นเอกลักษณ์กว่าผลิตภัณฑ์อื่นๆ ใน

ประเภทเดียวกันเช่น “กาแพชี่ชะมด” ซึ่งเมล็ดกาแพชี่ตัวชะมดกินเข้าไป แล้วขับถ่ายออกมา โดยชะมดจะเลือกกินเฉพาะเมล็ดกาแพชี่ที่สด ไม่เน่า ผลสุกพอดี เมื่อชะมดแทะเนื้อและกลืนเมล็ดลงไป กระบวนการย่อยจึงเปรียบเสมือนการหมักบ่มเมล็ดกาแพชี่ได้เป็นอย่างดี เมื่อชะมดถ่ายออกมาจึงทำให้ได้เมล็ดกาแพชี่คุณภาพ เรื่องราวเหล่านี้ทำให้กาแพชี่ชะมดมีราคาสูงกว่ากาแพชี่ตามท้องตลาดทั่วไป ราคาต่อแก้วอยู่ที่ 500 -1,000 บาทเห็นได้ว่าปัจจัยหลักในการเลือกบริโภคคือ ลักษณะทางกายภาพของสินค้า และอารมณ์ความรู้สึกที่ผู้ผลิตสามารถสื่อให้ผู้บริโภคเพื่อการสร้างคุณค่าเพิ่มแก่สินค้า หากผลิตภัณฑ์ข้าวในทะเลสาบของชุมชนปากประ สามารถนำเสนอเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนที่มีต่อการปรับตัวต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติอันเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน และการผลิตข้าวที่ทุกขั้นตอนเป็นการผลิตแบบอินทรีย์ก็จะสามารถสร้างคุณค่า และราคาให้สินค้าเพิ่มมากขึ้น สิ่งสำคัญในการสร้างเรื่องราวเกี่ยวกับสินค้าเพื่อเพิ่มมูลค่า คือการสร้างความแตกต่าง สร้างเอกลักษณ์ และสร้างการรับรู้ให้ผู้บริโภคจดจำ ซึ่งให้เห็นว่าสินค้ามีคุณสมบัติที่โดดเด่นจากสินค้าคู่แข่งอย่างไรซึ่งความแตกต่างของผลิตภัณฑ์เหล่านี้ ส่งผลให้สินค้าเกษตรอินทรีย์ราคาสูงกว่าสินค้าเกษตรทั่วไป 10-20% และเมื่อมีการสร้างเรื่องราวแก่สินค้าเพิ่มเติมมูลค่าและแรงจูงใจในการซื้อสินค้าก็จะเพิ่มขึ้นอีก¹⁰

เห็นได้ว่าการสร้างผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์ของชุมชนบ้านปากประ จะเป็นการสร้างความมั่นคงทางอาชีพให้กับคนในชุมชน เป็นก้าวแรกๆ ในการผลิตและดำเนินกิจการของชุมชน โดยชาวบ้านสามารถเป็นผู้ผลิตและจำหน่ายด้วยตนเอง ลดต้นทุนการผลิตและไม่พึ่งพาพ่อค้าคนกลางสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างแท้จริง ที่สำคัญคือแสดงให้เห็นถึงคุณค่าของภูมิปัญญาที่ยังก่อให้เกิดประโยชน์ในปัจจุบัน ส่งผลย้อนกลับในคนในชุมชนเกิดความภาคภูมิใจและตระหนักในคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งการเห็นถึงความสำคัญเหล่านี้จะส่งผลให้เกิดการสืบทอดและพัฒนาส่งต่อไปจากรุ่นสู่รุ่น

3.1.4 การขยายพื้นที่เพาะปลูก

ในปัจจุบันพื้นที่บริเวณริมชายฝั่งทะเลสาบที่สามารถทำนาได้มีความยาวประมาณ 3 กิโลเมตร ส่วนที่ยังมีการทำนาจริงรวมพื้นที่ยาวประมาณ 6 กิโลเมตร เห็นได้ว่าพื้นที่เพาะปลูกข้าวในทะเลสาบลำปำ ยังสามารถขยายออกไปได้อีก จากการรวบรวมข้อมูลภาคสนามและค้นคว้าข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ผู้ศึกษาพบว่ามีความเหมาะสมที่จะขยายพื้นที่การทำนาโดยการสร้างแนวไทรงางซึ่งพบว่า นาที่มีความลึกมากที่สุด ลึกถึง 30 เมตร เนื่องจากมีการปลูกแนวไทรงางตามแนวชายฝั่ง ซึ่งไทรงางเป็นพันธุ์ไม้ที่มีลักษณะพิเศษคือมีรากขึ้นสูงพ้นจากพื้นดินและผิวน้ำ เพื่อช่วยค้ำยันและพยุงลำต้นไว้ จึงต้านทานกระแสน้ำและลมได้เป็นอย่างดี ดังนั้นไทรงางจึงเป็นเกราะกำบังและลดความรุนแรงของคลื่นลมชายฝั่ง ช่วยดักตะกอนสิ่งปฏิกูล และสารพิษต่างๆ ไม่ให้ไหลลงสู่ทะเลสาบในบริเวณชายฝั่งและในทะเล ในปัจจุบันมีปัญหาหลายประการ ได้แก่ การเพาะเลี้ยงชายฝั่ง แหล่งชุมชน แหล่งอุตสาหกรรม การเกษตรกรรม และกิจกรรมอื่นอีกหลายประเภทได้ขยายไปสู่ชายฝั่งทะเล โดยเฉพาะ

¹⁰สำนักงานมาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหารแห่งชาติ, ดันสินค้าปลอดภัยติดตลาดโลก, เข้าถึงเมื่อ 15 มีนาคม 2558, เข้าถึงได้จาก http://www.acfs.go.th/read_news.php?id=4399& ntype=09

ในพื้นที่ป่าชายเลน จนทำให้ป่าชายเลนลดลงอย่างรวดเร็วและรุนแรงจนน่าเป็นห่วงในด้านการประมง ป่าชายเลนเป็นแหล่งขยายพันธุ์ และที่อยู่อาศัยของสัตว์นานาชนิด เช่น กุ้ง อันได้แก่ กุ้งกุลาดำ กุ้งแสบ โดยมีความศึกษาพบว่าบริเวณป่าชายเลนประเทศไทย มีกุ้งชนิดต่างๆ ประมาณ 16 ชนิด ในด้านสิ่งแวดล้อมป่าชายเลน มีความสำคัญในด้านการอนุรักษ์พื้นที่ชายฝั่งทะเลโดยเฉพาะช่วยลดการระเหยน้ำเสียและยังช่วยทำให้เกิดการงอกของแผ่นดินขยายออกไปสู่ทะเลอีกด้วย นอกจากนี้โกงกางยังเป็น ที่วางไข่และพักตัวอ่อนของสัตว์ทะเลจำพวกกุ้ง หอย ปู ปลา เนื่องจากเป็นแหล่งผลิตอาหารโปรตีนที่สำคัญ และไม่โกงกางยังนำมาเป็นฟืน ถ่านที่มีคุณภาพดีมาก และนิยมนำมาทำเฟอร์นิเจอร์ด้วยต้น โกงกางสามารถกระจายพันธุ์ได้โดย ผลของโกงกางจะงอกตั้งแต่ยังอยู่บนต้น ส่วนที่มีสีเขียวเป็นหลอด ยาว ห้อยอยู่นั้นเป็นรากที่งอก ตัวผลคือส่วนที่เป็นก้อนสีน้ำตาล ติดอยู่กับขั้ว ปลายรากจะแหลมแข็ง เมื่อหลุดจากต้น ถ้าน้ำแห้งก็จะพุ่งปักลงไปในการเล่น ตอนปลายที่มีตุ่มขรุขระจะแตกออกเป็นรากได้ทันที ส่วนตรงผลที่ติดกับขั้ว เมื่อหลุดจากกิ่งจะเป็นยอด แตกเป็นใบใบในที่สุดนอกจากนี้ ยังพบว่าในอดีต นอกจากชุมชนบ้านปากประพื้นที่อื่นโดยรอบทะเลสาบสงขลาก็มีการทำนาในชายฝั่งทะเลเช่นกัน เช่น ในพื้นที่บริเวณทะเลน้อย แต่เนื่องจากการขยายตัวของชุมชน การปรับเปลี่ยนอาชีพของคนในชุมชน ปัจจุบันจึงเหลือพื้นที่ทำนาในทะเลสาบเฉพาะบริเวณบ้านปากประ ในอนาคตจึงควรมีการศึกษา ค้นคว้าความเป็นไปได้ในการทำนาในพื้นที่อื่นๆ ต่อไป

การขยายพื้นที่เพาะปลูกในบริเวณบ้านปากประจะช่วยให้ชาวนาได้ผลผลิตมากขึ้น และมีแรงจูงใจในการทำนามากกว่าการทำเป็นงานรองอย่างปัจจุบัน ซึ่งจะสนับสนุนให้การสร้างผลิตภัณฑ์ชุมชนเป็นรูปธรรมได้มากขึ้น และการขยายไปในพื้นที่อื่นๆ ยังช่วยสร้างอาชีพให้คนในพื้นที่นั้น และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรทางธรรมชาติอย่างคุ้มค่า อีกทั้งอาจก่อให้เกิดการรวมกลุ่มหรือสร้าง เครือข่ายเพื่อการพัฒนาภูมิปัญญาอย่างมั่นคงในอนาคต

3.2 การประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอก

เมื่อชุมชนมีความเข้มแข็งในการดำเนินงานภูมิปัญญาในระดับหนึ่งแล้ว ควรมีการรับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกบางประการเพื่อเสริมสร้างศักยภาพในกิจกรรมการดำเนินงานต่างๆ อีกทั้งยังเป็นกลไกหนึ่งในการปกป้องปัจจัยภายนอกที่อาจกระทบกับการดำรงอยู่ของภูมิปัญญา เช่น นโยบายการพัฒนาสาธารณูปโภคภาครัฐ เป็นการสร้างการมีตัวตนของภูมิปัญญาในส่วนราชการ ทั้งนี้ในการรับการสนับสนุนจากภาครัฐ ไม่ควรรับมาทั้งหมด ควรแสดงจุดยืน และรับการสนับสนุนในส่วนที่คนในชุมชนได้ร่วมกันพิจารณาแล้วว่ามีความเหมาะสมตามแนวทางที่ชุมชนได้ร่วมกันกำหนดไว้ รวมทั้งเพื่อประชาสัมพันธ์ภูมิปัญญาให้เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายในวงกว้าง ซึ่งในส่วนของภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ มีแนวทางในการประสานเชื่อมโยงกับหน่วยงานภายนอก ดังนี้

3.2.1 การเชื่อมโยงจุดท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมกับพื้นที่ใกล้เคียง

แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีลักษณะทางธรรมชาติเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น และมีเรื่องราวทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศเข้าไปเกี่ยวข้อง มุ่งเน้นการดำเนินการแหล่งท่องเที่ยว โดยการจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน มีกิจกรรมที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับ

ระบบนิเวศและวัฒนธรรมในพื้นที่นั้น รวมทั้งการมุ่งเน้นให้เกิดจิตสำนึกต่อการรักษาระบบนิเวศอย่างยั่งยืน

จังหวัดพัทลุงได้พยายามผลักดันตัวเองเป็นเมืองแห่งการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ตั้งแต่ในปี 2557 – 2560 ได้ดำเนินการแผนส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยมียุทธศาสตร์เพื่อพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรม รวมทั้งแหล่งมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นเป็นพื้นที่ท่องเที่ยว และจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาและบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การเกษตรยั่งยืนและการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ รวมทั้งนำภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่สากลสนับสนุนการสร้างเครือข่ายความร่วมมือเพื่อสืบสาน ส่งเสริมและพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่สากล ทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น¹¹ ในส่วนขององค์การบริหารส่วนตำบลลำปำ มีแผนงานด้านการส่งเสริมที่เกี่ยวข้องในระหว่างปี พ.ศ. 2557-2559 ได้แก่ ปรับปรุงและพัฒนาสถานที่ท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เกษตร นิเวศน์ และวัฒนธรรมโครงการจัดตั้งตลาดน้ำคลองปากประ หมู่ที่ 11 ตำบลลำปำ การจัดตั้งศูนย์เรียนรู้การเกษตรตำบลลำปำจัดทำวารสาร แผ่นพับ แผ่นปลิวประชาสัมพันธ์ โครงการส่งเสริมและสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นโครงการอนุรักษ์ป่าไม้ชายฝั่งทะเลโครงการปลูกป่าชายเลน โครงการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์¹²

ชุมชนบ้านปากประ ตั้งอยู่ระหว่างแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของจังหวัดพัทลุง คือ ด้านทิศใต้ติดหาดแสนสุขลำปำ ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีสาธารณูปโภคพร้อมสำหรับรองรับนักท่องเที่ยวได้จำนวนมาก มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่หลากหลายและเป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจที่สำคัญของชาวพัทลุง ด้านทิศเหนือติดทะเลน้อย ซึ่งเป็นแหล่งนกน้ำและบึงบัวขนาดใหญ่ เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญและมีลักษณะเฉพาะแหล่งหนึ่งของประเทศ โดยมีถนนสายปากประ ตัดเลียบบริเวณทะเลสาบลำปำเชื่อมต่อเส้นทางระหว่างชุมชนลำปำและชุมชนทะเลน้อย นอกจากการทำงานในทะเลแล้ว วิถีชีวิตของชาวปากประยังมีอีกหลายส่วนที่น่าสนใจ และมีศักยภาพเพียงพอในการเปิดรับการท่องเที่ยวหรือพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม อาทิ การยกยอยักษ์บริเวณปากคลองปากประ การทำงานฝีมือหัตถกรรมพื้นบ้าน การประมงพื้นบ้าน เป็นต้น เห็นได้ว่าชุมชนบ้านปากประ มีศักยภาพเพียงพอในการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาเที่ยวชมได้ ทั้งในด้านธรรมชาติที่งดงาม วิถีชีวิตผู้คนที่น่าสนใจอีกทั้งมีทำเลที่ตั้งที่สะดวกแก่การเดินทาง สามารถ เข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้ง่ายและมีความหลากหลายของกิจกรรมท่องเที่ยว อีกทั้งในปัจจุบันยังมีร้านอาหาร กิจกรรมการท่องเที่ยว และเริ่มได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐอีกด้วย

3.2.2 การดำเนินงานภายใต้โครงการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

จากปัญหาการรุกล้ำป่าต้นน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่ความรุนแรงขึ้นเรื่อย จนกระทบต่อความอุดมสมบูรณ์และทรัพยากรธรรมชาติโดยรวม ในปี พ.ศ. 2545 รัฐบาล

¹¹จังหวัดพัทลุง, **แผนพัฒนาจังหวัด 4 ปี (2557-2560)** เข้าถึงเมื่อ 30 เมษายน 2558, เข้าถึงได้จาก http://www.phatthalung.go.th/develop_plan/load/?filepath=files/com_develop_plan/2015-01/20150128_sggvqmyt.zip&filename=Plan%204%2057-60.zip&id=6

¹²องค์การบริหารส่วนตำบลลำปำ, **แผนพัฒนา อบต. 3 ปี**, เข้าถึงเมื่อ 30 เมษายน 2558, เข้าถึงได้จาก http://www.lampam.go.th/datacenter/detail.php?news_id=213

จึงมีนโยบายฟื้นฟูและวางแนวทางการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในระยะยาว โดยแต่งตั้งคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เมื่อวันที่ 17 ธันวาคม 2545¹³ โดยมุ่งวางแนวทางการดำเนินงานเกี่ยวกับลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในทุกด้านทั้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ เศรษฐกิจ สังคม และศิลปวัฒนธรรม ด้วยการจัดตั้งโครงการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้มอบหมายให้มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ โดยคณะกรรมการสิ่งแวดล้อม และหน่วยงานเครือข่ายดำเนินการศึกษาแนวทางการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา และจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา รวมทั้งให้ข้อเสนอแนะและกำหนดมาตรการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาอย่างเหมาะสมโดยแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา พ.ศ. 2553-2559¹⁴ ซึ่งมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อบริหารจัดการให้เกิดความสมดุลของมิติการพัฒนาใน 3 ด้าน ได้แก่ นิเวศ เศรษฐกิจ และสังคม โดยการมีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็งของทุกภาคส่วนในส่วนมิติด้านนิเวศเน้นอนุรักษ์ฟื้นฟูระบบนิเวศลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาให้มีความสมบูรณ์และมีความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นเอกลักษณ์ที่สวยงามทั้งทางธรรมชาติ ศิลปวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้คนในลุ่มน้ำได้ใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตอย่างมั่นคง เพียงพอและมีคุณภาพชีวิตที่เหมาะสมมิติด้านเศรษฐกิจ เน้นการจัดการการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างประหยัดและมีประสิทธิภาพ เพื่อสนับสนุนทางเศรษฐกิจและอุปโภคบริโภค โดยไม่กระทบทางลบแก่สภาพแวดล้อมและสามารถใช้ประโยชน์ได้ต่อเนื่องยาวนาน และมีมิติด้านสังคม เน้นจัดสรรและแบ่งปันบทบาทในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู สงวนรักษา และการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติให้แก่ภาคส่วนต่างๆ ร่วมรับผิดชอบร่วมกัน เพื่อการดำรงชีวิตที่มีคุณภาพร่วมกันแผนแม่บทฉบับนี้ประกอบด้วย 5 ยุทธศาสตร์¹⁵ซึ่งพบว่ามี mốiเชื่อมโยงกับการทำนาในทะเลสาบของบ้านปากประในยุทธศาสตร์ที่ 2 ยุทธศาสตร์ที่ 4 และยุทธศาสตร์ที่ 5 ดังนี้

ยุทธศาสตร์ที่ 2 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรลุ่มน้ำแบบบูรณาการและใช้อย่างยั่งยืน มาตรการที่ 1 จัดการทรัพยากรดินและการใช้ประโยชน์ที่ดินโดยรอบทะเลสาบให้เหมาะสมกับศักยภาพทางธรรมชาติ และความพอเพียงของทรัพยากรน้ำที่มีอยู่ เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจในการใช้พื้นที่ ขณะเดียวกันต้องไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมที่มีคุณค่าของท้องถิ่น

¹³สำนักโครงการพระราชดำริและกิจการพิเศษ กรมป่าไม้, **โครงการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา**, เข้าถึงเมื่อ 15 มีนาคม 2559, เข้าถึงได้จาก http://www.forest.go.th/orip/index.php?option=com_content&view=article&id=328&Itemid=441&lang=th

¹⁴สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, **แผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา พ.ศ. 2553-2559**, เข้าถึงเมื่อ 15 มีนาคม 2559, เข้าถึงได้จาก www.onep.go.th/index.php?option=com_content&view=article&id=31277-2556-2559%26catid%3D138:2012-02-28-02-54-08%26Itemid%3D303+&cd=1&hl=en&ct=clnk&gl=th

¹⁵เรื่องเดียวกัน.

ยุทธศาสตร์ที่ 4 การอนุรักษ์ ฟื้นฟู บูรณะ ศิลปวัฒนธรรม แหล่งประวัติศาสตร์ โบราณคดี ภูมิปัญญาท้องถิ่น และแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติและวัฒนธรรมโดยอนุรักษ์ ฟื้นฟู พัฒนาและรื้อฟื้น และใช้ประโยชน์ภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมให้สมคุณค่าและเหมาะสม โดยให้ความสำคัญกับการวิจัยค้นคว้าและหาแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสม การพัฒนาเครือข่ายข้อมูล ภูมิปัญญาท้องถิ่นและศิลปกรรม และการจัดตั้งสถาบันการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน พัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้และเชื่อมโยงข้อมูลด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นสนับสนุนการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนให้สอดคล้องกับศักยภาพของแต่ละพื้นที่โดยคำนึงถึงประโยชน์ของชุมชนโดยมีแผนงานเร่งด่วน ได้แก่แผนงานเสริมสร้างการเรียนรู้และความตระหนักในคุณค่าลุ่มน้ำเพื่อบูรณสร้างจิตสำนึกให้เกิดความรัก ห่วงแหนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เช่น การสร้างสื่อการเรียนรู้ การจัดตั้งสถาบันการเรียนรู้ของชาวบ้าน ศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การส่งเสริมการเรียนการสอนความรู้ท้องถิ่นในเยาวชน เป็นต้น แผนงานอนุรักษ์ ฟื้นฟู บูรณะ คุ้มครอง ศิลปวัฒนธรรม และแหล่งประวัติศาสตร์ โบราณคดีและแผนงานส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และเชิงอนุรักษ์เช่น การส่งเสริมความหลากหลายของรูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกตามความเหมาะสม

ยุทธศาสตร์ที่ 5 การเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนเปิดเวทีให้ประชาชนได้แสดงความคิดเห็นผลักดันให้มีกลไกพัฒนา วัฒนธรรมการเรียนรู้ภาคประชาชน เช่น วิทยาลัยภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมีนักวิชาการในพื้นที่ช่วยชี้แนะอบรมป้อมฝึก ชุมชน และร่วมกันแสวงหาองค์ความรู้เพื่อร่วมมือกันพัฒนาลุ่มน้ำไปในทิศทางที่เหมาะสม

จากยุทธศาสตร์และแผนการดำเนินงานในการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เห็นได้ว่าให้ความสำคัญในการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติให้กลับมามีความสมดุล โดยอาศัยการมีส่วนร่วมจากประชาชนในท้องถิ่น และเน้นในการอนุรักษ์ สืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับการทำนาในทะเลสาบซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่แสดงให้เห็นถึงการใช้ชีวิตอย่างสมดุลในการพึ่งพากันระหว่างคนกับธรรมชาติอย่างเกิดประโยชน์สูงสุด และไม่เกิดผลกระทบใดๆ ต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งนี้ ในทะเลสาบยังเป็นส่วนหนึ่งในการอนุบาลสัตว์น้ำขนาดเล็กในลักษณะเดียวกับป่าชายเลน การประสานความร่วมมือกับโครงการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาจึงจะช่วยให้เกิดการศึกษาวิจัยในเชิงลึก โดยเฉพาะในกระการด้านวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับดิน น้ำ และพันธุ์ข้าว ซึ่งจะช่วยให้เกิดการพัฒนาต่อยอดในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประมีความโดดเด่นและมีลักษณะเฉพาะแต่ในปัจจุบันการทำนาในทะเลสาบลดลง ซึ่งเกิดจากการไม่ตระหนักในคุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญาจากภายในชุมชน ในการส่งเสริมให้เกิดการอนุรักษ์และสืบสานภูมิปัญญา จึงควรเน้นการดำเนินงานจากภายในชุมชน เริ่มตั้งแต่การจัดตั้งกลุ่มชาวนาเพื่อสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างชาวนาที่ทำนาในทะเลสาบ ซึ่งจะนำไปสู่กระบวนการต่างๆ เช่น การจัดเก็บองค์ความรู้ภูมิปัญญาอย่างเป็นรูปธรรม การจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ การส่งเสริม

ภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบเป็นหลักสูตรท้องถิ่น การสร้างผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์ของชุมชน และการขยายพื้นที่เพาะปลูก นอกจากนี้ ภายหลังจากที่ชุมชนมีความเข้มแข็งแล้วควรมีมีการเลือกรับการสนับสนุนจากภายนอกตามความเหมาะสม เพื่อส่งเสริมให้มีการทำนาในทะเลสาบอย่างกว้างขวาง และปกป้องภูมิปัญญาที่อาจได้รับผลกระทบจากภายนอก

บทที่ 6

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

บทสรุป

ผลจากการศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ตามแนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการเน้นศึกษาข้อมูลโดยการลงพื้นที่ชุมชนประกอบกับศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญา ผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น และเสนอการจัดการอย่างยั่งยืน สามารถแบ่งข้อมูลได้เป็น 3 ส่วน ดังนี้

1. ความเป็นมาและพัฒนาการการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ
2. ศักยภาพและปัจจัยที่ส่งผลต่อการสืบสานภูมิปัญญา
3. แนวทางการสืบสานภูมิปัญญาอย่างยั่งยืน

1. ความเป็นมาและพัฒนาการการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ

บ้านปากประ ตั้งอยู่ตอนบนสุดของทะเลสาบสงขลาตอนกลางหรือที่เรียกว่าทะเลสาบลำปำ มีอาณาเขตระหว่างบ้านชายคลอง ตำบลทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ลงมาถึงบ้านป่าลิไลยก์ ตำบลลำปำ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง ด้านตะวันออกติดกับทะเลสาบ คลองปากประตั้งอยู่ระหว่างทะเลน้อยและทะเลสาบลำปำหรือทะเลสาบสงขลาตอนกลาง เป็นลำคลองที่มีความกว้างและลึกที่สุดของจังหวัดพัทลุงระบายน้ำลงสู่ทะเลสาบสงขลา บ้านปากประอยู่ตอนบนสุดของทะเลสาบสงขลาตอนกลาง ซึ่งมีคลองปากประเป็นเขตแบ่งระหว่างทะเลน้อย มีถนนสายปากประเชื่อมต่อระหว่างหาดแสนสุขลำปากกับอุทยานนกน้ำทะเลน้อย ห่างจากตัวเมืองพัทลุงมาทางทิศเหนือประมาณ 30 กิโลเมตร บ้านปากประมีภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเลสาบ พื้นที่ลาดเทจากทิศตะวันตกไปสู่ชายฝั่งทะเลสาบในทิศตะวันออกมีคลองปากประไหลจากทิศเหนือของหมู่บ้าน และลำน้ำสายเล็ก 3 สาย ไหลจากทิศตะวันตกลงสู่ทะเลสาบ

ปัจจุบันบ้านปากประอยู่ภายใต้กำกับขององค์การบริหารส่วนตำบลลำปำ อาชีพหลักของชาวบ้านปากประคือ การประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรม การประมง และปศุสัตว์ ด้านเกษตรกรรมมีการทำนาเป็นอาชีพหลักทั้งในบริเวณที่ราบในพื้นที่หมู่ที่ 2 ตำบลลำปำ ซึ่งอยู่ในบริเวณติดกันเพื่อขาย และทำนาในทะเลสาบลำปำเพื่อบริโภคในครัวเรือน นอกจากนี้ยังมีการปลูกยางพารา ปาล์ม น้ำมัน และปลูกผักสวนครัว เช่น พริก มะเขือ เพื่อขายและบริโภค ด้านการประมง หาสัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นมีขนาดเล็ก นิยมนำมาแปรรูป ตากแห้ง ขายและบริโภคในครัวเรือน โดยมีพ่อค้ามารับซื้อถึงบ้าน ส่วนด้านปศุสัตว์มีการเลี้ยงวัวเนื้อเป็นจำนวนมาก และมีฟาร์มโคนมขนาดเล็กกระจายอยู่หลายครัวเรือน ตามนโยบายส่งเสริมการเลี้ยงโคนมเพื่อส่งน้ำนมดิบให้แก่โรงงานผลิตนมจังหวัดพัทลุง

แต่เดิมมีการตั้งชุมชนที่คลองปากประลึกเข้ามาจากชายฝั่งทะเลสาบประมาณ 500 เมตร ยาวนานมากกว่าศตวรรษ ส่วนพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลสาบเป็นพงหญ้าและป่าพรุ เริ่มแรกมีเพียง 4-5 ครัวเรือน เริ่มมีการขยายตัวของชุมชนอย่างชัดเจนในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เนื่องจากการขยายพื้นที่ทำกินจากชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียงจากชุมชนควบลบ ชุมชนทะเลน้อย และชุมชนลำปำ เมื่อเข้ามาตั้งถิ่นฐานก็ได้หักร้างถางพงเพื่อจับจองที่ดินทำนาในบริเวณพื้นที่หมู่ 2 ตำบลลำปำในปัจจุบัน ซึ่งห่างจากชายฝั่งทะเลสาบเข้าไปประมาณครึ่งกิโลเมตร ต่อมาในปี พ.ศ. 2518-2519 เกิดวิกฤตการณ์ทางการเมือง “กรณีถ้ำแดง” ชาวนาในพื้นที่อำเภอระโนดถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ จึงได้มีการหลบหนีทางการเมืองมาตั้งรกรากที่ริมคลองปากประ ซึ่งอยู่ฝั่งตรงข้ามฝั่งทะเลสาบ จึงมีการขยายครัวเรือนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้ระหว่างชุมชนทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออกมีการไปมาหาสู่กันอยู่เสมอตั้งแต่อดีต โดยใช้วัฒนธรรมเกลือเชื่อมสายสัมพันธ์ระหว่างกัน

เนื่องจากการทำนาในอดีตช่วงก่อนปี 2500 เป็นการทำนาแบบดั้งเดิม ใช้แรงงานคนและต้องอาศัยฝนฟ้าเป็นหลัก หากปีไหนฝนไม่ต้องตามฤดูกาลนาข้าวเสียหาย ผลผลิตก็ไม่เพียงพอต่อการยังชีพ ชาวนาจึงทดลองหว่านเมล็ดข้าวบริเวณชายฝั่งทะเลสาบ ในช่วงเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน ซึ่งน้ำในทะเลสาบลดระดับต่ำสุด และเนื่องจากเป็นช่วงต้นฤดูฝนสองปากประจึงระบายน้ำจืดออกมาขับไล่น้ำเค็มบริเวณชายฝั่งทะเลบ้านปากประ บริเวณชายฝั่งจึงมีลักษณะเป็นดินโคลนร่วนซุยเช่นเดียวกับผืนนาก่อนการหว่านดำ เพื่อเป็นนาข้าวสำรอง ทดแทนใช้บริโภคในครัวเรือน และทำนาในทะเลสาบสืบทอดกันมาจนปัจจุบัน โดยผู้ศึกษาได้แบ่งพัฒนาการการทำนาในทะเลสาบของชุมชนปากประเป็น 3 ช่วง คือช่วงระหว่าง พ.ศ. 2470-2530 ซึ่งเป็นช่วงเริ่มแรกของการทำนาจนถึงช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชนจนทำให้การทำนาในทะเลสาบลดลง ช่วงต่อมาคือ พ.ศ. 2531-2555 ซึ่งการทำนาในทะเลสาบซบเซาลง และช่วง พ.ศ. 2556-2558 ซึ่งเริ่มมีกระแสฟื้นฟูการทำนาในทะเลสาบ ดังนี้

1.1 ช่วงเริ่มแรก (พ.ศ. 2470-2530)

นายเปื้อน ชายแก้ว ชาวบ้านปากประ อายุ 87 ปี เล่าว่า แม่ของตนคือนางแก้ว ชายแก้ว เป็นผู้ริเริ่มการทำนาบริเวณริมชายฝั่งทะเลสาบลำปำ เนื่องจากบางครั้งน้ำที่ท่าบนฝั่งได้ผลผลิตไม่ดี นางแก้วเห็นว่าดินบริเวณชายฝั่งทะเลสาบเป็นดินโคลนที่มีความอุดมสมบูรณ์ น่าจะเหมาะแก่การเพาะปลูกข้าว จึงได้ทดลองหว่านข้าวในช่วงเดือนพฤษภาคมซึ่งเป็นช่วงน้ำลด เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวปรากฏว่าได้ผลผลิตดีมาก เพื่อนบ้านจึงหันมาทำนาในทะเลสาบด้วย ในอดีตดินบริเวณไหนที่เห็นว่าอุดมสมบูรณ์ก็ปลูกข้าวกันทั้งนั้น อย่างที่บ้านทะเลน้อยซึ่งอยู่ใกล้ ๆ กัน ก็ยังปลูกข้าวที่ได้ถุนบ้าน เพราะจะสร้างบ้านยกได้ถุนสูงยื่นออกไปบริเวณชายฝั่ง ดินที่ได้ถุนบ้านเป็นดินโคลนเหมาะแก่การเพาะปลูกเช่นเดียวกับที่บ้านปากประ การทำนาในทะเลสาบจะเริ่มขึ้นในช่วงที่น้ำทะเลลดต่ำที่สุดในรอบปี คือประมาณช่วงเดือนพฤษภาคม-กรกฎาคม ในอดีตชาวบ้านปากประจะเริ่มการหว่านดำตั้งแต่เดือน พฤษภาคม เนื่องจากใช้พันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่มีระยะการเจริญเติบโตจนเก็บเกี่ยวประมาณ 4-5 เดือนแต่ต่อมาเริ่มนิยมใช้พันธุ์ข้าวเบาจากการส่งเสริมกรมการข้าวซึ่งใช้ระยะเวลาเพาะปลูกถึงเก็บเกี่ยวเพียง 3-4 เดือนเท่านั้นจึงเริ่มต้นการทำนาในช่วงเดือนมิถุนายน-กรกฎาคมแล้วแต่ความพร้อมของชาวนาแต่ละคนเนื่องจากบริเวณชายฝั่งทะเลสาบมีลักษณะเป็นดินโคลนที่ทับถมกัน ดินจึงมีความอุดมสมบูรณ์ มีความร่วนเหมาะกับการหว่านดำ ชาวนาจึงไม่ต้องไถแปรหรือปรับหน้าดินอีก ในระหว่างต้นข้าวเริ่มเจริญเติบโตเป็นต้นกล้าจะยังไม่มี ความแข็งแรงพอ

เมื่อมีกระแสน้ำเค็มหนุนจะส่งผลให้ต้นกล้าเสียหาย ชาวนาจะหว่านหรือนำต้นกล้าที่แข็งแรงแล้ว มาปักดำซ่อมนา ในส่วนที่เสียหาย จนต้นกล้าสูงประมาณ 30 เซนติเมตรจึงจะลงรากลึก แข็งแรง สามารถต้านทานกระแสน้ำ กระแสลมได้เป็นอย่างดี ด้วยเหตุนี้ต้นข้าวในนาฝั้นเดียวกันจึงไม่ได้ ออกรวงพร้อมกันเสมอไปภายหลังจากต้นข้าวสามารถยืนต้นได้อย่างมั่นคงแล้ว สามารถเจริญเติบโต งอกงาม โดยชาวนาไม่จำเป็นต้องบำรุงรักษาหรือใส่ปุ๋ยเพิ่มเติมอีกทั้งต้นข้าวจะกลายเป็นที่อยู่อาศัย ของสัตว์น้ำขนาดเล็กด้วยเมื่อข้าวเริ่มออกรวงเต็มที่ราวช่วงเดือนกันยายน-ตุลาคม ชาวนาจะเริ่มทำ การเก็บเกี่ยว ด้วยมีที่นาเพียงคนละ 1 หัวท่อน มีพื้นที่ไม่มากนัก จึงไม่ต้องใช้แรงงานจำนวนมาก สามารถทำคนเดียว ได้ โดยใช้เคียวหรือแกละเป็นอุปกรณ์ในการเก็บเกี่ยว เมื่อเกี่ยวแล้วจะมัด เป็นช่อขนาดหนึ่งกำมือ วางไว้บนต้นข้าวที่ถูกเกี่ยวไปแล้ว เมื่อเกี่ยวหมดจึงจะเก็บนำมากองรวมกัน ไว้บนฝั่ง เพื่อจะลาล้างข้าวไปเก็บไว้ยังเรือนข้าวเพื่อนวดข้าวและจัดเก็บไว้สำหรับบริโภคในครัวเรือน ต่อไป

ในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2530 ชาวนาบ้านปากประทุกครัวเรือนจะประกอบพิธีทำขวัญข้าว เพื่อบูชาและแสดงความกตัญญูต่อพระแม่โพสพ โดยมีหมอขวัญเป็นผู้ประกอบพิธีกรรม ชาวปากประ ไม่เน้นพิธีกรรมที่มีความซับซ้อน มีเพียงการวางเซ่นเครื่องบูชา กล่าวคำทำขวัญข้าว กราบไหว้ และ อธิษฐานจิต แล้วนำข้าวที่ตัดในคราวแรกนั้นห่อด้วยผ้าขาวแยกเก็บไว้ต่างหากในเรือนข้าว เพื่อเก็บไว้ เป็นขวัญข้าว

1.2 ช่วงชบเซา (พ.ศ. 2531-2555)

ชุมชนบ้านปากประ ตั้งอยู่ในพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์มีทรัพยากรเพียงพอสำหรับการยังชีพ ส่งผลให้โครงสร้างของสังคมมีความเปลี่ยนแปลงช้า แต่ไม่อาจหลีกเลี่ยงปัจจัยภายนอกได้ ภายหลังปี พ.ศ. 2530 มีการเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็ว มีการตัดถนนลาดยางเชื่อมต่อระหว่าง ตำบลลำปำและตำบลทะเลน้อย ทำให้การคมนาคมสะดวกมากขึ้น รวมทั้งภาครัฐในขณะนั้นมุ่งเน้น สนับสนุนให้เกษตรกรผลิตเพื่อขาย ใช้เทคโนโลยีและสารเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิต มีการสร้างระบบชลประทานซึ่งช่วยให้ทำนาได้ปีละ 2-3 ครั้ง ชาวนาสามารถผลิตข้าวจากที่นาในหมู่ที่ 2 จำนวนมาก ประกอบกับการนิยมส่งลูกหลานไปเรียนต่อในตัวเมืองมากกว่าการให้สืบทอดอาชีพทำนา อีกทั้ง ชาวนาบางส่วนได้หันไปประกอบอาชีพอื่นๆ เช่น การทำสวนปาล์ม น้ำมัน สวนยางพารา เลี้ยงวัวนม เป็นต้น การทำนาในทะเลสาบซึ่งเป็นปัจจัยรองในการดำรงชีวิตจึงถูกลดทอนบทบาทลงเรื่อยๆ

นอกจากนี้ การเข้ามาสนับสนุนด้านการเกษตรของภาครัฐ ยังส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในเรื่องต่างๆ เช่น การใช้พันธุ์ข้าวเบาที่ใช้ระยะเวลาเพาะปลูกถึงเก็บเกี่ยวเพียง 3-4 เดือน แทนพันธุ์ข้าวท้องถิ่น ถัดการทำนาในทะเลสาบจึงเลื่อนไปในช่วงเดือนมิถุนายน-กรกฎาคม และมีชาวนาบางส่วนทดลองใช้ปุ๋ยเคมีมาบำรุงดินในส่วนที่ติดชายฝั่งเพื่อขยายเขตปลูกข้าวขึ้นมาบนฝั่ง เนื่องจากดินค่อนข้างแน่นไม่ได้ร่วนอุดมสมบูรณ์เหมือนส่วนที่อยู่ในทะเลสาบ รวมทั้งประเพณีการทำขวัญข้าวเพื่อแสดงความกตัญญูต่อพระแม่โพสพก็เลือนหายไปในช่วงนี้ด้วย

1.3 ช่วงฟื้นฟู (พ.ศ. 2556-2558)

ในช่วงหลังปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ประชาชนบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ให้ความสำคัญในการสนับสนุนทางการศึกษาแก่บุตรหลาน ส่งบุตรหลานไปศึกษาในตัวเมืองและ กรุงเทพมหานคร ส่งผลให้เกิดภาวะขาดแคลนแรงงานในรุ่นต่อๆ มา จนกระทั่งช่วงปี พ.ศ. 2550

เป็นต้นมา คนรุ่นหลังซึ่งไปเรียนหรือทำงานในเมืองกลับมายังภูมิลำเนา เกิดกระแสตื่นตัวรักบ้านเกิด ธรรมชาติและวัฒนธรรมดั้งเดิม มีการเผยแพร่ภาพทิวทัศน์นาในทะเลสาบในสื่อโซเชียลมีเดีย โดยช่างภาพชาวพืทลุงซึ่งใช้ชื่อว่า “ฟองสบู่” ทางเฟซบุ๊กและเว็บไซต์ pantip.com และสื่อมวลชนท้องถิ่นได้แพร่ภาพการทำนาในทะเลสาบของชุมชนปากประทางหนังสือพิมพ์ จนเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางเมื่อรายการคู่เลิฟตลอดทั่ว ทางช่องโมเดิร์นไนน์ เมื่อเดือนกันยายน 2557 โดยนำเสนอเรื่องราวของทะเลน้อยและภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบ ภายหลังจากได้มีรายการโทรทัศน์เผยแพร่อีกหลายรายการ ประกอบกับการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมในพื้นที่ใกล้เคียง อาทิ จุดชมวิวยอยักษ์ คลองปากประ สะพานเฉลิมพระเกียรติฯ เส้นทางสายทะเลน้อย-ระโนด เป็นปัจจัยสำคัญให้คนในชุมชนเริ่มตื่นตัวและเห็นถึงคุณค่าความสำคัญของภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบที่เป็นเอกลักษณ์โดดเด่นของชุมชนบ้านปากประมากยิ่งขึ้น การทำนาในทะเลสาบในรอบปี 2557-2558 จึงมีเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ ชาวนาบางรายเล็งเห็นถึงประโยชน์ของแนวโพงกวางที่ช่วยขยายพื้นที่เพาะปลูกทำให้สามารถปลูกข้าวลงไปได้ลึกมากขึ้น สามารถทำนาในทะเลสาบได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย ได้ผลผลิตที่งอกงามเป็นจำนวนมาก จึงนำรถเกี่ยวนวดข้าว ที่ใช้เกี่ยวนวดข้าวในพื้นที่นาปกติมาเก็บเกี่ยวข้าวแทนการใช้แรงงานคน รถเกี่ยวนวดข้าวขนาดใหญ่ซึ่งตระเวนรับจ้างไปทั่วประเทศไทยมาให้บริการ ซึ่งชาวนาให้ความนิยมนามากซึ่งผลผลิตที่ได้จากการทำนาในทะเลสาบชาวนาจะนำไปบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น

2. ศักยภาพและปัจจัยที่ส่งผลต่อการสืบสานภูมิปัญญา

จากการศึกษาและรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ทั้งด้านประวัติศาสตร์ ความเป็นมา ข้อมูลองค์ความรู้ภูมิปัญญา รวมถึงการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาและวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนในปัจจุบัน ทำให้เห็นถึงศักยภาพ คุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญา รวมถึงปัจจัยต่างๆ ซึ่งมีผลกระทบต่อการอนุรักษ์สืบสานภูมิปัญญา ดังนี้

2.1 ศักยภาพ คุณค่าและความสำคัญ

2.1.1 ลักษณะทางภูมิศาสตร์มีความจำเพาะโดดเด่น ทะเลสาบสงขลาเป็นทะเลแบบลากูน (Lagoon) แห่งเดียวของประเทศไทย บ้านปากประตั้งอยู่ตอนบนของทะเลสาบสงขลาตอนกลาง บริเวณคลองปากประซึ่งเป็นคลองที่มีขนาดกว้างและลึกที่สุดของจังหวัดพืทลุง ทำหน้าที่ระบายน้ำจืดออกสู่ทะเล น้ำในทะเลสาบบริเวณชายฝั่งบ้านปากประจึงเป็นน้ำกร่อยที่มีความเค็มน้อย ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของบ้านปากประจึงกล่าวได้ว่ามีความโดดเด่นจำเพาะเป็นหนึ่งเดียว

2.1.2 ชาวบ้านมีความเชี่ยวชาญในการทำนา การตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านปากประเกิดจากการขยายพื้นที่ทำกินของชุมชนในระแวกใกล้เคียง ซึ่งชุมชนโดยรอบทะเลสาบสงขลาเป็นชุมชนเกษตรกรรมมาตั้งแต่โบราณ มีการส่งต่อ สืบทอด และสั่งสอนความรู้ ผ่านการสังเกตและทดลองอย่างยาวนาน ภูมิปัญญาการทำนาจากรุ่นสู่รุ่นจนมีความเข้าใจในกรรมวิธีเกี่ยวกับการทำนา สภาพแวดล้อมและดินฟ้าอากาศเป็นอย่างดี

2.1.3 ผลผลิตปลอดภัยพิช เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของดินและน้ำ การทำนาในทะเลสาบของชุมชนปากประจึงไม่จำเป็นต้องใช้สารอินทรีย์หรือปุ๋ยเคมีบำรุงดินเพิ่มเติม และการขึ้นลงของน้ำทำให้ลดศัตรูพิช จึงไม่มีการใช้สารเคมีในการกำจัดศัตรูพิช ผลผลิตที่ได้ปลอดภัย

สารพิษเนื่องจากไม่จำเป็นต้องใช้ปุ๋ยเคมีบำรุงดิน การขึ้นลงของน้ำทะเลช่วยชะล้างศัตรูพืชการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ จึงจัดว่าเป็นเกษตรอินทรีย์

2.2 อุปสรรคและปัจจัยที่มีผลกระทบต่อภูมิปัญญา

ปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์ สืบสานภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ มีทั้งที่เป็นอุปสรรคที่เกิดขึ้นจากปัจจัยภายในคือชาวนาที่ทำนาในทะเลสาบเอง และปัจจัยภายนอก ดังนี้

2.2.1 คนในชุมชนยังไม่ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญา

เท่าที่ควร ในอดีตการทำนาในทะเลสาบดำรงอยู่เพื่อเป็นแหล่งปลูกข้าวสำรอง ทดแทน กรณีนาหลักเสียหายจากภัยธรรมชาติหรือได้ผลผลิตไม่ดีเท่าที่ควร ผลผลิตจากนาในทะเลสาบสามารถใช้ยังชีพในครัวเรือนได้ โดยไม่ต้องซื้อข้าวจากภายนอก ส่วนในปัจจุบันกล่าวได้ว่าการทำนาในทะเลสาบเป็นงานอดิเรกของชาวนาที่ทำนาหลักควบคู่กันไป ผลผลิตที่ได้ก็นำมารับประทานในครัวเรือนเท่านั้น เจ้าของนาแต่ละท่อนก็ไม่ได้ทำนาสม่ำเสมอทุกปี จะทำตามความสะดวกในแต่ละช่วงเวลาเท่านั้น แต่เมื่อมองจากมุมมองภายนอกแล้ว การทำนาในทะเลสาบเป็นสิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่ง ทั้งในลักษณะที่เป็นภูมิทัศน์อันสวยงามแปลกตา เป็นภูมิปัญญาที่สะท้อนวิถีชีวิตชุมชนที่สามารถปรับตัวและประยุกต์ใช้ประโยชน์จากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติให้เกิดประโยชน์ได้สูงสุด อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงความสมดุลระหว่างสังคม เศรษฐกิจ และธรรมชาติ นับเป็นภูมิปัญญาอันควรค่าแก่การอนุรักษ์สืบทอดและเป็นความภาคภูมิใจอย่างยิ่งของชุมชน

2.2.2 ขาดผู้สืบทอดในรุ่นต่อไป จากการสำรวจผู้ที่ทำนาในทะเลสาบในปี พ.ศ. 2556-2557 พบว่า มีชาวนาที่ทำนาทั้งหมด 23 ราย กว่าร้อยละ 80 อยู่ในช่วงอายุ 50 ปีขึ้นไป ในส่วนคนรุ่นหลังโดยเฉพาะในช่วงอายุต่ำกว่า 30 ปี พบว่า แทบไม่มีบทบาทในการทำนาในทะเลสาบ ส่วนที่ยังทำงานอยู่ในพื้นที่บ้านปากประก็มักมุ่งไปยังงานที่ให้ผลผลิตจำนวนมาก อย่างการทำสวนยางพารา สวนปาล์ม และการเลี้ยงโคนม ในการทำสวนยางพาราและสวนปาล์มนั้นยังพอมีเวลาว่างสำหรับทำงานอื่นๆ เพิ่มไปด้วย เช่น ทำนา ทำหัตถกรรม และประมงน้ำจืด ส่วนการเลี้ยงโคนม จำเป็นต้องดูแลเอาใจใส่โคนมตลอดเวลา ทำให้ไม่สามารถทำอาชีพอื่นๆ ร่วมได้อีก ในปัจจุบันที่นาบางท่อนถูกเวนจ้างไว้กลายเป็นนาร้าง เนื่องจากไม่มีแรงงานและการให้ความสนใจมากนัก

2.2.3 องค์กรความรู้ภูมิปัญญาบางอย่างค่อยๆ สูญหายไป จากการลงพื้นที่ภาคสนามและสัมภาษณ์กลุ่มชาวนาที่ทำนาในทะเลสาบ พบว่า รายละเอียดองค์ความรู้บางอย่าง อาทิ การเลือกสรรพันธุ์ข้าว พืช ที่ดิน การทำขวัญขวัญ เริ่มเลือนหายไปจากชุมชน ส่วนหนึ่งมาจากผู้เฒ่าผู้แก่ที่ล้มหายตายจากไป วิถีชีวิตที่เริ่มเปลี่ยนตามกระแสภายนอก การส่งลูกหลานไปเรียนในตัวเมืองซึ่งส่งผลให้ขาดกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น และที่สำคัญคือการไม่ได้นำมาใช้อย่างต่อเนื่อง

2.2.4 ขาดการประชาสัมพันธ์ให้เป็นที่รู้จัก ช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมา การทำนาในทะเลสาบเริ่มเป็นที่สนใจจากภายนอก แต่สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงกระแสชั่วคราว การได้รับการยอมรับและชื่นชมจากภายนอกจะเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างความภาคภูมิใจให้แก่ชุมชน ซึ่งเป็นเจ้าของภูมิปัญญา ส่งผลให้การอนุรักษ์ สืบสาน และพัฒนาภูมิปัญญาต่อไป นอกจากนี้ ภูมิปัญญาการทำนา

ในทะเลสาบยังไม่มี การสนับสนุนจากภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อีกทั้งบางโครงการของภาครัฐ กระทั่งต่อการทำนาในทะเลสาบด้วยในปัจจุบันการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประยังไม่มี หน่วยงานใดที่ให้การสนับสนุน แม้การไม่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐจะไม่ได้มีผลกระทบต่อการทำ นาในทะเลสาบโดยตรง แต่อาจเกิดผลกระทบโดยอ้อมจากการวางนโยบายด้านต่างๆ ได้ในอนาคต หากภาครัฐตระหนักใน ความสำคัญของภูมิปัญญาจะเป็นส่วนสำคัญในการช่วยปกป้องรักษาทรัพยากร ต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องในการทำนาในทะเลสาบ

2.2.5 การใช้ที่ดินชายฝั่งทะเลสาบ พื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลสาบบ้านปากประ ซึ่งชาวนาทำนาในทะเลสาบในปัจจุบันอยู่ในเขตพื้นที่ของสำนักงานเจ้าท่าภูมิภาคที่ 4 สงขลา กรมเจ้าท่า กระทรวงคมนาคม ซึ่งมีความทับซ้อนในเรื่องกรรมสิทธิ์ตามที่ระเบียบของกระทรวงคมนาคม ซึ่ง เป็นการล่วงล้ำลำแม่น้ำ การทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประในปัจจุบันแม้จะกระทำ ต่อเนื่องมาเป็นระยะเวลาหลายสิบปีแต่กรมเจ้าท่าก็ไม่ได้รับทราบถึงการดำรงอยู่ หากไม่ได้รับการ อนุญาตให้ใช้พื้นที่อย่างชัดเจนจึงอาจเกิดปัญหาการใช้ที่ดินในอนาคตได้

2.2.6 ภัยจากธรรมชาติ ธรรมชาติที่ไม่สามารถควบคุมได้ เช่น การขึ้นลงของ น้ำ กระแสน้ำเค็มน้ำท่วมเนื่องจากทะเลสาบสงขลาตอนกลางเป็นพื้นที่รับน้ำจืดจากเทือกเขาบรรทัดที่ ไหลผ่านชุมชนในที่ราบลุ่มทะเลสาบและได้รับกระแสน้ำเค็มจากลำคลองหลายสายที่ไหลเชื่อม ระหว่างทะเลสาบสงขลาตอนกลางกับอ่าวไทยผ่านพื้นที่อำเภอระโนดในจังหวัดสงขลา จึงส่งผลให้น้ำ ในพื้นที่ทะเลสาบลำป่าเป็นน้ำกร่อยที่มีเปอร์เซ็นต์น้ำจืดมากกว่าน้ำเค็มถึง 7 ใน 10 ส่วน กระแส น้ำเค็มจะพัดพามาในช่วงน้ำทะเลหนุนสูงเท่านั้นเมื่อกระแสน้ำเค็มหนุนในช่วงเดือนพฤษภาคม ซึ่งต้น กล้ายังไม่แข็งแรงดี ทำให้ต้นกล้าตาย ชาวนาต้องหว่านใหม่อีกครั้ง

3. แนวทางการอนุรักษ์และสืบสานภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประอย่างยั่งยืน

เนื่องจากภูมิปัญญา เป็นทรัพยากรวัฒนธรรมที่ติดอยู่กับตัวคน มีความเปลี่ยนแปลง ตลอดเวลา การสืบสานงานภูมิปัญญาอย่างยั่งยืน มั่นคง จึงต้องเกิดจากคนใน คือ ชาวบ้านปากประผู้ สืบสานภูมิปัญญาแต่กระนั้นก็ไม่ว่าจะหลีกเลี่ยงจากปัจจัยภายนอกได้ ผู้ศึกษาจึงขอเสนอแนวทางเพื่อ ส่งเสริมการอนุรักษ์และสืบสานภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประอย่างยั่งยืน มั่นคง ดังนี้

3.1 การดำเนินงานจากภายในชุมชน

3.1.1 การจัดตั้งกลุ่มชาวนาที่ทำนาในทะเลสาบ การรวมตัวของชาวนา จะผลักดันให้เกิดความร่วมมือร่วมใจและดำเนินการอนุรักษ์ พัฒนาและสืบสานภูมิปัญญาการทำนา ในทะเลสาบอย่างเป็นรูปธรรมชัดเจน และเป็นโอกาสในการแลกเปลี่ยนความรู้และทิศทางในการ พัฒนาภูมิปัญญา ซึ่งการดำเนินงานโดยชุมชนเองจะตอบสนองความต้องการได้อย่างตรงจุด ลด อุปสรรค และสร้างความเข้าใจ ความร่วมมืออันดีระหว่างกันและกัน นำไปสู่การพัฒนาในทิศทางที่ พึ่งพอใจร่วมกัน

3.1.2 การส่งเสริมให้เกิดการรวบรวมข้อมูล ศึกษา ค้นคว้าและเผยแพร่ ภูมิปัญญา โดยใช้กระบวนการต่างๆ ได้แก่

3.1.2.1 การจัดเก็บองค์ความรู้ภูมิปัญญาอย่างเป็นรูปธรรม
การจัดการภูมิปัญญาซึ่งเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปองค์ความรู้ทั้งในตัวบุคคลและสิ่งของหรือธรรมชาติ การนำระบบฐานข้อมูลมาใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลจึงเป็นสิ่งจำเป็น และควรจัดทำเป็นลำดับแรกๆ ของการดำเนินการด้านภูมิปัญญา ซึ่งฐานข้อมูลเหล่านี้จะช่วยให้เห็นถึงภาพรวม ศักยภาพ ปัญหา การดำรงอยู่ของภูมิปัญญา สามารถวิเคราะห์นำข้อมูลมาวิเคราะห์ได้อย่างเป็นระบบ ทั้งนี้เนื่องจากการทำนาในทะเลสาบในแต่ละปีขึ้นอยู่กับสภาพดิน น้ำ ที่มีความแตกต่างกัน การจัดเก็บข้อมูลต่อไปตามรายฤดูกาล จะช่วยให้สามารถกำหนดทิศทางในการทำนา และแนวทางในการส่งเสริมพัฒนาได้ชัดเจนขึ้น

3.1.2.2 การจัดกิจกรรมเกี่ยวกับภูมิปัญญาในทะเลสาบ ภายหลังจากการรวมกลุ่มของชาวนาที่ทำนาในทะเลสาบแล้ว การจัดกิจกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบ จะช่วยกระตุ้นให้เกิดความต่อเนื่องในการดำเนินงาน อาทิ การรื้อฟื้นประเพณีการทำขวัญข้าว การออกปาก การเปิดให้เยี่ยมชม การประชาสัมพันธ์ภูมิปัญญาให้เป็นที่รู้จักของภายนอก การศึกษาดูงานเกี่ยวกับการสืบสานภูมิปัญญาของชุมชนอื่น ๆ ดังนั้นการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบอย่างต่อเนื่องทั้งในส่วนของกลุ่มชาวนา และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น โรงเรียนบ้านปากประ วัดแสงอรุณปากประ องค์การบริหารส่วนตำบล สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด ฯลฯ จะช่วยส่งเสริมให้เกิดการตื่นตัวในการสืบสานภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่อง และนำไปสู่การอนุรักษ์และพัฒนาภูมิปัญญาต่อไป

3.1.2.3 การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชน เพื่อเป็นศูนย์กลางในการเผยแพร่เอกลักษณ์ วัฒนธรรม วิถีชีวิตอันโดดเด่นของชุมชนแก่คนภายนอก และเป็นสถานที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ รวมทั้งสร้างแรงบันดาลใจในการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาของชุมชนจากการลงพื้นที่สำรวจชุมชน พบว่า ศูนย์กลางของชุมชนคือวัดและโรงเรียนซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่ผืนเดียวกัน อีกทั้งยังอยู่ติดชายฝั่งทะเลสาบ มีพื้นที่เป็นลานกว้างเหมาะสำหรับการจัดกิจกรรมต่างๆ เป็นหนึ่งตัวเลือกที่เหมาะสมสำหรับจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ อีกทั้งยังเป็น การตั้งโรงเรียนและวัดซึ่งเป็นองค์กรที่มีบุคลากรพร้อมที่จะดำเนินงานจำนวนมาก การให้วัดและโรงเรียนเข้ามาเป็นผู้ดูแลและเป็นผู้อุปถัมภ์หลักจึงสามารถกำจัดปัจจัยเสี่ยงในด้านงบประมาณและบุคลากรออกไปได้ส่วนหนึ่ง การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้จึงเป็นสื่ออย่างหนึ่งที่จะช่วยในการสืบทอดภูมิปัญญาของชุมชนและเผยแพร่ให้คนภายนอกได้รับรู้

3.1.2.4 การส่งเสริมหลักสูตรท้องถิ่น ชุมชนบ้านปากประมีโรงเรียนวัดปากประ เป็นศูนย์กลางการศึกษาของชุมชน จัดการเรียนการสอนตั้งแต่ระดับอนุบาล-ประถมศึกษา ซึ่งโรงเรียนยังมีพื้นที่ติดชายทะเลสาบซึ่งเป็นพื้นที่การทำนาอยู่แล้วการนำองค์ความรู้ภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบมาพัฒนาเป็นหลักสูตรท้องถิ่น เป็นการตอบสนองต่อพันธกิจของโรงเรียนที่มุ่งเน้นให้โรงเรียนและชุมชนร่วมกันพัฒนาปรับสภาพแวดล้อม และจัดการศึกษาโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและเทคโนโลยีสมัยใหม่ให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียนและชุมชน นักเรียนจะได้เรียนรู้จากสิ่งใกล้ตัวและของจริงเพื่อเสริมสร้างพัฒนาการทางความคิด ได้มีปฏิสัมพันธ์ร่วมกับผู้ใหญ่ คนเฒ่าคนแก่

ในท้องถิ่น ซึ่งในอนาคตเดี๋ยวกจะเป็นหลักสำคัญในการสืบสานภูมิปัญญา อีกทั้งยังจะเกิดการคิด พัฒนาต่อยอดภูมิปัญญาในสามารถดำรงอยู่ในสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงของปัจจุบัน ภูมิปัญญาจะไม่เป็นองค์ความรู้ที่หยุดนิ่ง มีการใช้และปรับเข้ากับสังคมตลอดเวลา และเป็นการสร้างความภาคภูมิใจ ความรัก ความผูกพันในท้องถิ่นด้วย

3.1.3 การสร้างผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์จากนาในทะเลสาบ โดยประกอบด้วย 3 แนวทาง ดังนี้

3.1.3.1 การผลิตข้าวอินทรีย์ครบวงจร ตั้งแต่ขั้นตอนการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ การเพาะปลูก การบำรุงรักษา การเก็บเกี่ยว ตลอดจนการแปรรูปโดยเน้นการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีและสารที่ผ่านกระบวนการสังเคราะห์ทางเคมีทุกชนิดในทุกขั้นตอนการผลิต ตลอดจนการเก็บรักษาและการแปรรูปผลผลิต แต่จะมุ่งฟื้นฟูดินให้มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยวัสดุอินทรีย์ ป้องกันและกำจัดศัตรูพืชโดยอาศัยระบบตามธรรมชาติ เพื่อรักษาสมดุลทางธรรมชาติอย่างยั่งยืน

3.1.3.2 การเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ โดยใช้ประเด็นเกษตรอินทรีย์ ผลิตภัณฑ์ปลอดสารพิษ ตามกระแสความตื่นตัวด้านสุขภาพและสิ่งแวดล้อม ซึ่งชุมชนบ้านปากประมี ความพร้อมในการผลิตข้าวอินทรีย์ ขาดแต่การตื่นตัวของคนในชุมชนที่จะลงมือสร้างผลิตภัณฑ์อินทรีย์อย่างเป็นรูปธรรมเท่านั้น

3.1.3.2 การใช้เรื่องราวเพื่อเพิ่มมูลค่าของสินค้า เพื่อเพิ่มมูลค่าทางการตลาดให้แก่สินค้าเกษตรอินทรีย์ของชุมชน เป็นการสร้างความมั่นคงทางอาชีพให้กับคนในชุมชน เป็นก้าวในการผลิตและดำเนินกิจการของชุมชน โดยชาวบ้านสามารถเป็นผู้ผลิตและจำหน่ายด้วยตนเอง ลดต้นทุนการผลิตและไม่พึ่งพาพ่อค้าคนกลาง

3.1.4 การขยายพื้นที่เพาะปลูก พื้นที่บริเวณริมชายฝั่งทะเลสาบของบ้านปากประที่สามารถทำนาในทะเลสาบได้มีความยาวประมาณ 6 กิโลเมตร ในปัจจุบันพื้นที่ทำนามีประมาณ 3 กิโลเมตร เห็นได้ว่าพื้นที่เพาะปลูกข้าวในทะเลสาบยังสามารถขยายออกไปได้ ซึ่งจากพื้นที่สำรวจ ประกอบกับการศึกษาจากแผนที่ทางภูมิศาสตร์และข้อมูลจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า นาที่มีความลึกมากที่สุดลึกประมาณ 40-50 เมตร เนื่องจากมีการปลูกแนวไทรงามตามแนวชายฝั่งบริเวณนั้น ซึ่งไทรงามช่วยต้านทานกระแสน้ำและลมได้เป็นอย่างดีและช่วยดักตะกอนต่างๆ ไม่ให้ไหลลงไปสะสมในบริเวณชายฝั่งและในทะเล จึงทำให้บริเวณที่มีแนวต้นไทรงามขยายไปกับชายฝั่งมีดินตะกอนทับถมกันหนาแน่นกว่าบริเวณอื่น ซึ่งการขยายพื้นที่เพาะปลูกในบริเวณบ้านปากประจะช่วยให้ชาวนาได้ผลผลิตมากขึ้น และมีแรงจูงใจในการทำนามากกว่าการทำเป็นงานรองอย่างปัจจุบัน ซึ่งอาจพัฒนาต่อยอดเป็นผลิตภัณฑ์ชุมชนช่วยสร้างอาชีพให้คนในพื้นที่นั้น และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรทางธรรมชาติอย่างคุ้มค่า อีกทั้งอาจก่อให้เกิดการรวมกลุ่มหรือสร้างเครือข่ายเพื่อการพัฒนาภูมิปัญญาอย่างมั่นคงในอนาคต

3.2 การประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอก

ภายหลังที่ชุมชนมีความเข้มแข็งในการดำเนินงานภูมิปัญญาแล้ว ควรมีการรับการสนับสนุนจากภายนอกบางประการเพื่อเสริมสร้างศักยภาพและป้องกันปัจจัยจากภายนอกที่อาจกระทบกับการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาดังนี้

3.2.1 การเชื่อมโยงจุดท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมกับพื้นที่ใกล้เคียง ชุมชนบ้านปากประตั้งอยู่ระหว่างแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของจังหวัดพัทลุง คือหาดแสนสุขลำป่าและทะเลน้อย โดยมีถนนสายปากประเชื่อมต่อ เส้นทาง ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาจังหวัดพัทลุงได้ให้ความสำคัญในการผลักดันการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม โดยเฉพาะในพื้นที่หาดแสนสุขลำป่าและทะเลน้อย ซึ่งนอกจากการทำนาในทะเลแล้ว บ้านปากประยังมีวิถีชีวิตของชุมชนที่น่าสนใจและมีทัศนียภาพที่สวยงามสามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาเที่ยวชมได้เป็นอย่างดี อาทิ จุดชมวิวยอยักษ์บริเวณปากคลองปากประ การทำงานฝีมือหัตถกรรมพื้นบ้าน การประมงพื้นบ้าน เป็นต้น อีกทั้งมีที่ตั้งที่สะดวกแก่การเดินทาง สามารถเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้ง่ายและมีความหลากหลายของกิจกรรมท่องเที่ยว

3.2.2 การดำเนินงานภายใต้โครงการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ซึ่งมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อบริหารจัดการให้เกิดความสมดุลของมิติการพัฒนาใน 3 ด้าน ได้แก่ นิเวศ เศรษฐกิจ และสังคม โดยการมีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็งของทุกภาคส่วนในส่วนมิติด้านนิเวศเน้นอนุรักษ์ฟื้นฟูระบบนิเวศลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาให้มีความสมบูรณ์และมีความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นเอกลักษณ์ที่สวยงามทั้งทางธรรมชาติ ศิลปวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยในยุทธศาสตร์การดำเนินงานมีความสอดคล้องเชื่อมโยงกับการทำนาในทะเลสาบของบ้านปากประ ที่แสดงถึงการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นสร้างความสมดุลระหว่างคนกับธรรมชาติ และเกิดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบใดๆ ต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งนี้ในทะเลสาบยังเป็นส่วนหนึ่งในการอนุบาลสัตว์น้ำขนาดเล็กในลักษณะเดียวกับป่าชายเลน การประสานความร่วมมือกับโครงการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาจึงจะช่วยให้เกิดการศึกษาวิจัยในเชิงลึก โดยเฉพาะในกระการด้านวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับดิน น้ำ และพันธุ์ข้าว ซึ่งจะช่วยให้เกิดการพัฒนาด้อยอดในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ เป็นภูมิปัญญาซึ่งเกิดจากการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม ใช้ประโยชน์จากธรรมชาติให้เกิดประโยชน์สูงสุด สืบทอดกันมายาวนานกว่าหนึ่งศตวรรษ ในลักษณะพึ่งพากันและกัน โดยเฉพาะปลูกช่วงที่ระดับน้ำลดต่ำสุดในรอบปี (เดือนพฤษภาคม-กันยายน) ดัวยดินบริเวณชายฝั่งมีความอุดมสมบูรณ์มากจึงไม่ต้องใช้ปุ๋ยหรือสารเคมีในการเพาะปลูก แต่เนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของสังคมและปัจจัยภายนอกทำให้รูปแบบ/กรรมวิธีการทำนาในทะเลสาบมีความเปลี่ยนแปลงไป ในช่วงปี พ.ศ. 2470-2530 ซึ่งเป็นช่วงเริ่มแรกของการทำนาจนถึงช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชนจนทำให้การทำนาในทะเลสาบลดลง 2)ระหว่างปี พ.ศ.2531-2555 ซึ่งการทำนาในทะเลสาบชบเซาหลง และ 3)ระหว่างปี พ.ศ. 2556-2558 ซึ่งมีกระแสฟื้นฟูการทำนาในทะเลสาบแนวทางที่เหมาะสมในการสืบสานภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประอย่างยั่งยืน จึงเป็นการสร้างความร่วมมือและพลังของคนในชุมชน โดยเริ่มจากการรวมกลุ่มชาวบ้านที่ทำนาในทะเลสาบ และดำเนินการส่งเสริมการศึกษา รวบรวมข้อมูล จัดกิจกรรม และเผยแพร่ภูมิปัญญา การสร้างผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์ของชุมชนเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ตลอดจนการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอกที่มีบทบาทเกี่ยวเนื่องและส่งเสริมการดำเนินงานภูมิปัญญาต่อไป

ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการศึกษา ค้นคว้า วิจัย เกี่ยวกับการทำนาในทะเลสาบโดยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ในด้านชีวภาพ ระบบนิเวศ องค์ประกอบของดินและน้ำ และพันธุ์ข้าวที่เหมาะสม รวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ที่เกี่ยวเนื่องในเชิงลึกต่อไป

2. ควรมีการหารือร่วมกันระหว่างชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อาทิ องค์การบริหารส่วนตำบลลำปำ กรมเจ้าท่า และโครงการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เพื่อหาทางออกในการใช้พื้นที่ชายฝั่งทะเลสาบสงขลาอย่างถูกต้องต่อไป

รายการอ้างอิง

- กมลธรรณ ยอดกำลัง และคณะ. **โครงการวิจัยการถอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาการทำนาข้าวเหนียว ตำบลห้างฉัตร อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2554.
- กรมการค้าข้าว. **แผนที่เขตศักยภาพการผลิตข้าว จังหวัดพัทลุง**. เข้าถึงเมื่อ 20 เมษายน 2559. เข้าถึงได้จาก http://www.brrd.in.th/ricemap/riceCD52/index.php?url=detail.php®ion_id=5&province_id=93.htm
- กรมเจ้าท่า, **กฎกระทรวง ฉบับที่ 63 (พ.ศ. 2537) ออกตามความในพระราชบัญญัติการเดินเรือในน่านน้ำไทย พระพุทธศักราช 2456**. เข้าถึงเมื่อ 10 มีนาคม 2559. เข้าถึงได้จาก <http://www.md.go.th/md/index.php/2014-01-19-05-00-37/2014-01-19-05-08-40/2014-01-19-05-55-21/-108/925-01-63-2537/file>
- กรมทรัพย์สินทางปัญญา. **ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย**. เข้าถึงเมื่อ 7 มีนาคม 2558. เข้าถึงได้จาก https://iphailand.go.th/index.php?option=com_content&view=article&id=31:2013-09-17-18-55-51&catid=64&Itemid=178
- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. **แผนงานอนุรักษ์และพัฒนาส่งเสริมศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม**. เข้าถึงเมื่อ 8 มีนาคม 2558. เข้าถึงได้จาก http://www.culture.go.th/subculture/images/stories/files/plan2556/plan2557_2.pdf
- กระทรวงศึกษาธิการ. **ภูมิปัญญาไทยในงานศิลป์ถิ่นเมืองกรุง**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2539.
- กิตติ ตันไทย. **หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจของคนลุ่มทะเลสาบสงขลา**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2552.
- ขจรจบ กุสุมาวดี. **ความขัดแย้งระหว่างรัฐ ทูต และท้องถิ่น: ศึกษาจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ บริเวณตำบลเกาะเพชร และตำบลท่าซอม อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนม พรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542. **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพัทลุง**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2544.
- คณะทำงานประชาชนฟื้นฟูแผ่นดิน. **ฟื้นฟูแผ่นดิน ปาฐกถาในเวทีสาธารณะ เรื่อง ข้อเสนอเพื่อการปฏิรูปการเมืองและสังคม: ว่าด้วยชุมชน เกษตรกรรม**. กรุงเทพฯ: กองเลขาคณะทำงานประชาชนฟื้นฟูแผ่นดิน, 2550.
- คำนวน นวลสนอง และคณะ. **โครงการจัดทำแผนแม่บทพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เล่มที่ 6, ชุดศิลปวัฒนธรรม แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี**. สงขลา: สามัญนีโอพ้อยท์, 2548.

ครูสภา, พระราชหัตถเลขา เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายูของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, 2506.

จรูญ หยุทอง และคณะ. โครงการบริหารจัดการประตุระบายน้ำป่ากระวะโดยมีส่วนร่วมของ
ประชาชน. สงขลา:โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาระโนด-กระแสดินธุ์, 2549.

จอมพงศ์ มงคลวนิช. สิ้นทรัพย์ทางวัฒนธรรมสู่การเพิ่มมูลค่าภายใต้บริบทเศรษฐกิจสร้างสรรค์
ความร่วมมือภาครัฐ ภาคเอกชน. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสยาม, 2554.

จังหวัดพัทลุง. เข้าถึงเมื่อ 20 มีนาคม 2559. เข้าถึงได้จาก <http://www.phatthalung.go.th>

จารุวรรณ ธรรมวัตติ. ภูมิปัญญาอีสาน. อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซ็ท, 2543.

จิตราพันธ์ แสงศรีจันทร์. “แนวทางการจัดการภูมิปัญญาการเล่นท้องถิ่นชุมชนย่านวัดดุสิตาราม
เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต สาขาการจัดการ
ทรัพยากรวัฒนธรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555.

ชนิดา เสงี่ยมไพศาลสุข, แปล. เศรษฐกิจของทรัพย์สินเชิงสัญลักษณ์ โดยปีแยร์ บูร์ดิเยอ.
กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2550.

ดาริน อินทร์เหมือน และคณะ, บรรณาธิการ. ภูมิปัญญาไทย ภูมิปัญญาเทศ. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พริ้น
ติ้งเฮ้าส์, 2548.

เดชา ศิริภัทร์. เส้นทางเกษตรกรรมยั่งยืน. สมุทรสาคร: บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, 2554.

ทรงจิต พูลลาภ และคณะ. ศักยภาพและสถานภาพของภูมิปัญญาไทย: ภูมิปัญญาไทยภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2546.

ธีรวุฒิ ชียานนท์. “การกำหนดพื้นที่ศักยภาพเพื่อการฟื้นฟูพื้นที่ชุ่มน้ำ บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบ
สงขลา.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต สาขาวิชาภูมิศาสตร์ ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะ
อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.

นันทิยา หุตานวัตร และณรงค์ หุตานวัตร. เกษตรกรรมยั่งยืน: กระบวนการและ
ตัวชี้วัด ความหลากหลายทางชีวภาพกับเกษตรกรรมยั่งยืน. นนทบุรี: มูลนิธิ
เกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย), 2547.

นาถพงศ์ พัฒนพันธ์ชัย. การทำนาวิถีภูมิปัญญาพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน
(ประเทศไทย), 2551.

_____. การทำนาวิถีภูมิปัญญาพื้นบ้าน: ประสบการณ์จากเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก
ภาคอีสานและภาคใต้. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2552.

_____. ภูมิปัญญา วิถีชุมชน วิถีธรรมชาติ. นนทบุรี: มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย),
2552.

ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์. มูลนิธิพลังนิเวศและชุมชน. กระบวนการจัดการเรียนรู้ในชุมชน.
เข้าถึงเมื่อ 2 ธันวาคม 2542. เข้าถึงได้จาก [http://www.banrainarao.com/
column/learn_commu](http://www.banrainarao.com/column/learn_commu)

ปราณี ตันตยานบุตร. ภูมิปัญญาไทย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, 2550.

ปรีชา จันทร์แก้ว และคณะ. โครงการแนวทางการแก้ปัญหาหนาร้าง หมู่ 1 บ้านคอกช้าง ตำบล
หารเทา อำเภอบางปะอิน จังหวัดพัทลุง. กรุงเทพฯ: กองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2546.

เปลวเทียน เจษฎาชัยยุทธ์. “การจัดการเศรษฐกิจชุมชนข้าวหลามบัวอาม ตำบลท่าวังผา อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553.

ผจงจิตต์ อธิคมนันท์. **การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2533.

ฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพัทลุง**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2544.

พรพันธุ์ เขมคุณาศัย. “ท้องถิ่นศึกษา... ภูมิปัญญาชุมชน: วิเคราะห์กรณีชุมชนแถบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา” **วารสารปริทัศน์** 13, 2 (ตุลาคม 2543-มีนาคม 2544): 18.

พรศักดิ์ พรหมแก้ว. “วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา.” วิทยานิพนธ์ปริญญาตรี บัณฑิต สาขาวิชาโทศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2555.

พระครูวินัยธรประจักษ์ จกฤทธิโม. **พระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาไทย**. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2545.

ภาสกร อินทุมาร, บรรณาธิการ. **ความรู้ท้องถิ่น การจัดการความรู้สู่การจัดการทางสังคมวิทยาลัยการจัดการสังคม**. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยการจัดการทางสังคม, 2547.

ระบบสารสนเทศเพื่อบริหารการศึกษา. **ข้อมูลพื้นฐานโรงเรียนบ้านปากประ**. เข้าถึงเมื่อ 8 มีนาคม 2558. เข้าถึงได้จาก https://data.bopp-obec.info/emis/schooldata-view.php?School_ID=1093340096&Area_CODE=9301

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 133 ตอนที่ 19ก. **พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559**. เข้าถึงเมื่อวันที่ 20 เมษายน 2559. เข้าถึงได้จาก <http://ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2559/A/019/1.PDF>

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525**. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2525.

เลิศชาย ศิริชัย และนฤทธิ์ ดวงสุวรรณ. **ประมงพื้นบ้านลุ่มทะเลสาบสงขลา: วิถีและการเปลี่ยนแปลง**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2552.

วิจารณ์บุษรานนท์. **รายงานผลการดำเนินงาน เรื่อง การดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนบ้านเขากลาง ตำบลปันแต อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง**. พัทลุง: สำนักงานเกษตรอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง กรมส่งเสริมการเกษตร, 2554.

วิทยา อารมณ์ และคณะ, บรรณาธิการ. **พื้นฟูภูมิปัญญาปักษ์ใต้ ผ่านกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547.

วินัย วีระพัฒนานนท์. **วิกฤตสิ่งแวดล้อม: ทางตันแห่งการพัฒนา**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ความรู้สิ่งแวดล้อม คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2533.

วินัย สุกใส. “ภูเขา ทุ่งราบ และทะเล: วิถีแห่งความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา.” **โลกของกลุ่มทะเลสาบ** (2541): 102-103.

- วิมล คำศรี และคณะ. **วัฒนธรรมข้าวและพลังอำนาจชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.
- ไวพจน์ กันจู่ และคณะ. **โครงการพัฒนากระบวนการผลิตข้าวหอมมะลิปลอดภัยแบบครบวงจร เพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนของเกษตรกรผู้ปลูกข้าว จังหวัดพะเยา**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2556.
- ศักดิ์ชัย เกียรตินาคินทร์. “ภูมิปัญญาไทยพัฒนาไทย.” **วารสารวัฒนธรรมไทย** 37, 4 (เมษายน-พฤษภาคม 2542): 7.
- ศิรดา เตียรเดช. “ภูมิปัญญาอายุแปดโบราณของร้านสงวนโอสถ.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร**, 2555.
- ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ. **ทิศทางหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544**. กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ, 2544.
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **ภูมิศาสตร์กับวิถีชีวิตไทย**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2544.
- _____. **ภูมิปัญญาไทย-ภูมิปัญญาเทศ**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2548.
- ศูนย์วิจัยข้าวพัทลุง. **ประวัติศูนย์**. เข้าถึงเมื่อ 10 มีนาคม 2559. <http://ptl.brrd.in.th/book/book.php?book=23&chap=1&page=t23-1-infodetail03.html>
- ศูนย์วิจัยลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา. **ลักษณะทางชีวภาพ-กายภาพ**. เข้าถึงเมื่อ 10 ธันวาคม 2558. เข้าถึงได้จาก http://www.songkhlalake.com/content/bio_physic
- ส่งเสริม ชูรัช. **พัทลุง ท้องถิ่นของเรา**. พัทลุง: โรงพิมพ์เมืองพัทลุง, 2548.
- สถานวิจัยสารสนเทศภูมิศาสตร์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. **สารสนเทศทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา**. สงขลา: คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2553.
- สมพงศ์ วิทย์ศักดิ์พันธุ์ และคณะ, บรรณาธิการ. **แนวคิดวัฒนธรรมและเศรษฐกิจชุมชนกับการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2545.
- สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่มที่ 23. **เรื่องที่ 1 ภูมิปัญญาไทย, การจัดแบ่งสาขาภูมิปัญญาไทย**. เข้าถึงเมื่อ 5 มกราคม 2558. เข้าถึงได้จาก <http://kanchanapisek.or.th/kp6/sub/>
- สารูป ฤทธิ์ชู และคณะ. **การเมืองท้องถิ่นบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา พ.ศ. 2439-2534**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2546.
- สำนักโครงการพระราชดำริและกิจการพิเศษ กรมป่าไม้. **โครงการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา**, เข้าถึงเมื่อ 15 มีนาคม 2559, เข้าถึงได้จาก http://www.forest.go.th/orip/index.php?option=com_content&view=article&id=328&Itemid=441&lang=th
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค. **การเรียนรู้สู่สมดุล..ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2550.

- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. เศรษฐกิจสร้างสรรค์. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2552.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. การสัมมนาทางวิชาการเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน. กรุงเทพฯ: ศุภสภาลาดพร้าว, 2534.
- สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. แผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา พ.ศ. 2553-2559. เข้าถึงเมื่อ 15 มีนาคม 2559. เข้าถึงได้จาก www.onep.go.th/index.php?option=com_content%26view%3Darticle%26id%3D3127%26catid%3D138%26Itemid%3D303%26amp;cd=1&hl=en&ct=clnk&gl=th
- สุธัญญา ทองรักษ์. วิวัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากที่ดินและป่าไม้ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549.
- สุธาวัลย์ เสถียรไทย และโสภารัตน์ จารุสมบัติ, บรรณาธิการ. ภูมิปัญญาตะวันออก: ทางเลือกในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ: สถาบันธรรมรัฐเพื่อการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม, 2554.
- สุธวิงศ์ พงศ์ไพบูลย์. โครงสร้างและพลวัตวัฒนธรรมภาคใต้กับการพัฒนา. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544.
- สุวัฒน์ กิขุนทด. “สภาองค์กรชุมชนตำบลตำนาน” คืนชีวิตให้น้ำ คืนปลาให้น้ำ สืบสานข้าวสังข์หยดพิทักษ์. เข้าถึงวันที่ 5 มกราคม 2559. เข้าถึงได้จาก <http://isranews.org/community/comm-scoop-documentary/item/5992-2012-03-21-10-00-35.html>
- เสรี พงศ์พิศ, บรรณาธิการ. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 1. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา, 2536.
- แสวง รวยสูงเนิน. โครงการเสวนาเพื่อพัฒนาโจทย์วิจัยเกษตรอินทรีย์ หัวข้อ สถานภาพและประเด็นปัญหาในระบบการผลิตและการตลาดข้าวอินทรีย์. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548.
- องค์การบริหารส่วนตำบลลำปำ. สภาพและข้อมูลพื้นฐาน. เข้าถึงเมื่อ 28 มกราคม 2559. เข้าถึงได้จาก <http://www.lampam.go.th/general1.php>
- อนุช อาภาภิรมย์ และคณะ. โบกมือลาโลกาภิวัตน์. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544.
- อนุমানราชธน, พระยา. เรื่องรวมเกี่ยวกับวัฒนธรรม, งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชธน หมวดวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: ศิลปากร, 2532.
- อาภรณ์ จันทร์สมวงศ์, บรรณาธิการ. การวิจัยเพื่อท้องถิ่น: รากฐานแห่งพลังปัญญา. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545.
- อุทิศ สังข์รัตน์. “การแลกเปลี่ยนผลผลิตของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา ในสมัยเรือแม่ (พ.ศ. 2465-พ.ศ.2516).” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2546.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง และคณะ. ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความรู้. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2546.

..... ภูมิปัญญาสี่ภาค วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย. นนทบุรี:
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2540.

การสัมภาษณ์

- กราย ฤทธิ์รัตน์. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 เคลือบ ชุมเพชร. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 จรรยา โมราสิทธิ์. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 จรัสศรี ศรีอิน. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 ฉู่ถิ่น พิจิตรรัตน์. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 ฉู่ล่อง จีนเมือง. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 ชาคริต พูลเกิด. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 ชิต เกตุแดง. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 ทุ่ม เจ้าแห่ง. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 ประทีป หนูทอง. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 ปุ้ม โมราสิก. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 เป็อน แก้วขำ. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 เป็อน ชายแก้ว. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 พันธ์ อนุจร. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 พัน พูลแก้ว. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 เริง วงศ์ตันหัน. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 วาส ช่วยมาก. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 วิญญา ทองช่วย. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 โสภณ นิลสุวรรณ. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 โสภา แสงแก้ว. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 หนูราย แดงมณี. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 หนูวาด แก้วขำ. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 หนูวาด นิยมแก้ว. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 หย่อม หนูรอด. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 หลง หนูน้อย. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 อรุณ ชูสง. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 อวย โรจนรัตน์. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 อุดม ชูเผือก. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.
 อุบล ทองนิม. ชาวบ้านปากประ. สัมภาษณ์, กันยายน 2555 – ตุลาคม 2558.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-นามสกุล	นางสาวสุธิตา บุญยาศิษฐ์
วันเดือนปีเกิด	09 ธันวาคม 2531
ภูมิลำเนา	อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง
ที่อยู่ปัจจุบัน	44 ซอยจรัญสนิทวงศ์ 70/3 แขวงบางพลัด เขตบางพลัด กรุงเทพฯ 10700
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2554	สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย วิชาโทพิพิธภัณฑสถานศึกษา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ
พ.ศ. 2559	ศึกษาต่อระดับปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ประวัติการทำงาน	
พ.ศ. 2553 - 2554	นักจดหมายเหตุ หอจดหมายเหตุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ กระทรวงสาธารณสุข
พ.ศ. 2555	ภัณฑารักษ์ สถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
พ.ศ. 2556 - ปัจจุบัน	นักวิชาการวัฒนธรรม สำนักงานรัฐมนตรี กระทรวงวัฒนธรรม